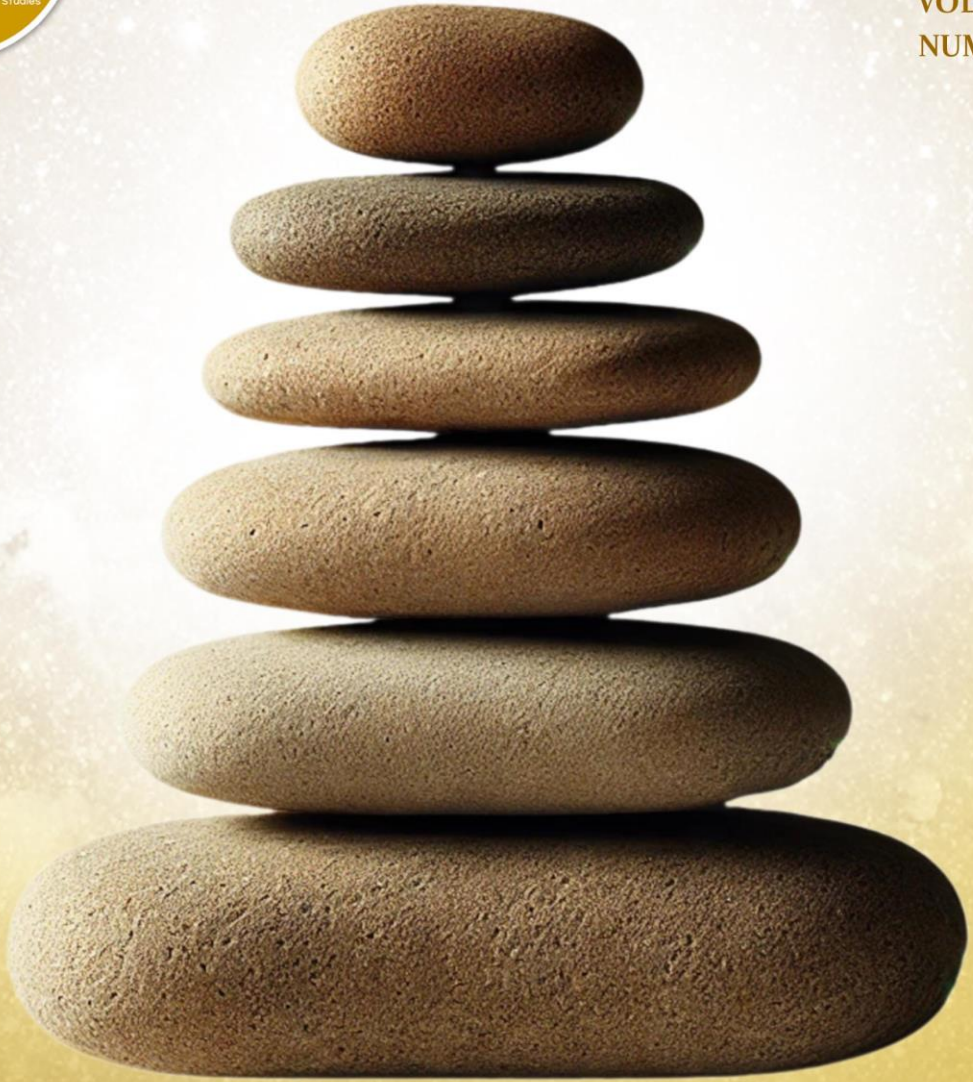

2024
JULY - DECEMBER
VOLUME 3
NUMBER 2

วารสาร

นวพุทธศาสตร์

Journal of Modern Buddhist Studies (JMBS)

ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 : กรกฎาคม - ธันวาคม 2567 Vol.3 No.2 : July - December 2024
ISSN 3057 - 0875 (Online)

วารสาร นวพุทธศาสตร์

JMBS journal of Modern Buddhist Studies

ISSN : 3057 – 0875 (Online)

ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2567

Vol.3 No.2 July -December 2024

เลขมาตรฐานสากล:

ISSN : 3057 – 0875 (Online)

วัตถุประสงค์และขอบเขตของวารสาร:

วารสาร นวพุทธศาสตร์ (Journal of Buddhist Innovation) มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า และเพื่อเผยแพร่บทความวิจัย บทความวิชาการ บทความวิจารณ์หนังสือ และบทความในสาขาที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้ สาขาศาสนาและเทววิทยา สาขาพระพุทธศาสนา สาขาปรัชญา สาขาศิลปศาสตร์ และสหวิทยาการ ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ทุกบทความที่ตีพิมพ์เผยแพร่ได้ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ อย่างน้อย 3 ท่าน เปิดรับบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

กำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร:

- 1) บทความวิชาการ (Academic Article)
- 2) บทความวิจัย (Research Article)
- 3) บทความวิจารณ์หนังสือ (Book Review)
- 4) บทความอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสาร

การพิจารณาและคัดเลือกบทความ:

บทความแต่ละบทความจะได้รับพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร (Peer Review) จำนวนไม่น้อยกว่า 3 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และได้รับความเห็นชอบจาก

กองบรรณาธิการก่อนตีพิมพ์ โดยการพิจารณาบทความจะมีรูปแบบที่ผู้พิจารณาบทความไม่ทราบชื่อหรือข้อมูลของผู้เขียนบทความ และผู้เขียนบทความไม่ทราบชื่อผู้พิจารณาบทความ (Double - Blind Peer Review)

บทความที่ส่งมาตีพิมพ์ในวารสาร นวพุทธศาสตร์ จะต้องไม่เคยตีพิมพ์ หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น ๆ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่วารสารกำหนด

ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความวารสาร นวพุทธศาสตร์ ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร

ที่ปรึกษาวารสาร

พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศ.(พิเศษ) ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

ราชบัณฑิต

กองบรรณาธิการ

บรรณาธิการ:

พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนโต, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หัวหน้ากองบรรณาธิการ:

พระสมุห์นพดล อตถยุตโต, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ:

พระครูใบฎีกาธีรยุทธ จนูปโม, ผศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระเจริญพงษ์ ธมฺมทีโป, ผศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาตณัฏพัทธ์ คมกวีปญโญ, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระครูสวัสดิ์กาญจนินทาส, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาณรงค์ราช ปณิธานธิตี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระมหาปริทัศน์ วรกีจโจ, ดร.

วัดศรีเอี่ยม

พระธงชัย อุกกวีโร, ดร.

วัดบางไผ่นารถ

พระมหาพุมิแพน ปญญาวุโธ, ดร.

วัดไร่ขิง พระอารามหลวง

รศ.ดร.มานิตย์ เพ็องผล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รศ.ดร.มานพ นักการเขียน

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

รศ.พ.ต.อ.หญิง ดร.พัทธดา โฉมลักษณ์	โรงเรียนนายร้อยตำรวจ
ผศ.ดร.ธนศ เกษศิลป์	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ.ดร.กังวล คัชฌิมา	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผศ.ดร.กฤติยา ถ้ำทอง	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผศ. (พิเศษ) ดร.สรวิชัย วงษ์สอาด	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
ดร.อัญชิษฐา อักษรศรี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.สุรัตน์ พักน้อย	กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ
ดร.สุพัฒน์ ชัยวรรณ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.ปัทมาวดี แสนเชื่อนแก้ว	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.สุริยา แสงอินตา	สำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม เขต 14
ดร.แม่ชีจิราภรณ์ ขนานนิต	เสถียรธรรมสถาน
ดร.ทชมน เอี่ยมสอาด	โรงเรียนหมู่บ้านป่าไม้
ดร.ปกรณกฤษ หวังกุ่ม	โรงเรียนบ้านช่องกั้งช่องกรด
Ven. Dr. Sovanna Hoeurn	Wat Damnak Temple, Cambodia
Dr. Samphose Prak	Preah Sihanoukrajra Buddhist University, Kingdom of Cambodia

ผู้ช่วยกองบรรณาธิการ:

พระพัฒนวัชร ญาณสิริ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฝ่ายกฎหมาย:

ดร.วันชัย แสงสุวรรณ นักกฎหมายอิสระ

ฝ่ายออกแบบปกและจัดรูปเล่ม:

พระพัฒนวัชร ญาณสิริ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงาน:

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งที่ 1 วัดพยัคฆาราม
เลขที่ 311 หมู่ที่ 2 ตำบลศรีประจันต์ อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี 72140
E-mail : narongsag@gmail.com / โทร : 065-665-9119

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทบรรณาธิการ	ก
สารบัญ	จ
ผลงานที่เผยแพร่	
1. แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน	1
โดย สงคราม จันทร์ทาศรี, รสนันท์ มานะสุข, ฐิญาภรณ์ วงษา และอำนาจ สาเขตร์	
2. การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม	17
โดย วีรพงศ์ พิชัยเสนาณรงค์, สมชาย มะรินทร์ และจักรพันธ์ นະวะแก้ว	
3. มรดกพุทธศิลป์ทวารวดี: การแสดงออกทางศิลปะและวัฒนธรรมในยุคโบราณ	32
โดย พระศตวรรษ ชายทวีป	
4. สลุปเจตีย์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา	46
โดย วรท ฤทธิมะหันท	
5. โอปปาติกะตามภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	56
โดย พระมหาวิรัชกร วีรภทโท	
6. รูปแบบผู้นำสตรีในองค์กรเชิงพุทธ	67
โดย พระศุภกริช สามารถกุล	

แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญา ของประชาชน

GUIDELINES FOR IMPROVE ELDERLY'S QUALITY OF LIFE TO PEOPLE INTELLECTUAL REPOSITORY

สงคราม จันทร์ทาศิรี¹, รสนันท์ มานะสุข, ฐิญาภรณ์ วงษา และอำนาจ สาเซตร

โรงเรียนบ้านคลองหลวง จังหวัดสมุทรสาคร

Songkram Chanthakhiri, Rosanan Manasuk, Thinyaphan Wongsas, and Amnat Saket

Ban Khlong Luang School, Samut Sakhon Province, Thailand

E-mail: mcu.songkhram@gmail.com¹

Received 16 December 2024; Revised 27 December 2024; Accepted 29 December 2024.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาลักษณะการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน 2) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน คณะผู้วิจัยได้กำหนดใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methodology Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการคัดเลือกผู้สูงอายุจังหวัดเชียงราย 55 คน และ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย 22 คน ผลการวิจัยพบว่า

1) การศึกษาลักษณะการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชนผลการวิจัย พบว่า ลักษณะการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน เป็นลักษณะการถ่ายทอดที่การตระหนักและเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดเพื่อเป็นการสืบทอดคลังปัญญาแก่คนรุ่นหลังสู่คนรุ่นหลัง

2) การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มผู้สูงอายุได้ให้ในหัวข้อเกี่ยวกับ ความสำคัญของการถ่ายทอดคลังปัญญา ในภาพรวมพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย 4.50 และเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.53

3) นำเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชนผลการวิจัย พบว่า การนำเสนอในเรื่องของการถอดบทเรียนของผู้สูงอายุมีการเตรียมความ

พร้อมในการถ่ายทอดของผู้ถ่ายทอด โดยให้ให้ความรู้และอธิบายในเรื่องประวัติความเป็นมา วัสดุ อุปกรณ์ คติความเชื่อ ประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าของคลังปัญญาท้องถิ่น

คำสำคัญ: การพัฒนาคุณภาพชีวิต, การถ่ายทอดคลังปัญญา, ผู้สูงอายุกับการถ่ายทอดคลังปัญญา

Abstract

This research aims to: 1) examine the characteristics of quality-of-life development for the elderly in the transmission of community knowledge, 2) analyze patterns of quality-of-life improvement for seniors involved in sharing communal wisdom, and 3) propose approaches for enhancing the quality of life of the elderly in passing down this knowledge. The study utilized a mixed methodology, combining quantitative research through questionnaires distributed to a sample of 55 elderly participants from Chiang Rai, and qualitative research through in-depth interviews with 22 key informants related to the study.

The research findings are as follows:

1) The study of the quality-of-life development characteristics for the elderly in knowledge transmission revealed that this approach highlights the importance of raising awareness and valuing the transmission of knowledge to ensure it is preserved for future generations.

2) The analysis of quality-of-life improvement patterns for seniors in knowledge transmission found that the elderly placed the highest importance on the significance of passing down communal wisdom. This was reflected in an overall average score of 4.50 with a standard deviation of 0.53, showing a strong emphasis on this aspect.

3) In presenting approaches to enhance quality of life for seniors involved in knowledge transmission, the research highlighted the importance of thorough preparation for those transferring knowledge. This includes providing background information, materials, tools, beliefs, uses, and the cultural significance of local wisdom.

Keywords: Improve's Quality, Intellectual Repository, Elderly and Intellectual Repository

บทนำ

ประเทศไทยในการเตรียมความพร้อมเรื่องแผนยุทธศาสตร์ระยะยาว เนื่องจากแม้มีการเตรียมการเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านผู้สูงอายุ แต่จำนวนและสัดส่วนประชากรสูงอายุที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องย่อมทำให้เกิดความการเตรียมความพร้อมอยู่อย่างเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการ หรือความพร้อมเชิงโครงสร้าง เช่น หลักประกัน และสวัสดิการทางสังคมต่าง ๆ แต่การเตรียมความพร้อมด้านทัศนคติที่มีต่อผู้สูงอายุในเชิงคุณค่าก็เป็นสิ่งสำคัญในประเทศเช่นกัน และประเทศไทย

ยังคงให้ความสำคัญแก่ผู้สูงอายุ ทั้งนี้ คำนึงในการแสดงความเคารพ การให้เกียรติผู้มีอาวุโส และการกตัญญูต่อบุคคลที่มีพระคุณ ถือเป็นคุณค่าที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม และได้รับการสืบทอดปลูกฝังในสังคมมาอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559: 20) ประเทศไทยกำลังเผชิญกับภาวะการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรสูงอายุ ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่รัฐบาลไทยได้ให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมของสังคมไทยในการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ โดยได้กำหนดให้ประเด็นนี้เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทั้งนี้ ได้มีการจัดทำ แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ เพื่อรองรับสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งปัจจุบันอยู่ในวาระฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545 - 2564) โดยมี 5 ยุทธศาสตร์หลักเป็นแนวคิดพื้นฐานในการดำเนินงาน ได้แก่ ยุทธศาสตร์ด้านการเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ มุ่งเน้นให้ประชากรเตรียมความพร้อมทั้งด้านสุขภาพ เศรษฐกิจ และจิตใจตั้งแต่วัยก่อนสูงอายุ ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมผู้สูงอายุ สนับสนุนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม การพัฒนาศักยภาพ และการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า ยุทธศาสตร์ด้านระบบคุ้มครองทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุ การจัดระบบสวัสดิการและความคุ้มครองทางสังคมที่เหมาะสมและครอบคลุม ยุทธศาสตร์ด้านการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาทางด้านผู้สูงอายุระดับชาติและการพัฒนาบุคลากรด้านผู้สูงอายุ การสร้างระบบการจัดการและพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องให้สามารถรองรับความต้องการของผู้สูงอายุ ยุทธศาสตร์ด้านการประมวลและพัฒนางานองค์ความรู้ด้านผู้สูงอายุ การวิจัยและพัฒนางานองค์ความรู้เกี่ยวกับผู้สูงอายุ รวมถึงการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผนอย่างต่อเนื่อง (วราวุธ สุวรรณระดา และรักชนก คชานุกูล, 2557: 25)

เราจะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการส่งเสริมการถ่ายทอดคลังปัญญาของผู้สูงอายุมาจากสังคมผู้สูงอายุเป็นประเด็นทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นที่สนใจในหลายประเทศ จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มสัดส่วนขึ้นมาก มีสาเหตุสำคัญมาจากคุณภาพทางการแพทย์ที่พัฒนาขึ้น จนส่งผลให้อายุขัยเฉลี่ยของประชากรยืนยาวขึ้น แต่ในทางกลับกัน อัตราการเกิดในประเทศต่าง ๆ กลับลดลงเนื่องจากคนรุ่นใหม่มีบุตรน้อยลงมาก เมื่อเทียบกับคนรุ่นก่อน ส่งผลให้สัดส่วนของประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในเกือบทุกประเทศทั่วโลก และเป็นที่จับตามอง เนื่องจากประเทศที่มีผู้สูงอายุในสัดส่วนสูงสะท้อนถึงจำนวนแรงงานที่อาจลดลงส่งผลกระทบต่อศักยภาพการผลิตสินค้าและบริการของประเทศ อีกทั้งรัฐบาลยังมีภาระค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น จนอาจกระทบต่อฐานะทางการคลังของประเทศ อย่างไรก็ตามในมุมมองของผู้ผลิตสินค้าและบริการสังคมผู้สูงอายุถือเป็นโอกาสที่ต้องติดตามศึกษา เพื่อพัฒนาสินค้าและบริการให้เข้ากับพฤติกรรมผู้บริโภค ของประชากรสูงวัย ซึ่งเป็นผู้บริโภคอีกกลุ่มหนึ่งที่คาดว่าจะมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นต่อเนื่องในระยะข้างหน้า โดยลักษณะสำคัญคือ ระดับของสังคมผู้สูงอายุ (จิรภา วิลาวรรณ, 2565)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน
2. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน
3. เพื่อประเมินแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน” ผู้ศึกษาได้เตรียมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุมาตลอดและมีกฎหมายไทยที่บัญญัติเกี่ยวกับผู้สูงอายุมีทั้งที่เป็นบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญและในกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย ให้ความสำคัญกับการดูแลและส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยมีกฎหมายและนโยบายหลายฉบับที่ตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของกลุ่มประชากรนี้ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ 1.รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 (มาตรา 81) กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ช่วยเหลือและสงเคราะห์ผู้สูงอายุอย่างจริงจัง พุทธศักราช 2540 (มาตรา 54) เป็นบทบัญญัติแรกที่ระบุสิทธิของผู้สูงอายุโดยเฉพาะ ให้ผู้สูงอายุเกิน 60 ปี และไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งในรูปของเงินช่วยเหลือหรือการจัดหางานที่เหมาะสม พุทธศักราช 2550 (มาตรา 53) กำหนดให้ผู้สูงอายุที่อายุเกิน 60 ปี และมีรายได้ไม่เพียงพอแก่การยังชีพ มีสิทธิได้รับสวัสดิการและสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมจากรัฐ มาตรา 80 รัฐต้องดำเนินการคุ้มครองและจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ รวมถึงผู้ยากไร้ ผู้พิการ และผู้ที่อยู่ในสภาวะยากลำบาก เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและความสามารถในการพึ่งพาตนเอง 2. พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พุทธศักราช 2546 พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นกฎหมายสำคัญที่กำหนดแนวทางในการดูแลผู้สูงอายุ โดยมีสาระสำคัญ 2 ประการ

1) การจัดตั้งคณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแผนหลักเกี่ยวกับการคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนบทบาทของผู้สูงอายุ ให้กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นหน่วยงานหลักที่ดูแลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ

2) สิทธิและการสนับสนุนผู้สูงอายุ บริการทางการแพทย์และสาธารณสุขที่รวดเร็ว และสะดวก บริการการศึกษา ศาสนา และข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ โอกาสในการประกอบอาชีพหรือฝึกอาชีพที่เหมาะสม

สถานการณ์ปัจจุบันและแนวทางในอนาคตประเทศไทยกำลังก้าวสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ โดยสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้จำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับคนวัยทำงาน ความท้าทายนี้ทำให้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพัฒนาผู้สูงอายุให้สามารถพึ่งพาตนเองได้และลดการเป็นภาระของสังคมและครอบครัว บทบาทของทุกภาคส่วน การดูแลผู้สูงอายุไม่ใช่หน้าที่ของรัฐบาลเพียงฝ่ายเดียว แต่ยังเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของทุกภาคส่วน เช่น การสนับสนุนการจ้างงานผู้สูงอายุ การจัดสวัสดิการที่เหมาะสม และการสร้างสังคมที่เอื้ออาทร เพื่อให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรีและความสุขในสังคม

ดังนั้นจากคำกล่าวทำให้เห็นได้ว่า ความต้องการของผู้สูงอายุโดยยึดแนวคิดของคลาร์ค (Clark) พบว่า ผู้สูงอายุต้องการทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม มีส่วนร่วมหรือเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ชุมชน ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ต้องการเข้าร่วมสนุกกับเพื่อนตามปกติ ยอมรับนับถือ และต้องการแสดงออกในผลสำเร็จของตน โดยแบ่งความต้องการของผู้สูงอายุออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ความต้องการการสนับสนุนจากครอบครัว ผู้สูงอายุที่ถูกปล่อยให้อยู่โดดเดี่ยวจะขาดความมั่นคงทางอารมณ์และจิตใจรวมทั้งเศรษฐกิจ จึงต้องหันไปพึ่งการช่วยเหลือจากบุคคลหรือองค์กร สังคมสงเคราะห์ภายนอกครอบครัว ผู้สูงอายุจึงมีความต้องการที่จะได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวของตนเองควบคู่ไปกับการช่วยเหลือจากภายนอกครอบครัว เช่น กลุ่มอาสาสมัครทั้งองค์การภาครัฐและองค์การภาคเอกชน

2. ความต้องการด้านการประกันรายได้ โดยเฉพาะการประกันสังคมประเภทประกันชราภาพ เมื่อเข้าสู่วัยชราและเลิกประกอบอาชีพแล้ว จะได้รับบำนาญชราภาพเพื่อช่วยให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขและมั่นคงปลอดภัยตามควรแก่อัตภาพในบ้านปลายชีวิต ไม่เป็นภาระแก่บุตรหลาน และสังคม

3. ความต้องการมีส่วนร่วมในชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในกิจกรรมบางประเภทในสังคม สังคมจึงควรให้โอกาสแก่ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น ให้มีโอกาสดูแลเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในการพัฒนาตนเอง ในการปรับตัวให้ทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในการปรับปรุงวัฒนธรรมและในการรักษาสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจให้แข็งแรงอยู่เสมอ

4. ความต้องการที่ลดการพึ่งพาตนเองให้น้อยลง หากครอบครัวและสังคมส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในครอบครัวและสังคมแล้วจะเป็นการช่วยผู้สูงอายุให้รู้จักพึ่งพาตนเอง ไม่เป็นภาระแก่สังคมในบ้านปลายชีวิต

5. ความต้องการทางกายและจิตใจ เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่สุดในชีวิตมนุษย์ความต้องการทางด้านร่างกาย ได้แก่ ปัจจัย 4 ความต้องการทางด้านจิตใจ ได้แก่ ความมั่นคงปลอดภัย โดยเฉพาะความต้องการด้านที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย คลายจากความวิตกกังวลและความหวาดกลัวความต้องการได้รับการยอมรับนับถือ ความต้องการที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมและ

ครอบครัว ความต้องการโอกาสก้าวหน้า โดยเฉพาะในเรื่องของความสำเร็จของการทำงานในชั้นปลายชีวิต

6. ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ต้องการได้รับการช่วยเหลือ ด้านการเงินจากบุตรหลานเพื่อสะสมไว้ใช้จ่ายในภาวะที่ตนเองเจ็บป่วย ต้องการให้รัฐช่วยจัดหาอาชีพ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ ทั้งนี้เพื่อตนจะได้มีบทบาททางเศรษฐกิจ ช่วยให้ตนพ้นจากภาวะบีบคั้นของเศรษฐกิจในสถานการณ์ปัจจุบัน (ประหยัด พิมพ์, 2556 : 47)

2. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับคลังปัญญา

ลักษณะของคลังปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรม โดยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต เป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหาการจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ มีการบูรณาการสูง มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง และเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม (กรมส่งเสริม อ่างใน สุภรัตน์ อินทรเทพ, 2561 : 26-28) การสร้างสรรค์สังคัมคลังปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการมายาวนาน ธรรมชาติ การเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญและถือว่าเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่และการเรียนรู้ จากการ สัมผัสมนุษย์ด้วยกันและเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้วสังคัมเป็นมรดกทางปัญญาจึงมีความสำคัญ เช่นเดียวกับการเรียนรู้วิชาการก้าวหน้าจากการศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะ การเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญจะก่อให้เกิดการพัฒนาคลังปัญญาไว้อย่างมากมาย พอสรุปกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง อ่างใน ศรีจันทร์รัตน์ กันทะวัง, 2558 : 90) ได้ดังนี้คือ

1. การลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตน ให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก

2. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริงในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ

3. เรียนรู้จากการกระทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แต่คนรุ่นหลัง ด้วยการ สานิตวิธี การสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition)

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรมในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไปในตัว เป็นการต่อยอดความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน

5. การเรียนรู้โดยศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์ชีวิต ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิลปะและวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและ กิจกรรมทางสังคม ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคมได้มีคณาจารย์เลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียม

8. ครูพักลักจำก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิมและจะยังมีอยู่ต่อไปในวิถี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน

3. แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

การเกิดคุณภาพชีวิตนั้น เป็นระดับการมีชีวิตที่ดีมีความสุขและความพึงพอใจในชีวิตทั้งในด้าน ร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์และการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคมเป็นการประสานการรับรู้ของบุคคลในด้านร่างกาย จิตใจ ความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งแวดล้อม ภายใต้วัฒนธรรมค่านิยมและเป้าหมายในชีวิตของแต่ละคนและหมายถึงการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีที่เหมาะสมแต่ละบุคคลทั้งในด้านนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งในปัจจุบันการศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตได้เป็น 2 ด้าน คือ ข้อคำถาม 2 ชนิด คือ แบบภาวะวิสัยและอัตวิสัย การศึกษาทางด้านภาวะวิสัยเป็นการศึกษาบนพื้นฐานของข้อมูลทางด้านรูปธรรมที่มองเห็นได้ นับได้ หรือวัดได้ การศึกษาทางด้านอัตวิสัยนั้นมีองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ ด้านสุขภาพทางกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การรับรู้ถึงสภาพความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย ความรู้สึกสุขสบายปราศจากความเจ็บปวด ความสามารถในการจัดการกับความเจ็บป่วย พละกำลังในการดำเนินชีวิตประจำวัน การนอนหลับที่มีคุณภาพ ความรู้สึกทางบวกต่อตนเอง การเห็นคุณค่าและภาพลักษณ์ของตนเอง ความภาคภูมิใจและมั่นใจในตัวเอง ความคิด ความจำ สมาธิ การตัดสินใจ และการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น การได้รับและการให้ความช่วยเหลือในสังคม การดำเนินชีวิตอย่างอิสระ มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ปราศจากมลพิษ มีการคมนาคมที่สะดวก และการเข้าถึงแหล่งสนับสนุนด้านการเงิน สถานพยาบาลและบริการสังคม ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณภาพชีวิตที่ดี ตามสภาพความเป็นจริงของสังคมในขณะนั้น ๆ โดยเชื่อว่าการปลูกฝังและการปรับเปลี่ยนการกระทำของบุคคลให้เหมาะสมมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตด้วย (ศิรินุช ฉายแสง, 2553 : 56) โดยคุณภาพชีวิตที่พูดถึงนี้ แสดงถึงผู้สูงอายุที่จะมีคุณภาพชีวิตดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตผู้สูงอายุในการตอบสนองต่อความต้องการด้านต่าง ๆ ทั้งด้านที่อยู่อาศัยที่ดี มีอาหารที่เพียงพอและมีคุณค่าการรักษาพยาบาลที่ถูกต้อง การมีสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ การมีอาชีพหรือการทำงานของผู้สูงอายุ นอกจากรายได้เพื่อ

เลี้ยงตนเองแล้วยังได้ฝึกฝนการทำงานของระบบต่าง ๆ ในร่างกายให้สามารถทำงานได้อย่างปกติและต่อเนื่อง

ด้านสุขภาพอนามัย การที่สุขภาพดี อันเป็นสิ่งปรารถนาของมวลมนุษย์ รวมถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชากรในสังคมผู้สูงอายุก็เช่นเดียวกันต่างก็ปรารถนามีสุขภาพอนามัยที่ดี นั่นคือมีสุขภาพกายที่แข็งแรงและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ สามารถพึ่งตนเองได้ สุขภาพดี คือ คุณภาพชีวิตนั่นเอง

ด้านสภาพแวดล้อม การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่อยู่ มีทั้งบ้านพักอาศัยที่คงทนถาวร สะดวกสบาย ครอบคลุมและชุมชนอบอุ่น เพื่อบ้านที่ดี บริการที่ดีด้านสาธารณสุขโภชนาการของชุมชนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีความสงบและเป็นส่วนตัว ย่อมทำให้ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจและเป็นสุขได้

ด้านการทำกิจกรรมทางสังคมและการพัฒนาตนเอง ผู้สูงอายุที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ จะช่วยให้มีที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ รู้สึกว่าชีวิตของตนเองนั้นมีความหมาย ต่างกับผู้สูงอายุที่ไม่มีกิจกรรมจะรู้สึกว่ามีแต่ความเจ็บเหงาเบื่อหน่ายและหมดอาลัย การทำกิจกรรมของผู้สูงอายุนั้นจะต่างกันออกไป (Berghom, et. Al อ้างใน ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิตและคณะ, 2555: 48)

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ที่ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน” เพื่อประมวลองค์ความรู้สร้างกรอบแนวคิดการวิจัยและการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methodology Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เก็บ รวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการคัดเลือกผู้สูงอายุจังหวัดเชียงราย 55 คน จากการรับอาสาสมัครเข้าร่วมกิจกรรม และการแจกแบบสอบถาม นำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการหาค่าแจกแจง ความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย 22 คน เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

เชิงปริมาณ คัดเลือกกลุ่มผู้รับการถ่ายทอด จำนวน 55 คน โดยวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจงกลุ่มผู้สนใจเข้ารับการถ่ายทอดคลังปัญญา ให้กลุ่มทดลอง/ผู้รับการถ่ายทอดดำเนินการกรอกแบบสอบถามการถ่ายทอดคลังปัญญาผู้สูงอายุ นำแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมได้มาทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ การหาจำนวนค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการหาค่าทางสถิติ

เชิงคุณภาพ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย 22 คน เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

ลำดับ	สาขาที่สัมภาษณ์	ความเชี่ยวชาญ
1	การศึกษา	สามารถถ่ายทอดการศึกษาในหลากหลายแขนง
2	การแพทย์และ สาธารณสุข	สามารถถ่ายทอดด้านสุขภาพและการรักษา พยาบาล การฟื้นฟู สภาพ
3	การเกษตร	สามารถถ่ายทอด การเพาะปลูกพืช การเพาะพันธุ์พืชผักต่าง ๆ
4	ทรัพยากร ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม	สามารถถ่ายทอดการรักษาสิ่งแวดล้อม
5	วิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยี	สามารถถ่ายทอดการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่าง ๆ
6	วิศวกรรม	สามารถถ่ายทอดการปรับปรุงบ้านและสิ่งแวดล้อมบ้านผู้ป่วยติด เตียง ต่าง ๆ
7	สถาปัตยกรรม	สามารถถ่ายทอดการออกแบบวัสดุอุปกรณ์ที่ปลอดภัยแก่ผู้ป่วย สูงอายุ
8	พัฒนาสังคม สังคม สงเคราะห์จิตสวัสดิการ ชุมชนฯ	สามารถถ่ายทอดการช่วยเหลือทางด้านสังคม การเยี่ยมเยียนคน ยากจน การจัดเวทีประชาคมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาใน ชุมชนร่วมกัน
9	กฎหมาย	สามารถถ่ายทอดด้านกฎหมายใช้ให้เกิดประโยชน์ในชุมชน ช่วยเหลือผู้มีปัญหาด้านกฎหมายต่าง ๆ
10	การเมืองการปกครอง	สามารถถ่ายทอดความเป็นผู้นำการปกครองพื้นที่ ชุมชนรักษา ความสงบในพื้นที่ให้อยู่อย่างมีความสุข เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้
11	ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี	สามารถถ่ายทอดการสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะ สาขาต่าง ๆ เพื่อ การอนุรักษ์การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นให้คงอยู่
12	ศาสนา จริยธรรม	สามารถถ่ายทอดหลักคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อมาปรับ ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน
13	พาณิชย์และบริการ	สามารถถ่ายทอดการประกอบอาชีพสร้างรายได้ หรือสิ่งประดิษฐ์ ต่าง ๆ ที่เป็นของโบราณ เช่น การทอผ้า การทำบายศรี เป็นต้น

14	ความมั่นคง	สามารถถ่ายทอดการปกป้องคุ้มครองชุมชน หรือประเทศให้ปลอดภัย
15	บริหารจัดการและบริหารธุรกิจ	สามารถประยุกต์ วิธีการหรือจัดการ ให้ได้รับผลประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นได้
16	การประชาสัมพันธ์	สามารถผลิตสื่อหรือเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ สารความรู้ หรือข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น
17	คมนาคมและการสื่อสาร	สามารถนำความรู้ด้านคมนาคม การสื่อสาร ถ่ายทอดให้ผู้ให้ความสนใจ
18	พลังงาน	สามารถนำวัสดุทรัพยากรธรรมชาติ หรือสิ่งทดแทนมาใช้แทนพลังงานที่กำลังจะหมดไป
20	อุตสาหกรรม หัตถกรรม จักสานและโอท็อป	สามารถนำความรู้ถ่ายทอดการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์อย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม
21	ภาษา วรรณคดี วรรณศิลป์	สามารถถ่ายทอดด้านภาษาไทยพื้นถิ่น ไทยดั้งเดิม กาพย์ กลอน โคลง
22	วาทศิลป์	สามารถถ่ายทอดความรู้การอนุรักษ์การใช้พูดภาษาไทยอย่างถูกต้องตามกาลเทศะ และประเพณีไทย

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดข้อมูลสำคัญ

ผลการวิจัย

1. การศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน

ผลการวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน เป็นลักษณะการถ่ายทอดที่เน้นการตระหนักและเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดเพื่อเป็นการสืบทอดคลังปัญญาแก่คนรุ่นหลังรุ่นหลัง ที่นำไปสู่การเตรียมความพร้อมโดยมีการจัดพิธีไหว้ครูให้กับผู้รับการถ่ายทอดก่อนฝึกปฏิบัติ เน้นบรรยากาศในการถ่ายทอดโดยเตรียมสถานที่ให้เหมาะสมกับเรื่องถ่ายทอด ซึ่งผลตอบรับที่เกิดจากรูปแบบการถ่ายทอด ทำให้ผู้ถ่ายทอดเกิดความห่วงหา เกิดจิตสำนึกและเห็นคุณค่าในมรดกของท้องถิ่นและเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์คลังปัญญา โดยมีกระบวนการดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 แสดงลักษณะแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน

2. การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน

ผลการวิจัย กลุ่มผู้สูงอายุได้ให้ในหัวข้อเกี่ยวกับ ความสำคัญของการถ่ายทอดคลังปัญญา ในภาพรวมพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย 4.50 และเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.53 และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ความคิดเห็นว่าได้ตระหนักและการถ่ายทอดคลังปัญญาได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไป ระดับมากที่สุด โดยมีค่าร้อยละ 60 และ ค่าเฉลี่ย 4.60 และ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.52 ในระดับมากที่สุด โดย ว่าผู้สูงอายุได้ให้ความคิดเห็นว่าได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดคลังปัญญาเพื่อเป็นการสืบทอดคลังปัญญาแก่คนรุ่นหลังในแต่ละครั้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยแสดงตารางตามแผนภาพดังนี้

รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของ ผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของ ประชาชน	ระดับความคิดเห็น					$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด			
1. ได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการ ถ่ายทอดคลังปัญญาเพื่อเป็นการสืบทอดคลัง ปัญญาแก่คนรุ่นหลัง	50.00 (5)	50.00 (5)	00.00 (0)	00.00 (0)	00.00 (0)	4.50	0.53	มากที่สุด
2. การถ่ายทอดคลังปัญญาได้รับการ ยอมรับจากบุคคลทั่วไป	60.00 (6)	40.00 (4)	00.00 (0)	00.00 (0)	00.00 (0)	4.60	0.52	มากที่สุด
3. การถ่ายทอดคลังปัญญาสามารถสร้าง ประโยชน์ให้แก่คนรุ่นหลังและชุมชนได้	40.00 (4)	60.00 (6)	00.00 (0)	00.00 (0)	00.00 (0)	4.40	0.52	มาก

4. ได้นำเครื่องมือ อุปกรณ์สมัยใหม่หรือเทคนิคใหม่ ๆ มาใช้ในการถ่ายทอดคลังปัญญา	50.00 (4)	50.00 (6)	00.00 (0)	00.00 (0)	00.00 (0)	4.50	0.53	มากที่สุด
รวม						4.50	0.53	มากที่สุด

ตารางที่ 2 การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

ในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน

3. นำเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ผลการวิจัย พบว่า การนำเสนอในเรื่องของการถอดบทเรียนของผู้สูงอายุมีการเตรียมความพร้อมในการถ่ายทอดของผู้ถ่ายทอด โดยให้ให้ความรู้และอธิบายในเรื่องประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ คติความเชื่อ ประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าของคลังปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการจัดพิธีไหว้ครูให้กับผู้รับการถ่ายทอดก่อนลงมือทำการฝึกปฏิบัติ โดยแต่ละบุคคลที่ให้สัมภาษณ์มีความเห็นว่าควรจัดสภาพและบรรยากาศของสถานที่ถ่ายทอดให้เหมาะสมกับเรื่องที่ถ่ายทอด โดยผลจากการเข้ากิจกรรมทำให้เห็นว่า เกิดจิตสำนึกและเห็นคุณค่าในมรดกของท้องถิ่นและเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์ ทำให้มีการรักษามรดกอันดีงามเกี่ยวกับการถ่ายทอดคลังปัญญาต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

1. การศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ผลการวิจัย พบว่า แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน เป็นลักษณะการถ่ายทอดที่เน้นการตระหนักและเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดเพื่อเป็นการสืบทอดคลังปัญญาแก่คนรุ่นหลังสู่คนรุ่นหลัง ที่นำไปสู่การเตรียมความพร้อมโดยมีการจัดพิธีไหว้ครูให้กับผู้รับการถ่ายทอดก่อนฝึกปฏิบัติ เน้นบรรยากาศในการถ่ายทอดโดยเตรียมสถานที่ให้เหมาะสมกับเรื่องที่ถ่ายทอด ซึ่งผลตอบรับที่เกิดจากรูปแบบการถ่ายทอด ทำให้ผู้ถ่ายทอดเกิดความห่วงหาพัน เกิดจิตสำนึกและเห็นคุณค่าในมรดกของท้องถิ่นและเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์คลังปัญญา สอดคล้องกับงานวิจัยของ อ้นยาภรณ์ โพธิกาวิณ (2553) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดคลังปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ที่ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดคลังปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว ประกอบด้วย 1) ความเข้มแข็งด้านสังคม ได้แก่ ระบบเครือญาติ พิธีกรรมทางสังคม ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน ความสัมพันธ์ในพิธีกรรม การสร้างทุนทางสังคมผ่านระบบโรงเรียน 2) ความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณีของชุมชน การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรม และการสร้างทุนทางวัฒนธรรมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน 3) ความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ พิธีกรรมการผลิต การช่วยเหลือ

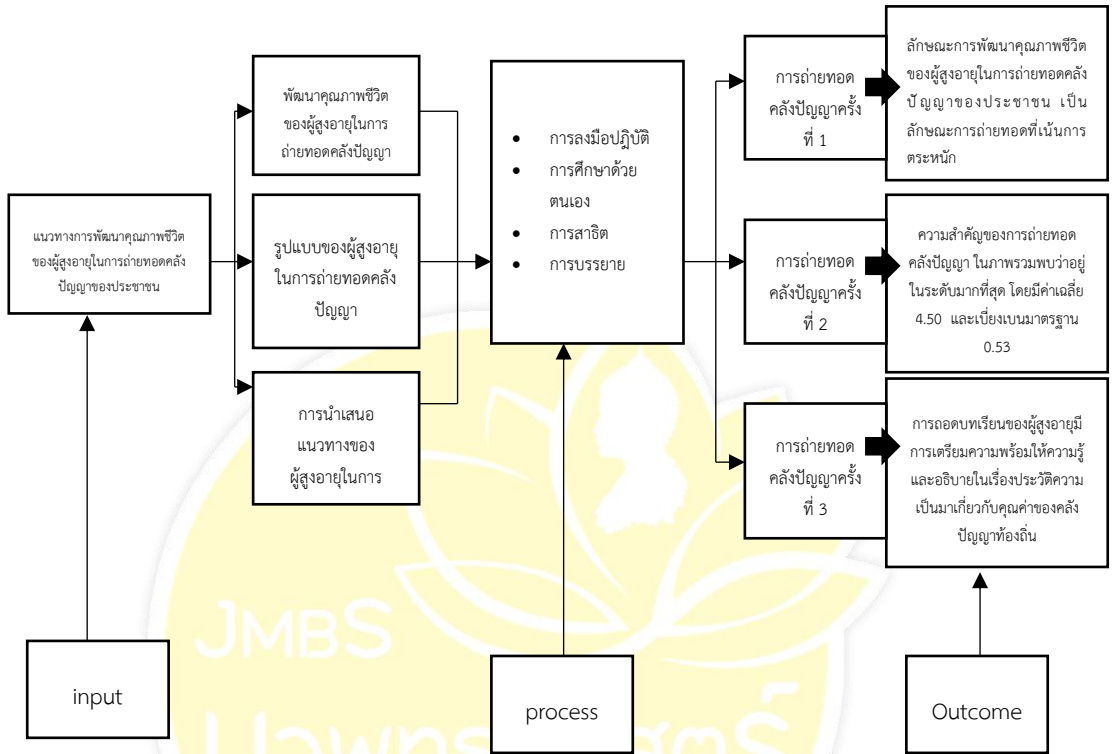
เกี่ยวเนื่องในวิถีการผลิต การปรับตัวของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความร่วมมือกับภาครัฐ การพัฒนาทุนชุมชนจากคลังปัญญาด้านดนตรี

2. การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มผู้สูงอายุได้ให้ในหัวข้อเกี่ยวกับ ความสำคัญของการถ่ายทอดคลังปัญญา ในภาพรวมพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย 4.50 และเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.53 และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ความคิดเห็นว่าได้ตระหนักและการถ่ายทอดคลังปัญญาได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไป ระดับมากที่สุด โดยมีค่าร้อยละ 60 และ ค่าเฉลี่ย 4.60 และ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.52 ในระดับมากที่สุด โดย ว่าผู้สูงอายุได้ให้ความคิดเห็นว่าได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดคลังปัญญาเพื่อเป็นการสืบทอดคลังปัญญาแก่คนรุ่นหลังในแต่ละครั้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภรัชต์ อินทรเทพ (2561: 184-194) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดคลังปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชน จังหวัดสระแก้ว และผลการวิจัยพบว่า ผลการประเมินกิจกรรมของรูปแบบในภาพรวมมีคุณภาพในระดับมากที่สุด โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ความเหมาะสมของระยะเวลาในการทำกิจกรรมกับเนื้อหา และความครอบคลุมพฤติกรรมการเรียนรู้ความรู้และเจตคติ ผู้รู้ด้านสมุนไพรชุมชนละ ร่วมกันเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ โดยการขยายพันธุ์ใช้การปลูกครอบบ้าน และปลูกในป่าชุมชน ปัญหาการถ่ายทอดคลังปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน พบว่าหมอยาพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้รู้ด้านสมุนไพร ไม่นิยมถ่ายทอดความรู้ให้คนทั่วไปแต่ถ่ายทอดให้เฉพาะลูกหลานที่ใกล้ชิด คนรุ่นใหม่ไม่นิยมใช้สมุนไพร

3. นำเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ผลการวิจัย พบว่า การนำเสนอในเรื่องของการถอดบทเรียนของผู้สูงอายุมีการเตรียมความพร้อมในการถ่ายทอดของผู้ถ่ายทอด โดยให้ให้ความรู้และอธิบายในเรื่องประวัติความเป็นมา วัสดุอุปกรณ์ คติความเชื่อ ประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าของคลังปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการจัดพิธีไหว้ครูให้กับผู้รับการถ่ายทอดก่อนลงมือทำการฝึกปฏิบัติ โดยแต่ละบุคคลที่ให้สัมภาษณ์มีความเห็นว่าควรจัดสภาพและบรรยากาศของสถานที่ถ่ายทอดให้เหมาะสมกับเรื่องที่ถ่ายทอด โดยผลจากการเข้ากิจกรรมทำให้เห็นว่า เกิดจิตสำนึกและเห็นคุณค่าในมรดกของท้องถิ่นและเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์ ทำให้มีการรักษามรดกอันดีงามเกี่ยวกับการถ่ายทอดคลังปัญญาต่อไป สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาเรืองเดช ศรีประสม (2553) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการใช้พื้นที่วัดเชิงพาณิชย์แนวบุญนิยมในภาคอีสาน และผลการวิจัยพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่มีพัฒนาการ เก่าแก่กว่า 200 ปี การเกิดขึ้นของศูนย์การเรียนรู้ของวัดก็เนื่องมาจาก วัดมีความต้องการให้คนในชุมชนได้พัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต วัดจึงจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมการถ่ายทอดศิลปะและวัฒนธรรมต่าง ๆ อันสนองความต้องการของสังคมและเป็นกลไกสำคัญของรัฐ ในการพัฒนาสังคม ด้านสภาพปัญหาและความต้องการของศูนย์การเรียนรู้ของวัด

สรุปองค์ความรู้

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย “แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน” มีรายละเอียดตามแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 2 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน” ผู้วิจัยได้กำหนดข้อเสนอแนะไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในงานวิจัยซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอเชิงนโยบาย

ควรมีการนำเสนอแนวทางในนำเสนอรูปแบบเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน เพื่อให้เป็นประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ และสำหรับผู้สูงอายุและมีการสอดแทรกข้อคิด เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนมีความคิดที่ดี เป็นประโยชน์ต่อสังคม อีกทั้งเป็นการปูพื้นฐานในการศึกษาข้อมูลให้เป็นการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน เพื่อส่งเสริมให้จิตใจสูงขึ้นพร้อมด้วยการนำเสนอแนวทางอนุรักษ์การถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน ให้ดีขึ้นและมีประสิทธิภาพสูงสุด

2. ข้อเสนอเชิงปฏิบัติ

ควรมีการดำเนินการจัดกิจกรรมสำหรับผู้ต้องขังในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กิจกรรมเสริมการถ่ายทอด การเล่าเรื่อง กิจกรรมที่การถ่ายทอดคลังปัญญา ให้กับประชาชนทั่วไป เด็ก เยาวชน โดยเน้นเป็นแนวทางในการปฏิบัติ โดยการจัดบรรยากาศในการทำกิจกรรมสนับสนุนผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดคลังปัญญาให้ได้รับสวัสดิการที่เหมาะสม ให้มีศักยภาพและมีคลังปัญญาเฉพาะตัว ในการถ่ายทอดอย่างเต็มความสามารถ เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชน และสังคมได้ตระหนักและเล็งเห็นคุณค่าของคลังปัญญาผู้สูงอายุสืบต่อไป

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

ควรศึกษาลักษณะกลุ่มตัวแปรตามเดียวกัน เพื่อขยายขอบข่ายในพื้นที่การวิจัยให้กว้างออกไปหลายจังหวัด เพื่อให้ได้หลากหลายมุมมองในแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดคลังปัญญาของประชาชน จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลายๆ ฝ่าย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกหลากหลายมุมมอง รวมไปถึงการขยายขอบข่ายกลุ่มตัวแปรที่ศึกษา โดยเพิ่มปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ส่งผลต่อความสำเร็จต่อการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- จิรภา วิลาวรรณ (2565). “ผลของโปรแกรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและป้องกัน ภาวะซึมเศร้า เชิงสังคมและวัฒนธรรมในกลุ่มผู้สูงอายุตำบลนาฝาย อำเภอเมืองจังหวัดชัยภูมิ”. วารสารวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพ. 15 (1) (มกราคม – เมษายน)
- ฉันทยาภรณ์ โพธิกาวิณ. (2553). กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (พัฒนศึกษา) นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประหยัด พิมพา. (2556). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิต ของผู้สูงอายุ ในเขตตรวจราชการที่ 10. หลักสูตรการพัฒนาผู้บริหารระดับสูง กระทรวงศึกษาธิการ (นบส.ศธ. 3). สถาบันพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา. สำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงศึกษาธิการ.
- พระมหาเรืองเดช ศรีประสม (ถาวรธมโม) (2553). ศูนย์การเรียนรู้: การพัฒนารูปแบบเพื่อบริการชุมชนของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วรวุฒิ สุวรรณระดา และรักชนก คชานุกาล (2557). การขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคม. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศรีจันทร์รัตน์ กันทะวัง. (2558). การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวการสอนเชิงประสบการณ์ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม สำหรับนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษา. ดุษฎีนิพนธ์ ดบ. (ศึกษาศาสตร์). สุโขทัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต. (2555). แบบสำรวจความสุขด้วยตนเอง HAPPINOMETE ความสุขวัดเองก็ได้. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศิรินุช ฉายแสง. (2553). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ในจังหวัดอำนาจเจริญ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ (การสร้างเสริมสุขภาพ). มหาวิทยาลัยราชภัฏ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี.
- สุภรัชต์ อินทรเทพ. (2561). รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชน จังหวัดสระแก้ว. ดบ. (สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา) ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม
AN ANALYSIS OF THE PROCESS TO SUCCESS CONSTRUCT FOUNDED
ON THE PRINCIPLE OF ADHIṬṬHĀNADHAMMA

วีรพงศ์ พิชัยเสนาณรงค์¹, สมชาย มะรินทร์ และจักรพันธ์ นวะแก้ว

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Weerapong Pichaisenarong, Somchai Marint, and Chakrapan Nawakaew

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: mcurkmail@gmail.com¹

Received 16 December 2024; Revised 28 December 2024; Accepted 30 December 2024.

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคล และเพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคลตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท เพื่อนำเสนอกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมดังนี้ ผลการวิจัยพบว่า

1) การศึกษาหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคล พบว่า ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย หลักความเจริญ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง, หลักความสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ ประกอบด้วย 1) ด้านปัญญาธรรม เป็นความคิดเห็นตามความจริง 2) ด้านสังขธรรม เป็นสิ่งสำคัญต่อมนุษย์ 3) ด้านจาคะธรรม การสละใจ หรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน 4) ด้านอุปสมธรรม ฐานความมั่นคงให้ประสบผลสำเร็จของชีวิต สามารถดำเนินชีวิตของตนเองให้บรรลุถึงจุดหมาย

2) การวิเคราะห์ความสำคัญของกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคลตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า 1) กระบวนการด้านปัญญา 4 องค์ประกอบ คือ ปัญญา พัฒนาศักยภาพที่จะมีความสุข ยึดหลักทางสายกลางในการแก้ไขปัญหาด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา 2) กระบวนการด้านสังขจะ โดยเน้นการพูดพอประมาณ พูดถูกกาล เพราะพูดถูกกาลอันควร คือพูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด 3) กระบวนการด้านจาคะ การแก้ปัญหาในแบบองค์รวม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) กระบวนการด้านอุปสมะ เป็นการประยุกต์ใช้กระบวนการประกอบด้วย ฆราวาสธรรม 4 สังคหวัตถุ 4 อธิปไตย 4 และธรรมจักร 4 มาใช้ในการข่มจิตข่มใจ การรู้จักระงับอารมณ์ เมื่อมีความไม่พอใจเกิดขึ้น

คำสำคัญ : การวิเคราะห์ห่อธิษฐานธรรม, การสร้างความสำเร็จ, หลักอภิชฐานธรรม

Abstract

This research aims to study the principles of prayer in Buddhist scriptures to create success in a person's life and to analyze the importance of the process of creating success in a person's life according to the principles of prayer in Buddhist scriptures. This research is a qualitative research using content analysis techniques with context to present the process of creating success in a person's life according to the principles of prayer as follows. The research results found that:

1) The study of the principles of prayer in Buddhist scriptures to create success in a person's life found that success in life according to Buddhist principles consists of the principle of prosperity, practicing according to the principles of Dhamma that will lead life to prosperity, the principle of success, practicing according to the principles of Dhamma that will lead to success in that business, consisting of: 1) Wisdom Dhamma, which is an opinion based on truth. 2) Truthfulness, which is important to humans. 3) Charity Dhamma, making a decision or cutting off one's own ownership. 4) Upasampatham Dhamma, a solid foundation for achieving success in life, being able to live one's life to achieve one's goals. 2) The analysis of the importance of the process of creating success in a person's life according to the principles of prayer in Buddhist scriptures found that: 1) The process of wisdom has 4 components: wisdom develops the potential to be happy, adheres to the middle way in solving problems with Buddhist teachings, 2) The process of truthfulness by emphasizing speaking in moderation, speaking at the right time, because speaking at the right time is appropriate, that is, speaking according to the time that should be spoken; 3) the process of generosity, solving problems in a holistic way and sacrificing for the collective good; and 4) the process of Upasama, which is the application of the Dhamma process consisting of the 4 Lay Dhamma, the 4 Social Vatthu, the 4 Bases of Power, and the 4 Dhamma Wheels to control the mind and heart, knowing how to control emotions when dissatisfaction arises.

Keywords: An Analysis of Adhiṭṭhānadhamma, Success Construct, Principle of Adhiṭṭhānadhamma

บทนำ

การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมปัจจุบันนับวันจะแออัดหนาแน่นยิ่งขึ้น ซึ่งเห็นได้จากจำนวนประชากรในประเทศไทยและทั่วโลกเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี (8,000 ล้านคนในปี 2565) เกิดการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นซึ่งกันและกัน เน้นให้ความสำคัญกับวัตถุนิยม จนลืมนึกถึงคุณธรรมทางด้านจิตใจ เช่น การให้

ความสำคัญกับการศึกษา แต่ไม่ปลูกฝังความรู้ด้านจริยธรรม เน้นคณิตศาสตร์แต่ซ่อนความเป็นจริง เช่น $a_0 = 1$ เน้นวิทยาศาสตร์แต่หังการทำลายเพื่อนมนุษย์ เช่น $E = Mc^2$ และสังคมในปัจจุบันส่วนใหญ่ ลืมคำสอนทางศาสนาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้ไม่กลัวบาปกรรม (สำนักงานเลขาธิการกรม สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2566: ออนไลน์) มีอาชญากรรม และความรุนแรงเกิดขึ้นทั่วหวัระแหง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้รับการ พิสูจน์จากนักปราชญ์มาเป็นเวลากว่า 2565 ปี ยังมีได้มีผู้ใดพบข้อบกพร่องในการดำเนินชีวิตตาม หลักธรรม และยอมรับว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ แท้ แต่ในปัจจุบันสังคมไทยยังมีข่าวเรื่องอาชญากรรม ข่าวการทุจริต รับสินบน รับเงินค่าแป๊ะเจี๊ยะ ฯลฯ ด้วยหันหลังให้คำสอนของพระพุทธเจ้า และศาสดาในศาสนาอื่นๆ

แม้มีการโยยหาความยุติธรรม และเรียกร้องให้โรงเรียนปลูกฝังเรื่องคุณธรรม จริยธรรมแก่ เยาวชน แต่การศึกษาของประเทศกลับมุ่งเน้นให้นักเรียนนักศึกษา มีอิสระทางด้านความคิดวิเคราะห์ (กนิษฐา หลักฐาน; เจษฎา เทพศรี; และ ดร.ประสิทธิ์ เขียวศรี, 2566: ออนไลน์) เมื่อมีอิสระทางด้าน ความคิดจะประกันได้อย่างไรว่าเป็นคนดี หรือคนไม่ดี เพราะคนที่ไม่ม่หลักธรรมในจิตใจเป็นแนวทางใน การดำเนินชีวิต ย่อมทำทุกอย่างตามกิเลสความอยากส่วนตน ทำให้ขาดระเบียบวินัย จนขยายความ รุนแรงขึ้นกลายเป็นการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความวุ่นวายจนหาความสงบสุขในสังคมมิได้ (พระอธิการสุรศักดิ์ สุขมาโล และ อนุวัต กระสังข์, 2562: 55-67) หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นคำ สอนที่มุ่งให้มนุษย์มีความมั่นคงในความคิดและดำรงอยู่ในกรอบแห่งความดีงาม โดยไม่ปล่อยให้ความคิด ไหลตามกระแสอกุศลหรือตกอยู่ใต้อิทธิพลของอกุศลมูล อันเป็นต้นเหตุแห่งความชั่วร้าย แต่เน้นให้ผู้ ปฏิบัติตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการมีอิสระทางความคิดที่แท้จริง กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้เกิดอิสรภาพทางความคิดหลังจากที่จิตใจมั่นคงอยู่ในคุณธรรมแล้วเท่านั้น (มูลนิธิพระราชศรัทธา, 2537) *Journal of Modern Buddhist Studies*

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิต ความเชื่อ และการ ปฏิบัติของผู้คนในสังคมชาวพุทธ โดยเฉพาะในเรื่องการทำมาหากินและการสั่งสมบุญ ซึ่งเป็นรากฐาน สำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้ชีวิตประสบความสำเร็จและได้รับประโยชน์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ในบรรดา หลักธรรมทั้งหลาย "อริยฐานธรรม" ถือเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะช่วยกำหนดแนวทาง และเป้าหมายในการดำเนินชีวิต อันนำไปสู่ความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน (ภักขุวัชร สุขเสน, 2561: 79-85) กล่าวคือ อริยฐานธรรมเป็นธรรมที่มีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง หลัก อริยฐานธรรมเป็นธรรมที่เน้นให้บุคคลมีความเพียรพยายามอย่างแน่วแน่ เพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต หรือการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง ความเพียรที่แท้จริงจำเป็นต้องตั้งอยู่บนความเข้มแข็งของจิตใจ โดยอาศัยหลักอริยฐานธรรมเป็นแนวทาง อันเป็นธรรมที่ควรตั้งมั่นไว้ในใจเพื่อเป็นฐานรองรับความเพียร อย่างมั่นคง อริยฐานธรรมประกอบด้วย 4 ประการสำคัญ ได้แก่ ปัญญา ความรู้เท่าทันและการพิจารณา อย่างรอบคอบ สัจจะ ความจริงใจและความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น จาคะ การเสียสละและแบ่งปัน

เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม อุปสมะ ความสงบเย็นและการควบคุมอารมณ์ให้เป็นไปตามธรรม (ที.ปา. 11/254/241.) โดยอธิษฐานสามารถนำมาใช้จัดการปัญหาที่เป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จในชีวิต

อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอธิษฐานธรรม มีเป้าหมายให้บุคคลที่เผชิญปัญหาในการดำเนินชีวิตสามารถพัฒนาสติและปัญญาในการแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรม ส่งผลให้เกิดความผาสุกทั้งในปัจจุบันและในอนาคต อย่างไรก็ตาม ในสังคมทั่วไปมักมีความเข้าใจเรื่องการอธิษฐานในลักษณะที่แตกต่างออกไป เช่น การอธิษฐานขอพร การทอ้งคาถา การขอพรจากหลวงพ่หรือเทพทันใจ หรือแม้แต่การขอให้โชคดีถูกหวยรวยเบอร์ ซึ่งเป็นการมองอธิษฐานในมิติของความหวังพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ในทางพระพุทธศาสนา การอธิษฐานไม่ได้หมายถึงเพียงการขอพรหรือการพึ่งพาปาฏิหาริย์ แต่เป็นกระบวนการสร้างเจตจำนงที่ตั้งมั่นในคุณธรรมและเป้าหมายที่ถูกต้อง อาศัยสติและปัญญาเป็นเครื่องนำทาง พร้อมทั้งยึดหลักสัมมาทิฐิ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในกระบวนการอธิษฐาน พระพุทธศาสนาสอนให้การอธิษฐานเป็นการตั้งจิตแน่วแน่ในสิ่งที่ตั้งมา เช่น การตั้งมั่นในความเพียร ความเสียสละ และการดำรงชีวิตอย่างมีสติ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักนี้ จะช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหาและการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง นำไปสู่ความสำเร็จที่แท้จริงและยั่งยืนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจทำวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอธิษฐานธรรม เพื่อนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ มีหลักยึด มีอุดมการณ์ที่แน่วแน่ เมื่อยึดหลักอธิษฐานธรรมแล้ว ย่อมทำให้ประสบผลสำเร็จในชีวิต ทำให้ชีวิตไม่ตกอยู่ในอบายภูมิอย่างแน่แท้ และเมื่อได้ผลการวิจัยเช่นใดแล้วผู้วิจัยก็คิดว่าคงจะเป็นประโยชน์ในด้านพระพุทธศาสนาและผู้สนใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องหลักอธิษฐานธรรมในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักอธิษฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคล
2. เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคลตามหลักอธิษฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอธิษฐานธรรม” ผู้ศึกษาได้เตรียมแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

1. กระบวนการสร้างความสำเร็จตามหลักอธิษฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

กระบวนการสร้างความสำเร็จตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากการค้นข้อมูลทำให้ได้พบว่า ชีวิตคนเราประสบความสำเร็จได้ จากความมุ่งมั่น ไม่ลดละที่จะทำตามที่ตั้งอริยฐานไว้อย่างเด็ดเดี่ยว ไม่โลเล และไม่หวนกลับ เพื่อให้รู้แจ้งในกองสังขาร (ที.ปา. (ไทย) 11/254/241.) เป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ธรรมอันเป็นที่มั่น ทำให้ชีวิตของตนมีฐานของการดำเนินชีวิตอย่างมั่นคง สิ่งที่ต้องตั้งความปรารถนา เพื่อให้เป็นคนดีตลอดไป เป็นธรรมดาที่ทุกคนจะต้องมีอุดมการณ์ หรือมีเป้าหมายของชีวิต จึงจะทำให้เป็นคนดีงามอยู่ตลอดไป ทุกคนต้องมีปัญญา เป็นเครื่องประดับ ประคอง เป็นแสงสว่างส่องทางในการดำเนินชีวิต เพื่อไม่ให้ชีวิตตกไปสู่ความชั่วร้าย ทุกคนต้องมีสัจจะในการที่จะนำพาชีวิตให้เข้าสู่เป้าหมายแห่งชีวิตได้ ทุกคนต้องไม่เป็นคนที่เห็นแก่ตัว ไม่เป็นคนเอาดีแต่ตัวเองด้านเดียว ต้องเป็นคนที่เข้มแข็งไม่ยอมแพ้อำนาจของพญามาร ที่มีมาในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เราสามารถเดินทางล่องพ้นภัยในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ไปได้เมื่อเรามีอริยฐานธรรมเป็นธรรมที่ตั้งมั่นและมั่นคงอยู่ในจิตใจแล้ว ถือได้ว่าเป็นผู้ที่หนักแน่นในคุณธรรม เป็นผู้มีจิตที่ได้รับการฝึกฝน และอบรมมาดี ส่วนอริยฐานธรรมนั้นมีอยู่ด้วยกัน 4 ประการคือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และ อุปสมะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2564: 308) โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1) ปัญญา เป็นความรู้ ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 687) ปัญญา คือ ความรอบรู้ถึงความจริงในสิ่งที่ควรรู้ทั้งหลายทั้งปวงนั่นเอง (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาปรินายก, 2535: 227) เป็นความรู้แจ้งถึงความจริงแท้แน่นอน หยั่งรู้ในเหตุผลและพิจารณาสภาพทั้งหมดเข้าถึงความจริง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2554: 174) ปัญญา เกิดจากความคิดเห็นตามความจริง มีการอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นแจ้ง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริงถึงที่สุด จนถึงกับถอนความยึดถือด้วยอุปทาน คือ ถอนความงมงาย ความหลงต่าง ๆ ออกไปได้จากใจ ซึ่งเป็นการถอนจิตใจให้หลุดพ้นออกมาเสียจากสิ่งที่มันเคยเข้าไปผูกพันไว้ตั้งแต่ต้น (พุทธทาสภิกขุ, 2547: 77) และขึ้นชื่อว่าปัญญาต้องรู้ เข้าใจ แยกแยะเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ไร้ประโยชน์ และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร และจัดการ ดังนั้นปัญญาคือความเข้าใจ ความรู้ทั่วไป ความรู้ชัดรู้ทั่วถึงความเป็นจริงหรือรู้ตรงความเป็นจริง รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัยรู้จะจัดแจง หรือดำเนินการอย่างไร จึงทำให้ผู้มีปัญญาย่อมมีความหยั่งรู้ทั้งเหตุและผล และสามารถดำรงตนอยู่ในครรลองแห่งความเจริญ พร้อมหลีกเลี่ยงจากเหตุแห่งความเสื่อมได้ (อง.ปญจก (ไทย) 22/14/17-18.)

1.2) สัจจะ คือ สิ่งที่มีอยู่จริงมีผู้รับรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม ก็มีอยู่และเป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั่นเอง สิ่งที่มีอยู่จริงบางอย่างอาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส บางอย่างอยู่นอกเหนือประสาทสัมผัส สิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงในพระพุทธศาสนาก็คือสัจธรรมนั่นเอง ท่านเรียกสิ่งที่มีอยู่จริงหรือความจริงนั้นว่าสัจจะ ซึ่งแปลว่า ความจริง ซึ่งความจริง มีความหมายอยู่ 2 ประการ คือ 1). ความจริง หมายถึง ภาวะที่มีอยู่จริง ภาวะที่เป็นอย่างนั้นแน่แท้ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น สิ่งที่มีอยู่จริง คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่จริง เป็นอยู่จริง จะมีสิ่งอื่นรับรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นอยู่จริงหรือไม่ก็ตาม ก็มีอยู่และเป็นอยู่โดยภาวะของสิ่งนั่นเอง และ 2). สิ่งที่เป็นจริง หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง ซึ่งอาจรู้ได้หรือไม่อาจรู้ได้

ทางประสาทสัมผัส สิ่งที่มีอยู่จริงบางอย่างอาจรู้ได้โดยประสาทสัมผัสบางอย่างอยู่ นอกเหนือประสาทสัมผัส (พระภุชงค์ ฐิตปุณญา, 2549: 10)

1.3) จาคะ คือความเสียสละ หมายถึง การตัดใจ หรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือในสิ่งต่าง ๆ (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2549: 164) การแบ่งปัน การสละสิ่งที่เป็นศัตรูต่อความจริงใจ เป็นการสละความหวงแหนสิ่งของที่ตนมีออกจากใจ หรือการตัดใจ มีความหมายเหมือนกับคำว่า ทาน และบริจาค ซึ่งทาน หมายถึงการให้สิ่งของ ส่วนบริจาค หมายถึง การเสียสละกิเลส ความเสียสละในคำว่า จาคะ มี 2 นัย คือ 1) สละวัตถุ และ 2) สละอารมณ์ (พระธรรมสิงหบุราจารย์, 2548: 124) โดยโลกนี้ไม่มีใครชอบคนที่เห็นแก่ตัว แต่ชื่นชอบคนที่เสียสละ สิ่งที่ทำให้คนเราไม่เห็นแก่ตัว คือ คุณธรรม ที่เรียกว่า “จาคะ” ถ้าเรามีความเสียสละ ความเห็นแก่ตัวก็จะสิ้นสลายไป (พระครูเมตตาสารคุณ, 2554: 27) โดยธรรมชาติของสัตว์โลกทั้งหลายย่อมมีความอยากหรือตัณหา ด้วยกันทั้งสิ้น ผู้ที่มีความอยาก (ตัณหา) เกิดทุกข์ ซึ่งเกิดขึ้นในใจของผู้ใดแล้วก็จะพบแต่ความเดือดร้อน และเกิดความมืดบอดในจิต ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมุ่งสอนให้คนรู้จักการเสียสละ และบริจาคสิ่งที่เป็นต้นตอของตัณหาที่นั้นออกจากใจ เพราะความโลภเป็นความมกัได้ที่อันตราย (พีรพัฒน์ ศุภลักษณ์, 2550: 192-195)

1.4) อุปลมะ ความสงบใจ เป็นความสงบใจที่ปราศจากสิ่งรบกวน เป็นสันติภาพที่ทำให้จิตใจไม่เดือดร้อน มีแต่ความว่างเปล่า เพราะทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง สงบเยือกเย็นไม่มีอะไรที่จะทำให้เปลี่ยนแปลงได้ ทำให้ศัตรูของจิตพ่ายแพ้ไปพญามารไม่สามารถมีอำนาจเหนือความสงบแห่งจิตนี้ได้ ดังนั้น อุบายที่ทำให้จิตสงบ ต้องใช้อำนาจของศีล สมาธิ และปัญญา ผลักดันให้สงบ คือนิพพาน หมดความผูกพันกับชั้น 5 รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พ้นไปจาก การปรุงแต่งปราศจากภพ นิพพานเป็นดับสนิทของความทุกข์ จึงกล่าวได้ว่าเป็นยอดของความสุข (พระมหาทองคุณธีรปัญญา, 2549: 15) อุปลมะ หมายถึงการสิ้นกิเลส ซึ่งเป็นนิพพานสูงสุดของมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า นิพพานเป็นบรมธรรม (ขุ.ธ. (ไทย) 25/184/90.) แม้แต่ในบทสวดของการพิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นในโลกนี้เป็นสุข (ส.ส. (ไทย) 15/11/11.) ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำภิกษุให้ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตให้เข้าใจอย่างท่องแท้เสียก่อน เพราะธรรมชาติจิตของมนุษย์นั้นดิ้นรนกลับกลอกรักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก ถ้าไม่พยายามห้ามไว้ ไม่พยายามรักษาไว้ มันจะตกไปสู่บาปง่ายที่สุด ผู้หวังความสะอาด ความสว่างสงบ จึงควรรีบทำกิจอย่างไม่ชักช้า (พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2550: 195)

2. ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงกับหลักอริยฐานธรรม

ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงกับหลักอริยฐานธรรม ประกอบด้วยรายละเอียดต่อไปนี้

2.1) เป้าหมายที่มีต่อความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงกับหลักอริยฐานธรรม และหลักอริยฐานธรรมมีความเชื่อมโยงกัน โดยอริยฐานธรรมจากการเกิดถึงการตายในปัจจุบันว่า ผู้ต้องการสืบความในบาปเกี่ยวกับสังสารวัฏ ความสำคัญตนที่เป็นกิเลสหมักหมม แต่ผู้อยู่ใน

อริชฐานธรรมผู้ดำรงปัญญา สัจจะ จาคะ และ อุปสมะ ย่อมรอดพ้น เมื่อไม่มีความสำคัญตนที่เป็นกิเลสหมักหมมเป็นไปย่อมเรียกได้ว่าเป็น “มุนีผู้สงบ” อธิบายได้ว่าการสำคัญตนย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง มีรูปบ้าง ไม่มีรูปบ้าง หากท่านภิกษุสำคัญตนว่าเป็นโรคร้าย เป็นผีร้าย เป็นศรร้าย เพราะคิดว่าเป็นอย่างนี้เป็นอย่างนั้น จึงจะเรียกว่า เป็นมุนีผู้สงบ คือผู้ไม่มีความสำคัญตนที่เป็นกิเลสหมักหมม ซึ่งอริชฐานธรรมนี้มีประโยชน์ต่อมนุษย์ เพราะทุกคนรู้ว่าตั้งแต่เริ่มต้นเกิดมาเป็นมนุษย์ปุถุชนจนถึงการบรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น ทุกชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดภพแล้วภพเล่าในวัฏฏะสงสารจนกระทั่งเข้าถึงเป้าหมายปลายทางของชีวิตวาระสุดท้าย คือนิพพาน ในช่วงที่เรายังไม่สามารถเข้าถึงพระนิพพานนั้น คนเราก็ต้องดำเนินชีวิตของตนเองให้สมบูรณ์แบบ และให้เป็นประโยชน์ที่สุด ทั้งประโยชน์ที่เป็นไปแห่งชาวโลกและประโยชน์แห่งพระอรหันต์ โดยการนำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสุข ความเจริญสูงสุด คนที่ใช้หลักธรรมเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต เกิดชาติใดละอยู่ในสภาพเหตุการณ์อย่างไร คนเหล่านี้ก็จะมีแต่สร้างบารมีให้กับตนเองทุกภพทุกชาติไป ถึงจะใช้เวลานานแค่ไหนก็ตาม เพราะเขาทราบว่าการกระทำที่นำมาตั้งไว้ในใจเหล่านี้ สักวันหนึ่งเขาจะต้องตอบแทนและเป็นประโยชน์ต่อตัวเองในภายภาคหน้า คนที่สร้างบารมีมีหลักของอริชฐานธรรมนี้เป็นที่ตั้งแล้ว ย่อมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นไม่ให้เกิดตกบกพร่อง (ศุภวรรณ พ.พรรณวงศ์ กรีน, 2548: 49-50)

2.2) ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การได้สิ่งที่ต้องการตามความปรารถนา (โดยไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิดศีลธรรม) การประสบความสำเร็จในชีวิต แม้เพียงนิด ๆ หน่อย ๆ ก็จะทำให้มีกำลังใจก้าวต่อไป ฉะนั้น หากพูดว่าความสำเร็จคือเครื่องหลอเลี้ยวความหวัง ก็ น่าจะถูก ถ้าใครทำอะไรสำเร็จก็จะมีกำลังใจมากขึ้น ก้าวไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ความสำเร็จในชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการ ชีวิตของคฤหัสถ์หรือ ขรवास หรือชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จตามคตินธรรม มีลักษณะ 4 ประการด้วยกัน ได้แก่

ประการที่ 1 มีงานสุจริตทำและเป็นงานที่ตนชอบ
 ประการที่ 2 มีทรัพย์เงินทองใช้สอยจากงานสุจริตนั้น
 ประการที่ 3 มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นที่นับหน้าถือตาในสังคม หรือชุมชน
 ประการที่ 4 ใช้ชีวิตอย่างเป็นสุข ถ้าชีวิตของคฤหัสถ์ หรือขรवास หรือชาวบ้านคนใดเพียงพร้อมทั้ง 4 ประการนี้ ถือว่าเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ และพระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ความสำเร็จมาจากตัวเราเอง คือ 1) เป็นเรื่องของการเสาะหา ไม่ใช่เกิดมาเป็น หรือคาบซ้อนเงินซ้อนทอง มาเกิด 2) เป็นเรื่องของการสู้ชีวิต ไม่ใช่นั่งดูดวงโชคชะตา 3) เป็นเรื่องของการฟันฝ่า ไม่รอฟ้าบันดาล 4) เป็นเรื่องของความเชี่ยวชาญ ไม่ใช่โชคช่วย และ 5) เป็นเรื่องของการฝึกฝน ไม่ใช่บุญ (พระธรรมโกศาจารย์, 2551: 3)

2.3) ประโยชน์ของการสร้างความสำเร็จในชีวิตที่ในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงกับหลักอริชฐานธรรม ได้มีข้ออธิบายว่า การสร้างความสำเร็จตามหลักอริชฐานธรรมได้

เชื่อมโยงกับประโยชน์ของกระบวนการสร้างความสำเร็จตามหลักอริยฐานธรรม มีหลักสำคัญ ดังกล่าวไว้ 3 ข้อใหญ่ ๆ โดยมีเนื้อหาใจความดังต่อไปนี้

ประการที่ 1 การความยินดีพอใจในสิ่งที่ตนได้ ในสิ่งที่ตนมีเมื่ออยู่แค่นั้น มีแค่นั้น ก็ยินดี แค่นั้นมีอย่างไรก็ใช้อย่างนั้น

ประการที่ 2 การยินดีพอใจในกำลังของตนที่มีอยู่รวมไปถึงการใช้กำลังให้พอดีด้วย ได้แก่ รู้จักประมาณในความรู้ความสามารถของตนนั่นเอง สันโดษข้อนี้เป็นการกระตุ้นให้บุคคลรู้จักใช้ความรู้ความเข้าใจและความสามารถของตนให้เต็มที่

ประการที่ 3 การยินดีพอใจในสิ่งที่สมควร จะยินดีพอใจพอสมควร คือในการใช้เรี่ยวแรงให้ได้มา ซึ่งวัตถุปัจจัยนั้นต้องเป็นวัตถุปัจจัยที่เหมาะสม ไม่เกิดโทษ ไม่เป็นพิษเป็นภัย เรียกว่า ไม่ผิดธรรม และวิธีการหากเป็นวิธีที่ขอบรรณกฎธรรม ไม่ใช่โดยวิธีทุจริต ฉ้อโกงคอร์รัปชัน (สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2550: 27)

3. หลักการในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม

การดำเนินชีวิตเพื่อให้พบกับความสำเร็จนั้น เป็นสิ่งที่แต่ละคนต้องศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเอง เพราะหลักธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสำเร็จและมั่นคงนั้น เป็นแนวทางที่มุ่งให้เราก้าวไปสู่ความพ้นทุกข์และมีความสุขที่ยั่งยืน ความสำเร็จและความมั่นคงที่แท้จริงในชีวิต เป็นสิ่งที่สะอาด บริสุทธิ์ และตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ในขณะเดียวกัน ความสำเร็จที่แท้จริงนั้นไม่ได้หมายถึงการยึดติดหรือไขว่คว้าสิ่งต่าง ๆ แต่คือการปล่อยวาง การปล่อยวางในทุกสิ่งเป็นหนทางสู่ความสุขที่ประเสริฐ เพราะความสุขนี้เกิดจากการไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือสิ่งภายนอก พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ทั้งในทางกาย วาจา และใจ เพื่อให้เราสามารถดำเนินชีวิตอย่างสมดุลและเป็นสุข การปฏิบัติตามหลักธรรมในชีวิตประจำวัน การสำรวมกายวาจาใจ การปล่อยวาง และการไม่ยึดมั่นในสิ่งที่ไม่จริง ย่อมช่วยให้ชีวิตก้าวข้ามความทุกข์และบรรลุถึงความสำเร็จในแบบที่ยั่งยืนและมั่นคงอย่างแท้จริง (พระพรหมมิ่งคลาจารย์, 2550: 160) พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเรื่อง เวไนยสัตว์ เพื่อชี้แนะหนทางสู่ความสำเร็จและความมั่นคงในชีวิต โดยเน้นให้เวไนยสัตว์ พ้นจากกิเลสและอาสวะทั้งหลาย พร้อมทั้งใช้หลักธรรมเป็นเครื่องระคับระคองชีวิตให้อยู่ในกรอบแห่งความดีงาม การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างมั่นคงจึงเป็นหนทางที่นำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตตามอุดมการณ์และวิถีทางของแต่ละบุคคล ความมั่นคงในชีวิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีธรรมะเป็นพื้นฐาน เพราะชีวิตที่ประสบความสำเร็จและมั่นคงนั้นคือชีวิตที่ก้าวพ้นจากความทุกข์ไปสู่ความสงบสุขและไม่มี ความทุกข์ หลักธรรมสำคัญที่ช่วยชี้นำการดำเนินชีวิตคือ หลักของทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งประกอบด้วย อริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเข้าใจที่ถูกต้องในชีวิตและธรรมชาติของสรรพสิ่ง สัมมาสังกัปปะ – ความมุ่งหมายในชีวิตที่ตั้งงามและมีคุณค่า สัมมาวาจา การพูดจาที่ถูกต้อง ซื่อสัตย์ และสร้างสรรค์ สัมมาภิมันตะ การประพฤติที่ถูกต้องและเป็นไปในทางที่ดี สัมมาอาชีวะ การดำรงชีวิตอย่าง

สุจริตและไม่เบียดเบียน สัมมาวายามะ ความพยายามในการละความชั่วและสร้างคุณดี สัมมาสติ การใช้สติในการควบคุมและตระหนักรู้ในตนเอง สัมมาสมาธิ การตั้งมั่นของจิตใจให้อยู่ในความสงบและสมดุล การปฏิบัติตามอภิปุญญาทั้งแปดนี้ช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตที่มั่นคงในทางธรรม นำไปสู่ความสำเร็จในชีวิต และก้าวพ้นจากทุกข์ (พระธรรมโกศาจารย์, 2550: 76-86) โดยอภิปุญญาธรรมเป็นแนวทางของการดำเนินชีวิตทำให้ชีวิตพบแต่ความสุขความเจริญจะทำได้ก็จะประสบแต่ความสำเร็จ เพราะว่าธรรมะเป็นสิ่งที่เปี่ยมมาตรฐานวัดความดีความชั่วของมนุษย์ได้ทั่วโลก ทำให้คนเราอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขสามารถควบคุมความโลภ ความโกรธ ความหลงของตนเองได้ เพราะว่า ธรรมะนั้นนั้นจะต้องอยู่กับการดำเนินชีวิต เพราะธรรมสามารถทำให้โลกมีแต่ความสงบสุข (พระเทพสุวรรณโมลี, 2552: 3) การอภิปุญญาธรรมนี้มีประโยชน์ต่อมนุษย์ เพราะทุกคนรู้ว่าตั้งแต่เริ่มต้นเกิดมาเป็นมนุษย์ปุถุชนจนถึงการบรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น ทุกชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดภพแล้วภพเล่าในวัฏฏสงสารจนกระทั่งเข้าถึงเป้าหมายปลายทางของชีวิตวาระสุดท้าย คือนิพพาน ในช่วงที่เรายังไม่สามารถเข้าถึงพระนิพพานนั้น คนเราก็ต้องดำเนินชีวิตของตนเองให้สมบูรณ์แบบ และให้เป็นประโยชน์ที่สุด ทั้งประโยชน์ที่เป็นไปแห่งชาวโลกและประโยชน์แห่งพระอรหันต์ โดยการนำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตให้เกิดความสุขความเจริญสูงสุด คนที่ใช้หลักธรรมเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต เกิดชาติใดละอยู่ในสภาพเหตุการณ์อย่างไร คนเหล่านี้ก็จะมีแต่สร้างบารมีให้กับตนเองทุกภพทุกชาติไป ถึงจะใช้เวลานานแค่ไหนก็ตามเพราะเขาทราบวาทะหลักธรรมที่นำมาตั้งไว้ในใจเหล่านี้ สักวันหนึ่งเขาจะต้องตอบแทนและเป็นประโยชน์ต่อตัวเองในภายภาคหน้า คนที่สร้างบารมีมีหลักของอภิปุญญาธรรมนี้เป็นที่ตั้งแล้วย่อมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นไม่ให้ขาดตกบกพร่อง (ศุภวรรณ พ.พรธมวงศ์ กรีน, 2548: 49-50)

ระเบียบวิธีวิจัย

การดำเนินการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอภิปุญญาธรรมในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอภิปุญญาธรรม (Documentary Research) ทั้งในส่วนที่เป็นหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และปฏิบัติการ มีวิธีการและขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับต่อไปนี้ 1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ ข้อมูลจากการศึกษาการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอภิปุญญาธรรม 2) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ ส่วนที่เป็นคำอธิบายจากเอกสาร หนังสือ และตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ประเภทของหลักอภิปุญญาธรรมที่สำคัญในกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิต ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) โดยวิเคราะห์ (1) การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) (2) การตีความหมาย (Interpretation) และ (3) การสังเคราะห์ (Synthesis) เกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลัก

อริยฐานธรรมโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Content Analysis Technique) เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม

ผลการวิจัย

1. การศึกษาหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคล พบว่า ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย หลักความเจริญ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง, หลักความสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ หลักแผ่สัตว์โพธิญาณ ดำเนินตามพระพุทธปฏิปทา เป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ที่สามารถแสวงหาได้ซึ่งแนวทางในการทำตัวให้มีความสุข กระบวนการสร้างความสำเร็จตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอริยฐานธรรม ประกอบด้วย 1) ด้านปัญญาธรรม เป็นความคิดเห็นตามความจริง 2) ด้านสังขธรรม เป็นสิ่งสำคัญต่อมนุษย์ 3) ด้านจาคะธรรม การสละใจ หรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน 4) ด้านอุปัสมธรรม ฐานความมั่นคงให้ประสบผลสำเร็จของชีวิต สามารถดำเนินชีวิตของตนเองให้บรรลุถึงจุดหมาย

2. การวิเคราะห์ความสำคัญของกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคลตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า 1) กระบวนการด้านปัญญา 4 องค์ประกอบ คือ ปัญญาพัฒนาศักยภาพที่จะมีความสุข ยึดหลักทางสายกลางในการแก้ไขปัญหาด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา 2) กระบวนการด้านสังขจะ โดยเน้นการพูดพอประมาณ พูดถูกกาล เพราะพูดถูกกาลอันควร คือพูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด 3) กระบวนการด้านจาคะ เน้นการแก้ปัญหาในแบบองค์รวม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) กระบวนการด้านอุปัสมะ เป็นการประยุกต์ใช้กระบวนการประกอบด้วย ฆราวาสธรรม 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 และธรรมจักร 4 มาใช้ในการข่มจิตข่มใจ การรู้จักระงับอารมณ์ เมื่อมีความไม่พอใจเกิดขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

1. การศึกษาหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคล พบว่า ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย หลักความเจริญ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง, หลักความสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ หลักแผ่สัตว์โพธิญาณ ดำเนินตามพระพุทธปฏิปทา เป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ที่สามารถแสวงหาได้ซึ่งแนวทางในการทำตัวให้มีความสุข กระบวนการสร้างความสำเร็จตามหลักอริยฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอริยฐานธรรม ประกอบด้วย 1) ด้านปัญญาธรรม เป็นความคิดเห็นตามความจริง 2) ด้านสังขธรรม เป็นสิ่งสำคัญต่อมนุษย์ 3) ด้านจาคะธรรม การสละใจ หรือตัดกรรมสิทธิ์ของตน 4) ด้านอุปัสมธรรม ฐานความมั่นคงให้ประสบผลสำเร็จของชีวิต สามารถดำเนินชีวิตของตนเองให้บรรลุถึงจุดหมาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ ภัฏชวีร์ สุขเสน (2561: 79-85) ได้ทำวิจัย

เรื่อง “อิทธิฐานธรรม : หลักความมั่นคงของมนุษย์” พบว่า อิทธิฐานธรรมมีคุณประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะมนุษย์ที่ดำเนินชีวิตด้วยธรรมเป็นเครื่องนำทาง ย่อมมีความมั่นคงทั้งทางกายและจิตใจ หลักอิทธิฐานธรรมที่พระพุทธศาสนาชี้แนะ ประกอบด้วย 4 ประการ ได้แก่ ปัญญา ความรอบรู้ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ เป็นประโยชน์และโทษอย่างถูกต้อง สัจจะ การยึดมั่นในความจริง ความซื่อสัตย์ และความจริงใจต่อการดำเนินชีวิต จาคะ การเสียสละและแบ่งปันทั้งทรัพย์สิน ความรู้ และความเมตตา เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น อุปสมะ การแสวงหาความสงบของจิตใจ ปลดปล่อยความวุ่นวาย และหลุดพ้นจากอารมณ์ที่เป็นโทษ เมื่อบุคคลนำอิทธิฐานธรรมทั้ง 4 ประการมาปฏิบัติและพิจารณาด้วยปัญญา จนสามารถรู้แจ้งชัดในสิ่งที่ เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่ก่อประโยชน์ ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต รู้เท่าทันเหตุปัจจัยต่าง ๆ และสามารถปล่อยวางสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อกุศล ความสงบและความมั่นคงในชีวิตก็จะเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน ด้วยหลักธรรมนี้ บุคคลสามารถพัฒนาตนเองให้มีความสุขและมั่นคงทั้งในชีวิตส่วนตัวและการอยู่ร่วมกับผู้อื่น นำไปสู่ความเจริญที่แท้จริงและสมดุลงานทุกมิติของชีวิต ดังนั้นอิทธิฐานธรรมจึงจัดได้ว่ามีประโยชน์มากมายในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เพราะชีวิตของมนุษย์ที่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปย่อมมีความมั่นคงอย่างแน่นอน หลักอิทธิฐานธรรมนั้นต้องเริ่มต้นที่ปัญญา สัจจะ จาคะและอุปสมะเป็นหลัก แล้วนำไปพิจารณาด้วยปัญญาให้รู้แจ้งชัดในสิ่งที่ เป็นประโยชน์และสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้ รู้เท่าทันความเป็นจริงทั้งเป็นจริงโดยสมมติและความจริงที่แท้จริง ตลอดจนการเสียสละสิ่งที่ เป็นข้าศึกต่อกุศลให้หมดไปจากตนเองจนสามารถเข้าถึงความสงบที่ทำให้ชีวิตมีความมั่นคงแน่นอนและยังสามารถปฏิบัติต่อผู้อื่นได้อย่างสมบูรณ์เช่นใช้ปัญญาสอนให้ผู้อื่นได้รู้เห็นตามความเป็นจริง ทั้งทางโลกและทางธรรม สอนให้คนรู้จักเอื้อเฟื้อต่อบุคคลอื่น และสอนให้สามารถปฏิบัติในอุบายแห่งความสงบเพื่อให้คนเหล่านั้นได้พบกับความสุขที่แท้จริง ความมั่นคงในชีวิตที่แท้จริง คือพระนิพพาน

2. การวิเคราะห์ความสำคัญของกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตของบุคคลตามหลักอิทธิฐานธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า 1) กระบวนการด้านปัญญา 4 องค์ประกอบ คือ ปัญญาพัฒนาศักยภาพที่จะมีความสุข ยึดหลักทางสายกลางในการแก้ไขปัญหาด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา 2) กระบวนการด้านสัจจะ โดยเน้นการพูดพอประมาณ พูดถูกกาล เพราะพูดถูกกาลอันควร คือพูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด 3) กระบวนการด้านจาคะ เน้นการแก้ปัญหาในแบบองค์รวม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) กระบวนการด้านอุปสมะ เป็นการประยุกต์ใช้กระบวนการประกอบด้วย ฆราวาสธรรม 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 และธรรมจักร 4 มาใช้ในการขมจิตขมใจ การรู้จักระงับอารมณ์เมื่อมีความไม่พอใจเกิดขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระบุญลัทธิ ปุณฺณวณฺโฑ (2563: 91-95) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอิทธิฐานธรรม” ผลการวิจัยพบว่า 1). ความสำเร็จในชีวิตหมายถึง การบรรลุเป้าหมายหรือสิ่งที่ต้องการจนเกิดความสุข โดยใช้วิธีการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม กุฎธรรมชาติ และแนวทางที่เหมาะสม ตัวอย่างเช่น การค้นหาความเป็นตัวของตัวเอง การเรียนรู้ที่จะปล่อยวางจากความทุกข์ในอดีต และการดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจน 2). หลัก

อริยฐานธรรม หมายถึง หลักธรรมที่ช่วยให้ชีวิตประสบความสำเร็จ ซึ่งประกอบด้วย 4 ประการ ได้แก่ ก) ปัญญาอริยฐาน การตั้งมั่นในปัญญา ความรู้ และความเข้าใจที่ถูกต้อง ข) สัจจาอริยฐาน การตั้งมั่นในสัจจะ ความซื่อสัตย์ และความจริง ค) จาคาอริยฐาน การตั้งมั่นในจาคะ การเสียสละ และการแบ่งปัน ง) อุปสมายอริยฐาน การตั้งมั่นในความสงบและความสมดุลของจิตใจ ยังมีหลัก จักรธรรม 4 ที่เกี่ยวพัน ได้แก่ ก) ปฏิรูปทศวาสะ การอยู่อาศัยในสถานที่ที่เหมาะสม ข) สัปปริสุบสังเสวะ การคบหาสมาคมกับกัลยาณมิตร ค) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ในทางที่ถูกต้อง ง) ปุพเพกตปุญญตา การระลึกถึงบุญที่ได้ทำไว้ในอดีต 3). ผลการวิเคราะห์คุณค่าการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม พบว่าหลักอริยฐานธรรมมีคุณค่าที่สำคัญใน 3 ด้าน ได้แก่ ก) ด้านการพัฒนามนุษย์ ช่วยให้บุคคลพัฒนาความรู้ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ และการเรียนรู้จนสามารถเข้าใจเหตุและผลในการดำเนินชีวิต ข) ด้านการพัฒนาสังคม ส่งเสริมความสัมพันธ์และความสามัคคีในหมู่คณะ ทำให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ค) ด้านการพัฒนาจิตใจ ทำให้จิตใจมีความมั่นคง แน่วแน่ และมุ่งมั่นในสิ่งที่ตั้งใจทำงานกว่าจะประสบความสำเร็จ หลักอริยฐานธรรมเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยสร้างความสำเร็จในชีวิตทั้งในด้านตนเอง สังคม และจิตใจ อันนำไปสู่ความสุขและความสมบูรณ์ในชีวิต

สรุปองค์ความรู้

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย “การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม” มีรายละเอียดตามแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม” ผู้วิจัยได้กำหนดข้อเสนอแนะไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในงานวิจัยซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอเชิงนโยบาย

ควรเสริมบางประเด็นที่ผู้ศึกษาหรือผู้สนใจทั่วไปรวมถึงหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ศึกษาการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมโดยน่านโยบายนำการวิจัยทางการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมไปประยุกต์ใช้ในเพื่อศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมต่อไป

2. ข้อเสนอแนะนำผลการวิจัยไปใช้

ผู้ศึกษาหรือผู้สนใจทั่วไปรวมถึงหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม และส่งเสริมให้นิสิตนำการวิจัยทางหลักอริยฐานธรรมเพื่อสร้างความสำเร็จในชีวิต เพื่อเป็นแนวทางการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์การวิเคราะห์กระบวนการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมต่อ โดยนำประเด็นการสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรมโดยใช้วิธีการต่างเช่น การเล่าเรื่อง หรือการนำข้อมูลเชิงประจักษ์มาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กนิษฐา หลักฐาน เจษฎา เทพศร และ ดร.ประสิทธิ์ เขียวศรี (2566). แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21: กรณีศึกษาบริบทในพื้นที่. สำนักงานศึกษาธิการภาค 8. สืบค้นข้อมูลจาก <https://reo8.moe.go.th/wp-content/uploads/2022/05/>
- พระครูเมตตาสารคุณ (2554). “การศึกษาหลักอริยฐานธรรมในการสร้างความมั่นคงของชีวิต”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพสุวรรณโมลี (2552). เสียงพระเสียงเพลง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: หจก. สามลดตา.
- พระธรรมโกศาจารย์ (2551). ความสำเร็จแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระธรรมโกศาจารย์ (2550). คู่มือดับทุกข์. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระธรรมสิงหบุราจารย์ (2548). หลักประกันชีวิตทุกลมหายใจใช้เวลาให้เป็นประโยชน์. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระบุญลัท ปุณฺณวณฺโฑ (2563). “การสร้างความสำเร็จในชีวิตตามหลักอริยฐานธรรม”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (2554). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (2550). ธรรมครองชีวิตธรรมะนำแสงสว่างสู่ชีวิตใหม่. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระภุชงค์ ฐิตปุณณ (2549). “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความจริงของพระพุทธศาสนากับ
วิทยาศาสตร์ ศึกษากรณีปฏิจจนสมุปบาท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขา
ปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาทองคุณ อธิปญโญ (2549). “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง นิพพานในพระพุทธ ศาสนาเถรวาท
มหานิกายโยคาวจรและวัดพระธรรมกาย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอธิการสุรศักดิ์ สุขุมโกล และ อนุวัต กระสังข์ (2562). “การใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อ
ลดปัญหาความรุนแรงในสังคมไทย”. วารสารเสถลภูมิวิชาการ. 5(2) (กรกฎาคม-ธันวาคม).

พีรพัฒน์ ศุภลักษณ์ (2550). คัมภีร์ชีวิต คิดอย่างพระพุทธเจ้าแล้วเราจะไม่ทุกข์. กรุงเทพมหานคร: ขบาพับ
ลิชชิงเวิร์กส์.

พุทธทาสภิกขุ (2547). ศาสนา ดนตรี กวี ศิลปะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

ภักขวิชช์ สุขเสน (2561). อธิษฐานธรรม: หลักความมั่นคงของมนุษย์. “วารสารวันมัญจกแหงพุทธ
ศาสตรปริทรรศน์”. 5(1) (มกราคม-มิถุนายน).

มูลนิธิพระราชศรีธา (2537). พระธรรมเทศนา กัณฑ์ที่ 29 เรื่อง อธิษฐานธรรมคำความดีมั่นคง.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.

ราชบัณฑิตยสถาน (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพมหานคร: นาน
มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

ศุภวรรณ พ.พรธรรณวงศ์ กรีน (2548). คู่มือชีวิตภาคศีลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. ปทุมธานี: สกายบุ๊คส์.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาเถรญาณ (2535). ความจริงที่ต้องเข้าใจ. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (2564). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 31.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

สำนักงานเลขาธิการกรม สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2567). 100 คำสอน สมเด็จพระสังฆราช: บทความ
คุณธรรม. สืบค้นข้อมูลจาก <https://ethics.nso.go.th/index.php/moral/29-100>.

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2550). ความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทย
ปี 2549. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ
มนุษย์.

เสถียรพงษ์ วรรณปก (2549). นิทานมงคลธรรม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

มรดกพุทธศิลป์ทวารวดี: การแสดงออกทางศิลปะและวัฒนธรรมในยุคโบราณ

BUDDHIST ARTISTIC HERITAGE OF DVARAVATI: ARTISTIC AND CULTURAL EXPRESSIONS IN THE ANCIENT ERA

พระศตวรรษ ชายทวีป

วัดนิมมานรดี พระอารามหลวง กรุงเทพมหานคร

Phra Satawat Chai Thaweeep

Wat Nimmanoradi Royal Monastery, Bangkok, Thailand

E-mail: bestykhadong2563@gmail.com

Received 19 December 2024; Revised 28 December 2024; Accepted 30 December 2024.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาความหมายคำว่า “ทวารวดี” ซึ่งมีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤต “ทวารกะ” หมายถึง “ปากประตู” หรือ “ทางเข้า” เชื่อมโยงกับตำนานเมืองศักดิ์สิทธิ์ที่พระกฤษณะทรงสร้างขึ้นในแคว้นคุชราต คำนี้ถูกนำมาใช้โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการกำหนดอายุโบราณวัตถุและโบราณสถานสมัยศิลปะคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ-เสนะ นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ชุมชนในกลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำเลยมีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติ ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมผ่านเส้นทางคมนาคมโบราณ หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการแลกเปลี่ยนนี้ได้แก่ ลูกปัด เครื่องถ้วย และใบเสมาหินแบบทวารวดีที่มีความเชื่อมโยงกับศิลปกรรมในภูมิภาค นักวิชาการสันนิษฐานว่าใบเสมาหินนอกจากแสดงขอบเขตทางศาสนา มีคติความเชื่อทางศาสนาและการทำบุญ ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน รวมถึงลัทธิพราหมณ์ในสมัยนั้นสะท้อนผ่านโบราณวัตถุที่ค้นพบ การผสมผสานทางวัฒนธรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : มรดก, พุทธศิลป์, ทวารวดี, ศิลปะและวัฒนธรรม

Abstract

This article explores the meaning of the term "Dvaravati," derived from the Sanskrit word Dvaraka, meaning "gate" or "entrance," associated with the sacred city built by Lord Krishna in Gujarat. The term was adopted by Prince Damrong Rajanubhab to date ancient artifacts and monuments from the Gupta, Post-Gupta, and Pala-Sena art periods. The study also examines cultural exchanges in Southeast Asia during the 6th-9th Buddhist centuries,

focusing on trade connections between communities along the Pasak and Loei River basins and foreign merchants. These interactions facilitated cultural exchanges through ancient trade routes, evidenced by artifacts such as beads, pottery, and Dvaravati-style stone boundary markers (bai sema), linking the region's artistic traditions. Scholars suggest that bai sema were not only religious boundary markers but also symbols of religious beliefs and acts of merit-making. These cultural interactions reveal the influence of Theravāda and Mahāyāna Buddhism, along with Brahmanical traditions, as reflected in the discovered artifacts. This cultural synthesis has played a crucial role in shaping the cultural identity and invaluable heritage that has been preserved to the present day.

Keywords : Heritage, Buddhist Art, Dvaravati, Art and Culture

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนไทยรับเข้ามาจากดินแดนต้นกำเนิด คือ ประเทศอินเดียตอนกลาง ตามข้อสันนิษฐานในยุคแรกๆ นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 3 และทรงส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา หนึ่งในคณะนั้นนำโดยพระโสณเถระและพระอุตตเถระ ได้เดินทางมาเผยแผ่ยังแคว้นสุวรรณภูมิ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนไทยปรากฏชัดจากการขุดค้นพบโบราณวัตถุที่จังหวัดนครปฐม เช่น ศิลารูปธรรมจักรกับกวางหมอบ และแท่นสตุป ซึ่งเป็นสิ่งเคารพบูชาลักษณะเดียวกับที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลักฐานเหล่านี้แสดงถึงการวางรากฐานของพระพุทธศาสนาในดินแดนไทยที่ยังคงเห็นได้จนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงการยึดถือในแก่นคำสอนอันทรงคุณค่าเท่านั้น แต่จำเป็นต้องปรับปรุงวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับยุคสมัย โดยอาจใช้ศิลปวัตถุเป็นสื่อกลางช่วยในการถ่ายทอดธรรมะ เพื่อให้กระแสธรรมแผ่ซ่านไปสู่จิตใจของผู้คน ช่วยดับไฟกิเลสและนำพาสันติสุขกลับคืนสู่โลก ซึ่งทั้งหมดนี้ต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจของทุกคนทุกฝ่าย โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำของพระพุทธศาสนาและชาวพุทธ จักต้องตระหนักในภารกิจ อันยิ่งใหญ่ ดังพุทธโอวาทที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงแสดงธรรมให้ดังงามในเบื้องต้น ให้ดังงามในท่ามกลาง ให้ดังงามในที่สุดลงรอบ จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์โลกทั้งหลายที่เป็นผู้มีธุลีในดวงตาน้อย ผู้จักอาจรู้ทั่วถึงธรรมนั้นมีอยู่ เขาเหล่านั้นย่อมเสื่อมจากคุณที่พึงได้พึงเห็น เพราะเหตุที่ไม่ได้ฟังธรรม” ฯลฯ “ภิกษุทั้งหลาย แม้เราเอง ก็จักไปสู่ตำบลอรุเวลาเสนาณิคม เพื่อแสดงธรรมเหมือนกัน”(วิ.ม. (ไทย) 4/32/39.)

ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในยุคโบราณปรากฏชัดว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คน และเป็นศูนย์กลางของระเบียบแบบแผนในพิธีกรรมทางศาสนา หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาช่วยให้เกิดสันติสุขในสังคมและกลายเป็นวัฒนธรรมที่สั่งสมซึ่งสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง อิทธิพลทางศิลปกรรมในเชิงพุทธศิลป์และสถาปัตยกรรมเริ่มต้นขึ้นหลังจากที่สมเด็จพระ

สัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว โดยเฉพาะเมื่อมีการสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการถ่ายทอดความรู้และวิทยาการทางด้านพุทธศาสตร์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่หลากหลาย ตำราทางศาสนา มักถ่ายทอดเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธประวัติและชาดกต่าง ๆ แต่ในขณะเดียวกัน ศิลปกรรมก็กลายเป็นสื่อสำคัญที่ช่วยถ่ายทอดหลักจริยธรรมและคตินิยมได้อย่างทรงพลัง พุทธศิลป์จึงไม่ได้เป็นเพียงงานศิลปะที่งดงามเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือในการสอนศีลธรรมและสร้างจิตสำนึกทางศาสนา ส่งผลให้พุทธศิลป์แพร่หลายและกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ซึ่งยังคงได้รับการสืบทอดและอนุรักษ์มาจนถึงปัจจุบัน (วัชรินทร์ บัวจันทร์, 2561: 5) ข้อมูลทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับการติดต่อระหว่างอินเดียและภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและสมัยประวัติศาสตร์ยุคต้น ซึ่งปรากฏในงานวิชาการของศาสตราจารย์ผาสุก อินทรารุช ในนามหนังสือ “สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี” ที่จัดทำโดยภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

มีการค้นพบหลักฐานการติดต่อทางวัฒนธรรมกับอินเดียใน 8 ประเทศ ได้แก่ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ หลักฐานสำคัญที่พบ ได้แก่ ภาชนะสำริด ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว ซึ่งมีต้นกำเนิดจากอินเดีย ตัวอย่างแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในไทย ได้แก่ บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ถ้ำเขาขวาง จังหวัดราชบุรี และบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี

สมัยประวัติศาสตร์ยุคต้น

ในช่วงนี้มี 5 ประเทศที่พบหลักฐานการติดต่อกับอินเดีย ได้แก่ พม่า ไทย เวียดนาม มาเลเซีย และอินโดนีเซีย โดยมีหลักฐานที่หลากหลายมากขึ้น เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องสำริด เหรียญกษาปณ์ ลูกเต๋า และเครื่องประดับ ตัวอย่างแหล่งโบราณคดีสำคัญในไทย ได้แก่ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และทุ่งตึก จังหวัดพังงา

ความสำคัญทางพุทธศาสนา

ในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งยังพบหลักฐานเกี่ยวกับการประดิษฐานของพุทธศาสนาในยุคแรกเริ่ม โดยเฉพาะในพื้นที่ปัจจุบันของประเทศพม่า ไทย และเวียดนาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของภูมิภาคนี้ในฐานะศูนย์กลางการแลกเปลี่ยน (บัญชา พงษ์พานิช และ คณะ, 2557: 14) พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ผ่านสมัยทวารวดีและวัฒนธรรมแบบเขมร จนกระทั่งเข้าสู่สมัยอยุธยา โดยชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบเขมรที่เมืองศรีเทพ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับศาสนสถานสำคัญในไทย เช่น ปราสาทศรีเทพ เมืองศรีเทพ และปราสาทพิมาย บนที่ราบสูงโคราช

ความเชื่อมโยงทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบการก่อสร้างศาสนสถานที่มีมุขทางเข้าที่ยื่นยาวออกมาจากปราสาท ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของปราสาทเขมรในกัมพูชาและอีสานของไทย ปรากฏชัดที่ปราสาทศรีเทพ นักวิชาการจึงเห็น

ว่ารูปแบบนี้สืบเนื่องมายังปราสาทวัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ซึ่งสร้างขึ้นราว พ.ศ. 1800 ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนเข้าสู่สมัยอยุธยา

อิทธิพลต่อสมัยอยุธยา

ในช่วงต้นกรุงศรีอยุธยา การก่อสร้างปราสาทขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น ปราสาทวัดราชบูรณะ และวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะ “ตรีมุข” หรือมุขทางเข้าที่ต่อเนื่องจากตัวปราสาทกลาง ซึ่งสะท้อนถึงอิทธิพลของศิลปะแบบเขมร โดยมีเมืองลพบุรีทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่างศรีเทพและอยุธยา

ความสำคัญในบริบทมรดกโลก

ในโอกาสที่เมืองศรีเทพกำลังเข้าสู่กระบวนการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมแห่งใหม่แห่งประเทศไทย การพิจารณาความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กับเมืองพระนครศรีอยุธยาที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2534 จึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นถึงมิติทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมที่สืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ไทย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, ออนไลน์)

พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่จากอินเดียสู่ดินแดนไทยผ่านคณะสมณทูตในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ส่งผลให้เกิดการวางรากฐานทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญในหลายพื้นที่ของไทยและเอเชียอาคเนย์ มีการติดต่อทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่มีอิทธิพลต่อกันตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยทวารวดี จนถึงสมัยอยุธยา โดยเฉพาะการก่อสร้างศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบเขมร ซึ่งมีเมืองศรีเทพและลพบุรีเป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญ การพิจารณาความเชื่อมโยงนี้ช่วยตอกย้ำคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกและสะท้อนถึงการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไทย

ความหมายของพุทธศิลป์ในบริบททางศิลปะและศาสนา

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้และสนองงานทางพระพุทธศาสนา โดยตรง ซึ่งครอบคลุมทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยไม่จำกัดเฉพาะลัทธิใดในพระพุทธศาสนา ทั้งมหายานและเถรวาท คำว่า “พุทธ” หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ขณะที่ “ศิลป์” คือการแสดงออกทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ ที่สะท้อนอารมณ์ ความงดงาม และความประทับใจผ่านผลงานศิลปะ พุทธศิลป์ได้รับอิทธิพลจากพุทธประวัติที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกกว่า 550 เรื่อง ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อศิลปะหลายรูปแบบ เช่น จิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรม การแกะสลักหิน และไม้ รวมถึงการสร้างสถาปัตยกรรมศาสนสถานอย่างโบสถ์ วิหาร และปราสาท การแสดงออกทางศิลปะเหล่านี้ไม่เพียงเป็นสื่อกลางในการสอนธรรมะ แต่ยังเป็นแรงบันดาลใจที่กระตือรือร้นและความคิดของผู้ที่พบเห็น ในปัจจุบัน พุทธศิลป์ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง โดยมีการ

เปิดสอนในสาขานี้โดยเฉพาะ เพื่อสืบทอดองค์ความรู้และพัฒนางานศิลปะเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนา (ปริชา ชั้นทนต์, ออนไลน์)

โดยพุทธศิลป์นั้น คือ ศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็น สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรมศิลปกรรมต่างๆ เป็นต้นกำเนิดของศิลปกรรมที่เรียกว่า “พุทธศิลป์” เพราะเกิดจากความรู้สึกนึกคิดและศรัทธาเลื่อมใสของผู้สร้างได้อุทิศศิลปะสถาปัตยกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา คือ เจดีย์ในพระพุทธศาสนา มีปรากฏอยู่ในตำราเก่าเช่น มหาปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหา อยู่ 4 ประการ คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์

- 1) ธาตุเจดีย์ คือ พระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 2) บริโภคเจดีย์ คือ พระสถูป หรือสถานที่ ที่เป็นสังฆเวณีย์สถาน 4 แห่ง หรือที่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ 4 แห่งบรรจุของใช้ และวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์
- 3) ธรรมเจดีย์ คือ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เช่น พระธรรมคัมภีร์ พระไตรปิฎก
- 4) อุเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งอื่นๆ ที่สร้างขึ้นโดยปรารถนาจะให้ระลึกถึงพระพุทธองค์ เช่น พระพิมพ์ พระพุทธรูป พระสถูป รอยพระพุทธบาท (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2551: 20)

งานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศและรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งมีบทบาทในการเสริมสร้างความศรัทธา ความเชื่อ และความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยการถ่ายทอดองค์ความรู้และการสืบทอดศาสนธรรมอย่างต่อเนื่องผ่านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมทั้งดงาม พุทธศิลป์สะท้อนถึงความงามที่ได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าเขา แม่น้ำ ทะเล หาดทราย หรือเสียงดนตรีที่เกิดจากธรรมชาติ ซึ่งล้วนเป็นสื่อที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนให้เข้าใจถึงปรัชญาทางพระพุทธศาสนา ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เสียงแห่งธรรมชาติและ ความงามเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือช่วยเสริมสร้างจิตใจให้สงบและปล่อยวาง ในแง่ของศิลปกรรม พระพุทธรูปถือเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวพุทธ การสร้างพระพุทธรูปและศาสนสถานต่าง ๆ เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาผ่านงานศิลปะเชิงสัญลักษณ์ ที่ช่วยให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าคงอยู่สืบไป หลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า การสังคายนาพระไตรปิฎกได้กระตุ้นให้เกิดการถ่ายทอดพระพุทธศาสนาในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งการบันทึกพระพุทธประวัติ ชาดก ตลอดจนการสร้างสรรคงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่า ส่งผลให้พุทธศิลป์ขยายตัวอย่างกว้างขวางและกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน (วิชรินทร์ บัวจันทร์, 2561: 74-75)

โดยภาพรวม “พุทธศิลป์” หมายถึง งานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศและรับใช้พระพุทธศาสนา โดยครอบคลุมงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากคำสอนของพระพุทธเจ้าและธรรมชาติดรอบตัว สะท้อนถึงความศรัทธาและความเลื่อมใสในศาสนา

งานศิลปะเหล่านี้ไม่เพียงเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่ยังทำหน้าที่ถ่ายทอดธรรมะและจริยธรรมผ่านรูปแบบต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ และภาพจิตรกรรมฝาผนัง การจำแนกประเภทเจดีย์ในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์ ซึ่งล้วนสะท้อนถึงมรดกทางวัฒนธรรมและการสืบทอดพระพุทธศาสนาที่มีความงดงามและทรงคุณค่ามาจนถึงปัจจุบัน

กำเนิดพุทธศิลป์: การสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนา

การสร้างพุทธศิลป์หรือ การกำเนิดของพุทธศิลป์นั้น มีมาก่อนพุทธกาล คือ เมื่อมีผู้ทรงศีลหรือเป็นผู้มีคุณธรรมในศาสนาถึงแก่ภรรณาพลง เมื่อทำการเผาแล้วก็จะเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูปหรือเพียงวางไว้ในดินและถมเป็นกองดินให้สูงขึ้นโดยมีสัญลักษณ์ปักไว้ให้ทราบว่า ณ ที่นี้มีอัฐิของผู้ทรงศีลวางอยู่ เมื่อกาลเวลาผ่านไปจึงมีการพัฒนาการสร้างสถูปหรือเจดีย์ขึ้นอย่างมั่นคงแข็งแรงตามกำลังทรัพย์ของตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก็มีการถวายพระเพลิงแก่พระพุทธศรีเรีจเรียบริ้อย กษัตริย์และมหาพราหมณ์ทั้งหลายที่ศรัทธาและนับถือพระพุทธเจ้า จึงได้ขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสักการบูชา โดยมีการสร้างพระสถูป (เจดีย์) บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อให้มหาชนในเมืองของตนสักการบูชา (ที.ม. (ไทย) 10/179/238.) การกำเนิดของพุทธศิลป์เริ่มต้นจากแนวคิดที่ว่า “พระสถูปคือพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าคือสถูป” ซึ่งสะท้อนผ่านจิตรกรรมฝาผนังที่มักปรากฏภาพเจดีย์แทนพระพุทธเจ้าในอดีต นอกจากนี้ คติการสร้างเจดีย์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชายังปรากฏในตำนานของพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อครั้งเสด็จเมืองสาวัตถี พระองค์ทอดพระเนตรเห็นหาดทรายขาวผ่องบริสุทธิ์ริมฝั่งแม่น้ำ ด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า จึงกวาดทรายมาก่อเป็น “वालุกเจดีย์” จำนวน 84,000 องค์ และอุทิศเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนา การสร้างเจดีย์ ณ ที่ใด มักแสดงถึงการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นศูนย์รวมศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่พากันไปสักการะและทำนุบำรุงศาสนสถานอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดพุทธศิลป์และเสนาสนะในรูปแบบต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุมิวัตรปฏิบัติตามพุทธประเพณี คือการจาริกไปเผยแผ่พระธรรมในสถานที่ต่าง ๆ โดยไม่ยึดติดอยู่กับที่ใดที่หนึ่ง เมื่อถึงฤดูแล้งจะออกจาริกเพื่อแสวงหาที่สงบสำหรับปฏิบัติธรรมและบำเพ็ญวิปัสสนา เพื่อชำระจิตใจให้พ้นจากกิเลส ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”(วิ.ม. (ไทย) 4/32/39)

การสร้างวัดและพุทธศิลป์มีจุดกำเนิดจากความเลื่อมใสศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ซึ่งจาริกไปเผยแผ่พระธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ การสร้างวัดจึงมีบทบาทสำคัญทั้งในแง่ของศาสนสถานและศูนย์รวมจิตใจ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ดังนี้

- 1) เพื่อให้พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ได้พำนัก
- 2) เพื่อได้ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า

3) ได้เข้าไปนั่งฟังพระธรรมและปฏิบัติตามคาสอนเพื่อขัดเกลาจิตใจแก่ตนเอง

4) เป็นศูนย์รวมจิตใจและสร้างความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคาสอน

ในสมัยพุทธกาล วัดจึงถือกำเนิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ ตามเส้นทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกหรือประทับจำพรรษา ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (ธรรมะไทย, ออนไลน์)

พุทธศิลป์เกิดขึ้นก่อนพุทธกาลจากคติการสร้างสถูปบรรจุอัฐิของผู้ทรงศีล เพื่อแสดงความเคารพและเป็นที่ระลึก ซึ่งพัฒนามาเป็นการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนา หลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า โดยกษัตริย์และมหาพราหมณ์ที่ศรัทธาได้สร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเพื่อสักการบูชา ความศรัทธานี้นำไปสู่การสร้างวัดและพุทธศิลป์เป็นศูนย์รวมจิตใจ ให้พุทธศาสนิกชนได้ใกล้ชิดพระธรรมและปฏิบัติศาสนกิจ การสร้างวัดยังเป็นสถานที่พำนักของพระสงฆ์ซึ่งจาริกไปเผยแผ่ธรรมะในสมัยพุทธกาล ส่งผลให้เกิดศาสนสถานและพุทธศิลป์ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ที่มาและความหมายของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม หมายถึง การจัดระเบียบพฤติกรรม ความคิด และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ ซึ่งครอบคลุมถึงแบบแผนการกระทำ ความเชื่อ ความรู้ และทัศนคติที่เชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว การจัดระเบียบนี้อาศัยระบบสัญลักษณ์เป็นสื่อกลางที่สำคัญ ช่วยให้มนุษย์สามารถถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ และค่านิยมจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งได้ วัฒนธรรมจึงถือกำเนิดขึ้นเมื่อมนุษย์พัฒนาความสามารถในการสื่อสารผ่านระบบสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้และถ่ายทอดวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสังคม ทำให้สังคมมนุษย์สามารถพัฒนาและรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้ได้ตลอดประวัติศาสตร์ (White, 1982: 5)

คำว่า “วัฒนธรรม” เริ่มนำมาใช้ในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยได้รับอิทธิพลจากคำภาษาอังกฤษ “Culture” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละติน “Cultura” ที่แปลว่า “การเพาะปลูก” หรือ “การปลูกฝัง” สะท้อนถึงการอบรมสั่งสอนเพื่อพัฒนาให้เกิดความเจริญงอกงามในสังคมมนุษย์ ในระยะแรก พระมหาหรรษาแห่งวัดมหาธาตุได้แปลคำนี้เป็น “ภูมิธรรม” แต่ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเห็นว่าคำนี้มีความหมายที่ค่อนข้างคงที่และขาดความเคลื่อนไหว จึงทรงแปลใหม่เป็น “วัฒนธรรม” เพื่อให้สื่อถึงความเคลื่อนไหวและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำสมาสจากภาษาบาลีและสันสกฤต ซึ่งประกอบด้วย “วัฒนธรรม” หมายถึง “ความเจริญงอกงาม” หรือ “ความรุ่งเรือง” และ “ธรรม” ซึ่งหมายถึง “กฎ ระเบียบ หรือข้อปฏิบัติ” เมื่อรวมกันจึงมีความหมายว่า “ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง” ซึ่งสะท้อนถึงกระบวนการพัฒนาและหล่อหลอมสังคมให้ก้าวหน้าทั้งในด้านความคิดและพฤติกรรมอย่างเป็นระบบ (วีระ บำรุงรักษา, ออนไลน์)

ลักษณะของวัฒนธรรมตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2529

1) วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกัน

2) วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เป็นแนวทางเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกันมาจากอดีต หรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ทั้งหมดนี้ หากสมาชิกยอมรับ และยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น

3) วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข และกาลเวลาเมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิถีใหม่ที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่าย่อมทำให้สมาชิกเกิดความนิยมและในที่สุดอาจเลิกวัฒนธรรมดั้งเดิม การจะรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

4) วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในสังคมใหญ่ ย่อมมีเนื้อหา รูปแบบบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันไปหากว่าความแตกต่างนั้นไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสังคมโดยรวมแล้ว ก็สมควรให้กลุ่มชนทั้งหลายมีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกันเพราะสภาพความแตกต่างอย่างนี้เป็นธรรมชาติของวัฒนธรรม

5) วัฒนธรรมอาจจำแนกได้หลายประเภท คือ วัฒนธรรมประจำชาติ วัฒนธรรมสากล วัฒนธรรมเมือง และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบความคิดและวัตถุประสงค์ในการประยุกต์ใช้ของผู้เจ้าแห่งการจัดหมวดหมู่ของวัฒนธรรมเพื่อความสะดวกในการสื่อสารและประสานงานอันเป็นสิ่งจำเป็นในการดำเนินงานวัฒนธรรม

6) วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐาน และเครื่องมือสำหรับสร้างเสริมความสามัคคี กลมเกลียวและความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คน ประพฤติศีล ปฏิบัติธรรม และพร้อมที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุขและยามทุกข์

7) วัฒนธรรมเป็นกรอบและแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมจึงถือได้ว่าเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคมซึ่งอาจจะช่วยป้องกันและแก้ไข ตลอดจนตอบสนองความต้องการของสมาชิกและของสังคมได้

8) วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะซึ่งมีส่วนช่วยให้ชนในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันอันจะทำให้เกิดความรักสามัคคีและส่งผลต่อการรวมพลังของหมู่คณะ และจรรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540: 5-6)

เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ ได้เห็นแบบอย่างเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงชาติภูมิอดีตของตนว่าเป็นมาและคลี่คลายมาได้อย่างไร โดยวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 วัฒนธรรมทางวัตถุ คือ เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่มนุษย์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อความ สุขทางกาย อันได้แก่ ยานพาหนะ ที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องป้องกันตัวให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง

ประเภทที่ 2 วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ เพื่อให้เกิดปัญญาและมีจิตใจที่งดงาม อันได้แก่ ศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม คติธรรม ตลอดจนศิลปะ วรรณคดี และระเบียบแบบแผนของขนบธรรมเนียมประเพณี (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, ออนไลน์) วัฒนธรรมย่อย หรือ อนุวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่เกิดขึ้นภายในสังคมใหญ่ ซึ่งสมาชิกในกลุ่มนั้นมีแนวคิด ทศนคติ และแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมหลักของสังคม วัฒนธรรมย่อยนี้อาจเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น เพศ วัย อาชีพ เชื้อชาติ และสถานะทางสังคม

วัฒนธรรมย่อยนี้สามารถแยกอธิบายได้ ประกอบด้วย

วัฒนธรรมย่อยตามเชื้อชาติ ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติอยู่ปะปนกัน เช่น กรุงเทพมหานครมีทั้งชาวไทย ชาวจีน แขก ฝรั่งเศส มอญ อาศัยอยู่ แต่ละเชื้อชาติดังกล่าวต่างก็มีวัฒนธรรมเป็นแบบฉบับของตนเอง

วัฒนธรรมย่อยตามเกณฑ์อายุ คนในสังคมหนึ่งย่อมมีอายุแตกต่างกัน แต่ละวัยย่อมมีแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกัน เด็กวัยรุ่นก็มีแนวทางปฏิบัติแตกต่างจากผู้ใหญ่ เช่น การแต่งกาย การละเล่น การพูดจา ตลอดจนความสนใจ ฯลฯ

วัฒนธรรมย่อยตามท้องถิ่น เนื่องจากคนในชาติหนึ่งย่อมอยู่กระจ่ายกันไปตามภาคต่าง ๆ ดังนั้น วิถีชีวิตในการปฏิบัติตาม ขนบธรรมเนียมประเพณีย่อมแตกต่างกัน เช่น คนไทยในแต่ละภาคมีภาษาพูด ประเพณีที่แตกต่างกัน

วัฒนธรรมย่อยตามอาชีพ คนมีอาชีพอย่างเดียวกันก็จะมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เหมือนกัน เช่น ชาวประมง นักร้อง นักหนังสือพิมพ์

วัฒนธรรมย่อยตามเพศ เพศหญิงเพศชายมีการปฏิบัติแตกต่างกันไปหลาย ๆ ด้าน เช่น กิริยามรรยาท หญิงอาจเดินกระดุงกระดั่งขอบเข้บปักถักร้อย ชายเดินท่าทางซิ่งซัง ฯลฯ ซึ่งเห็นว่า วัฒนธรรม มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชาติ เป็นกระจกเงาส่องความเป็นมาของชาตินั้น ๆ ชาติที่เจริญโดยสมบูรณ์ย่อมเจริญด้วยวัฒนธรรมทั้งในทางวัตถุและจิตใจ (นงเยาว์ ชาญณรงค์, 2549: 12-13)

วัฒนธรรมหมายถึงการจัดระเบียบพฤติกรรม ความคิด และความรู้สึกในสังคมมนุษย์ ผ่านระบบสัญลักษณ์ที่ช่วยถ่ายทอดค่านิยมและความเชื่อ วัฒนธรรมมีทั้งวัตถุและจิตใจ ความเจริญงอกงาม และความเป็นระเบียบในสังคม มีลักษณะเปลี่ยนแปลงได้ตามเวลาและสภาพแวดล้อม รวมถึงแบ่งออกเป็นวัฒนธรรมหลักและวัฒนธรรมย่อยตามปัจจัยต่าง ๆ เช่น เชื้อชาติ อายุ เพศ อาชีพ และท้องถิ่น ซึ่งช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ ความสามัคคี และความมั่นคงของชาติ โดยการเรียนรู้และสืบทอดวัฒนธรรม ทำให้สังคมพัฒนาและดำรงอยู่ได้

ความหมายเกี่ยวกับทวารวดี สมัยโบราณ

ที่มาของคำว่า “ทวารวดี” มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต “ทวารกะ” (Dvaraka) ซึ่งมีความหมายว่า “ปากประตู” หรือ “ประตูการค้า” นอกจากนี้ ยังเชื่อมโยงกับคำว่า “ทวารว” (Dvara) ในมหากาพย์อินเดีย ซึ่งหมายถึง “ประตูนอก” หรือ “ทางเข้า” ในตำนานของอินเดีย คำว่า “ทวารวดี” ยังเป็นนามของเมืองศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นโดยพระกฤษณะ ซึ่งเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ ตามตำนานวีรบุรุษในศาสนาฮินดู กล่าวว่าพระกฤษณะทรงสร้างเมืองนี้ทางตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นคุชราต (Gujarat) ซึ่งเป็นศูนย์กลางสำคัญทั้งด้านการค้าและวัฒนธรรมในอดีต (ธิดา สารยา, 2545: 10) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงใช้คำว่า “ทวารวดี” (Dvaravati) ในการกำหนดอายุของโบราณวัตถุและโบราณสถานในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยอิงตามลักษณะทางศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยต่าง ๆ ดังนี้

ศิลปะสมัยคุปตะ (Gupta Art)

อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 โดดเด่นด้วยงานประติมากรรมที่เน้นความอ่อนช้อยและความสง่างาม สะท้อนถึงอุดมคติทางศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา

ศิลปะสมัยหลังคุปตะ (Post Gupta Art)

อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 ลักษณะศิลปะเริ่มผสมผสานความแข็งแรงและรายละเอียดที่ซับซ้อนมากขึ้น สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมและการเมืองในยุคนั้น

ศิลปะสมัยปาละ-เสนะ (Pala-Sena Art)

อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-17 มีลวดลายที่ซับซ้อนและประติมากรรมพระพุทธรูปแบบมหายานและวัชรยาน โดยเฉพาะงานศิลปะจากแคว้นเบงกอลและพิหารในอินเดีย (กรมศิลปากร, 2509: 23-25)

การติดต่อค้าขายและพัฒนาการทางวัฒนธรรมในภาคกลางของประเทศไทย

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-9 ชุมชนในภาคกลางของประเทศไทยมีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าจากดินแดนซีกตะวันตกของแหลมทองเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง สินค้ายอดนิยมในยุคนั้นประกอบด้วย เครื่องประดับลูกปัดแก้วและหิน ภาชนะแก้ว เครื่องถ้วยเปอร์เซีย และวัตถุทางการค้าสำคัญ เช่น ตราประทับสลักจากหิน มีการติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียและโรมัน สินค้าหลากหลายที่เลียนแบบสินค้าของโรมันได้หลั่งไหลเข้าสู่เมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคนี้ โดยกระจายตัวอยู่ในพื้นที่สำคัญ ได้แก่

ลุ่มน้ำแม่กลอง – ท่าจีน

ลุ่มน้ำลพบุรี – ป่าสัก

ลุ่มน้ำบางปะกง

การค้าขายที่คึกคักในพื้นที่นี้ไม่เพียงช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจในยุคนั้น แต่ส่งผลให้เกิดพัฒนาการทางวัฒนธรรม ผ่านการรับวัฒนธรรมจากภายนอก ทั้งทางด้านเทคโนโลยี งานศิลปกรรม และระบบสังคม ทำให้ชุมชนกลายเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ, 2553: 29)

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนโบราณในกลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำเลยสมัยทวารวดี ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำเลยมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนผ่านการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และประเพณี มากกว่าความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจทางการเมือง หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความสัมพันธ์ มีการค้นพบใบเสมาหินแบบทวารวดี ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของวัฒนธรรมทวารวดีในภูมิภาคดังกล่าว นักวิชาการ เช่น รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม และ ศาสตราจารย์ สุรพล ดำริห์กุล ได้ศึกษาว่า ใบเสมาหินไม่ได้มีไว้เพียงเพื่อแสดงขอบเขตศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังอาจมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนาและการทำบุญ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปหรือสถูปเจดีย์ ซึ่งสะท้อนถึงบทบาททางศาสนาและความเชื่อในชุมชนโบราณอย่างลึกซึ้ง การพบใบเสมาหินแบบทวารวดีในเมืองศรีเทพ ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองศรีเทพและชุมชนในลุ่มน้ำเลย ซึ่งอยู่ใกล้เคียงและมีเส้นทางคมนาคมโบราณเชื่อมต่อกัน การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและเทคนิคการสร้างใบเสมาหินจึงมีความเป็นไปได้สูง ในแง่ความเชื่อทางศาสนา ชุมชนทวารวดี นับถือทั้งลัทธิ วิญญาณนิยม ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม และ พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ที่เริ่มแพร่หลายในพุทธศตวรรษที่ 8 โดยพบว่าโบราณวัตถุส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ เช่น รูปเคารพและจารึก มักเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเถรวาทเป็นหลัก ขณะที่ศาสนาพราหมณ์และมหายานมีบทบาทรองลงมา แสดงถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อในสมัยนั้น (พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ และคณะ, 2555: 26)

สรุปได้ว่าคำว่า “ทวารวดี” มีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤต “ทวารกะ” หมายถึง “ปากประตู” หรือ “ทางเข้า” มีการเกี่ยวข้องกับตำนานเมืองศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างโดยพระกฤษณะในแคว้นคุชราต คำนี้ถูกนำมาใช้โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อกำหนดอายุโบราณวัตถุสมัยศิลปะคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ-เสนะ การติดต่อค้าขายระหว่างชุมชนในกลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำเลยในพุทธศตวรรษที่ 6-9 ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมผ่านเส้นทางคมนาคมโบราณ หลักฐานสำคัญคือลูกปัด เครื่องถ้วย และใบเสมาหินที่สะท้อนคติทางศาสนาและความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ แสดงถึงการผสมผสานของพระพุทธรูปเถรวาท มหายาน และลัทธิพราหมณ์ในภูมิภาคนี้

มรดกพุทธศิลป์ทวารวดี

พุทธศิลป์ทวารวดีเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธรูปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยมีศูนย์กลางอยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน อาณาจักรทวารวดีได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะและปาละ ซึ่งได้รับการ

ปรับให้เหมาะสมกับท้องถิ่น ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ที่แตกต่างของศิลปะทวารวดีที่ยังคงเป็นที่ยอมรับในแวดวงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ (Indrawoath, 2004)

ลักษณะเด่นของพุทธศิลป์ทวารวดี

ศิลปะทวารวดีมีลักษณะเด่นในเชิงศิลปะและสถาปัตยกรรม เช่น พระพุทธรูปที่มีพระพักตร์รูปไข่ ทรงจีวรบางแนบพระวรกาย และลักษณะพระเกศาแบบกระจุกชด หรือที่เรียกว่า “ก้นหอย” สะท้อนอิทธิพลจากศิลปะคุปตะของอินเดีย (Higham, 2014) มีการสร้างธรรมจักรและเสาคันทน์ที่แสดงถึงความสำคัญของพระธรรมคำสอน รวมถึงเจดีย์แบบสถูปที่ได้รับการดัดแปลงให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น (Baptiste, 2012)

ความสำคัญของพุทธศิลป์ทวารวดี

มรดกพุทธศิลป์ทวารวดีมีบทบาทสำคัญในด้านศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนา แต่ยังเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ช่วยให้นักวิชาการเข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าว (Welch, 1967) ยิ่งไปกว่านั้น มรดกเหล่านี้ยังสร้างแรงบันดาลใจให้กับศิลปินร่วมสมัยในการนำเสนอผลงานที่สะท้อนความเป็นไทยและความงดงามของศิลปะทวารวดี

สรุปพุทธศิลป์ทวารวดีเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าและเป็นส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์ไทย การศึกษามรดกไม่เพียงช่วยรักษาเอกลักษณ์ของชาติ แต่ยังช่วยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของไทยกับภูมิภาคอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สรุป

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศและรับใช้พระพุทธศาสนา ครอบคลุมงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยได้รับแรงบันดาลใจจากคำสอนของพระพุทธเจ้าและธรรมชาตารอบตัว สะท้อนถึงความศรัทธาและเลื่อมใสในศาสนา พุทธศิลป์เกิดจากคติการสร้างสถูปบรรจุอัฐิผู้ทรงศีลในยุคก่อนพุทธกาล ซึ่งพัฒนาเป็นการสร้างเจดีย์และศาสนสถานที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน “วัฒนธรรม” หมายถึง การจัดระเบียบพฤติกรรม ความคิด และความรู้สึกในสังคมมนุษย์ ถ่ายทอดผ่านระบบสัญลักษณ์ ซึ่งมีทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและจิตใจ เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมและเวลา ช่วยเสริมเอกลักษณ์และความมั่นคงของสังคม ส่วนคำว่า “ทวารวดี” มีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤต “ทวารกะ” หมายถึง “ปากประตู” หรือ “ทางเข้า” เชื่อมโยงกับตำนานพระกฤษณะและศิลปะคุปตะ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใช้กำหนดอายุโบราณวัตถุจากการติดต่อค้าขายในกลุ่มน้ำป่าสักและลุ่มน้ำเลย ซึ่งส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและคติความเชื่อที่สะท้อนผ่านโบราณวัตถุต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2551). ตำนานพุทธเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา.
- กรมศิลปากร (2509). โบราณวิทยาเมืองอุททอง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- วัชรินทร์ บัวจันทร์ (2561). “ศึกษาเรื่องแดนแห่งพลังศรัทธา”. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม).
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ และคณะ (2555). อาณาจักรทวารวดี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เพื่อนเรียนเด็กไทย จำกัด.
- บัญชา พงษ์พานิช และ คณะ (2557). จากอินเดียถึงไทย: รอยทางพระพุทธศาสนาแรกๆ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี).
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (2567). เมืองศรีเทพ ‘บรรพชน’ ประเทศไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.msn.com/th-th/news/national/>.
- ปรีชา ชันหนันต์ (2567). พุทธศิลป์. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/548679>.
- บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ (2553). “การประดิษฐานพระพุทธรูปจากลึงกาฬในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี”. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด.
- นงเยาว์ ชาญณรงค์ (2549). วัฒนธรรมและศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ธรรมะไทย (2567). พระวิหารที่ประทับของพระพุทธเจ้า. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.dhammadhamma.org/buddha/g43.php>.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2540). สำนักงานศิลปปะนแห่งชาติ 2539. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (2567). วัฒนธรรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>.
- วีระ บำรุงรักษ์ (2567). กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. ความหมาย แนวคิดและประเด็นที่เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.openbase.in.th/node/5954>.
- White, Why Community Paticipation? A Discussion of the Argumentes. Community Paticipation: Current Issue and Lesson Learned, (New York: United Nations Children'S Fund, 1982).
- Baptiste, P. (2012). Dvaravati: The earliest kingdom of Siam. River Books.
- Higham, C. (2014). Early Thailand: From prehistoric to Sukhothai. River Books.
- Indrawooth, P. (2004). The archaeology of the early Buddhist kingdoms of Thailand. Asian Perspectives, 43(2), 255–280.

Welch, S. (1967). The Dvaravati civilization of Southeast Asia. *Artibus Asiae*, 29(1), 59–80.

สถูปเจดีย์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

STUPA, A SYMBOL OF BUDDHISM

วรท ฤทธิมะหันท

เทศบาลตำบลวังห้ว จังหวัดสุพรรณบุรี

Warot Ritmahan

Wang Wa Subdistrict Municipality, Suphan Buri Province

Email: warot2020@gmail.com

Received 18 December 2024; Revised 27 December 2024; Accepted 30 December 2024.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาสถูปเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สะท้อนความศรัทธาและคติความเชื่อสืบทอดมาแต่โบราณ ในสมัยสุโขทัย คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ถูกใช้ควบคู่กัน หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่บรรจุอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราช ในอินเดีย สถูปเริ่มต้นจากเนินดินบรรจุอัฐิธาตุ พัฒนาเป็นศาสนสถานสำคัญ ท่านสร้างมหาสถูปแห่งนาลันทา พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งเสริมการสร้างสถูปเพื่อเป็นพุทธบูชา ทรงสร้างสถูปสาญจีและศิลาบัลลังก์ต่าง ๆ การแพร่ขยายของพระพุทธศาสนาทำให้รูปแบบสถูปได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ศรีลังกา และพม่า จนกลายเป็นศิลปะเฉพาะถิ่นในไทยตั้งแต่ยุคทวารวดี สุโขทัย อยุธยา ถึงรัตนโกสินทร์ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่ทรงคุณค่า ช่วยเปิดเผยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการผสมผสานศิลปะและคติความเชื่ออันหลากหลาย

คำสำคัญ: รูปแบบ, สถูป, สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

Abstract

This article studies the stupa in Buddhism as a religious and cultural symbol that reflects faith and beliefs that have been passed down since ancient times. In the Sukhothai period, the words “stupa” and “chedi” were used together, referring to buildings that enshrine the relics of important people. King Yot Chiang Rai built a stupa to enshrine the relics of King Tilokarat. In India, the stupa began as a mound containing relics and developed into an important religious site. He built the Great Stupa of Nalanda. King Ashoka the Great promoted the construction of stupas to worship the Buddha. He built the Sanchi Stupa and various stone thrones. The spread of Buddhism caused the stupa style to be influenced by Indian, Sri Lankan,

and Burmese art, until it became a local art in Thailand from the Dvaravati, Sukhothai, Ayutthaya, and Rattanakosin periods. It is valuable historical and artistic evidence that helps reveal the history of Thai culture and the Southeast Asian region, which has a mixture of arts and diverse beliefs.

Keywords: Pattern, Stupa, Buddhist symbol

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งของโลก และเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีอิทธิพลต่อโครงสร้างของวัฒนธรรมไทยมากที่สุด ในปัจจุบันประเทศไทยนับว่าเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในโลก เนื่องจากเป็นที่ตั้งขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก มีหลักคำสอนอันเปรียบเสมือนหัวใจที่แห่งสรรพศาสตร์ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรรีธรรมโม), 2550: 1-3) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่อยู่คู่กับชาติไทยมาอย่างยาวนาน ถือเป็นศาสนาประจำชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยและวิถีชีวิตของคนไทย หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้แทรกซึมเข้าสู่ชีวิตประจำวันจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของชาติไทย ซึ่งสะท้อนผ่านคุณลักษณะที่โดดเด่น เช่น ความรักในเสรีภาพและความมีน้ำใจไมตรีต่อผู้อื่น อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 500 หรือในช่วงยุคทวารวดี ซึ่งเป็นยุคที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางวัฒนธรรมและศาสนา ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของผู้คนในยุคนี้สะท้อนผ่านโบราณสถานและศาสนวัตถุต่าง ๆ โดยเฉพาะสถูปและพระสถูป ซึ่งยังคงเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในดินแดนนี้จนถึงปัจจุบัน

สถูปในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะการสร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะ ซึ่งมีได้มีเฉพาะในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น ในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ชาวพุทธก็สร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นที่บูชาสักการะทั้งสิ้น พระสถูปหรือเจดีย์ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีขนาดแตกต่างกันไป (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, ออนไลน์: 2567)

สถูปเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญที่พุทธศาสนิกชนเคารพบูชา การสร้างสถูปหรือเจดีย์จึงเป็นประเพณีสำคัญที่สืบทอดมาแต่โบราณ ไม่ได้จำกัดเฉพาะสมัยของพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังมีมาตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ อีกด้วย เพื่อเป็นที่ระลึกและบูชาพระพุทธรูปอย่างเป็นการ สถูปหรือเจดีย์ที่สร้างขึ้นมีขนาดและรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัยและศิลปะท้องถิ่น โดยสถูปยุคแรกมีลักษณะคล้ายเนินดินหรือหลุมฝังศพ เช่น สถูปที่สาญจี (Sanchi) ซึ่งสร้างขึ้นโดยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ มีลักษณะโดดเด่นเป็นรูปโอคว่ำ ตั้งอยู่บนฐานและมีฉัตรปกบนยอด แสดงถึงความเคารพ

และศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งของผู้คนในยุคนั้น (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2522: 12) ต่อมา กษัตริย์ในราชวงศ์สุโขทัยได้ปรับเปลี่ยนรูปทรงของพระสถูป โดยเพิ่มความสูงขององค์สถูป ทำฐานทักษิณล้อมรอบองค์พระ และสร้างสถูปแบบหลายชั้น สมัยพระเจ้ามีลิขิตร์นิยมสร้างภาพประติมากรรมประดับพระสถูปเพื่อเพิ่มความงดงามและความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อถึงยุคของกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยที่ครองแคว้นคันทราราช ได้พัฒนาศิลปะแบบคันทราราช โดยเปลี่ยนจากการประดับพระสถูปด้วยประติมากรรมมาเป็นซุ้มจรณะนำสี่ทิศติดกับองค์สถูป ในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ รูปแบบพระสถูปได้รับการปรับปรุงให้มีลักษณะเป็นรูปมณฑลและทรงปราสาท ซึ่งแสดงถึงพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในยุคนั้น ต่อมา กษัตริย์แห่งลี้กวางศ์ได้พัฒนาแบบพระเจดีย์ลังกา ซึ่งมีอิทธิพลต่อศิลปะและสถาปัตยกรรมในประเทศสยาม โดยมีพระโสมพะมิตรและพระอู่ตระเป็นผู้เผยแพร่และนำเข้ามาอย่างกว้างขวางในที่สุด (สมชาย สิริประเสริฐศิลป์, 2529: 6)

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมาอย่างยาวนาน หลักคำสอนและประเพณีทางศาสนาได้ซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิตคนไทย สถูปในพระพุทธศาสนาถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์และที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งพัฒนารูปแบบตามยุคสมัย เช่น สถูปสาญจีในสมัยพระเจ้าอโศก และสถูปแบบคันทราราชในยุคราชวงศ์สุโขทัย ต่อมารูปแบบสถูปได้รับการพัฒนาเป็นเจดีย์ทรงลังกาและแพร่หลายสู่สยามโดยพระโสมพะมิตรและพระอู่ตระ แสดงถึงความเคารพและศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นผ่านโบราณสถานและศิลปกรรมในปัจจุบัน

สถูปในพระพุทธศาสนา

สถูปเจดีย์เป็นอนุสรณ์สถานที่มีต้นกำเนิดจากอินเดียโบราณ และได้รับการพัฒนาให้เป็นศาสนสถานสำคัญในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีสถูปสาญจีในอินเดียเป็นต้นแบบสำคัญ การสร้างสถูปเจดีย์ได้วิวัฒนาการตามยุคสมัยและแผ่ขยายไปสู่ดินแดนใกล้เคียง ควบคู่กับการเผยแพร่คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมลังกาและพุกามมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดรูปแบบและความเชื่อเหล่านี้มาสู่สยามประเทศ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียที่เป็นแม่แบบทางศาสนาและศิลปกรรมมาแต่โบราณ (น. ณ ปากน้ำ, 2529: บทนำ) สถูปเจดีย์เป็นส่วนหนึ่งของศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ศิลปะและคติความเชื่อตามยุคสมัย การศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการของสถูปเจดีย์ช่วยให้เข้าใจถึงรูปแบบศิลปะที่เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความเชื่อของแต่ละยุค รวมถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมข้างเคียง ซึ่งสะท้อนถึงการแลกเปลี่ยนและการผสมผสานทางศิลปะที่เกิดขึ้นตลอดประวัติศาสตร์ (น. ณ ปากน้ำ, 2529: 1)

วิเคราะห์สัญลักษณ์แห่งพระสถูป

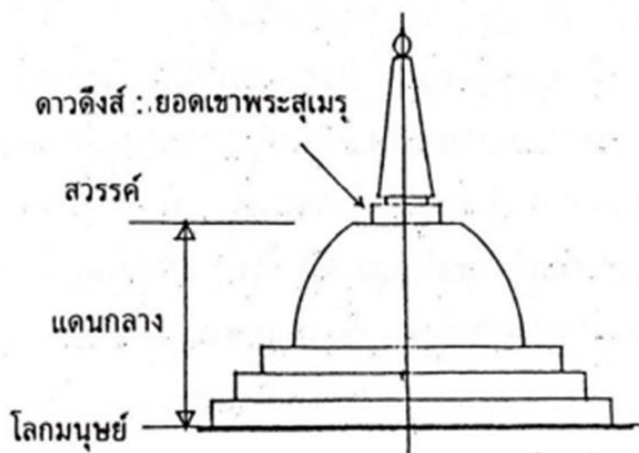
สัญลักษณ์ของพระสถูปมีรูปแบบที่เกี่ยวข้องกันโดยอาศัยการอ้างอิงตำนาน พิธีกรรม และหลักคำสอนทางศาสนา โดยพิจารณารูปแบบสถาปัตยกรรมอันมาจากขอบเขตความคิดในคติความเชื่อ

ของแต่ละลัทธิ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดที่สามารถแสดงความหมายของสถูปให้กระจ่างชัดได้ สัญลักษณ์ได้อ้างอิงถึงความเป็นจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับลำดับการปกครองที่เรียงลดหลั่นเป็นชั้นลงมา สัญลักษณ์จึงมีความหมายที่หลากหลายทั้งในแนวตั้งและแนวราบ ลำดับชั้นจึงมีความสำคัญที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไป ลำดับชั้นที่สูงกว่ามีความหมายมากกว่าลำดับชั้นที่ต่ำกว่า นี่คือความหมายของสัญลักษณ์ในแนวตั้ง ส่วนสัญลักษณ์ในแนวราบ มีลักษณะคล้ายกับแนวตั้ง ที่สัญลักษณ์แสดงออกไปทางแนวราบโดยการศึกษาตาราง หรือตาข่ายที่เกิดการเปรียบเทียบเปรยสัญลักษณ์นั้น ๆ ที่อ้างถึงสิ่งเดียวกันแล้วมาอยู่เคียงกันก็ไม่ได้ทำให้สัญลักษณ์ลดความสำคัญลงไป โดยสัญลักษณ์ในแนวราบหมายถึงเอาอาณาเขตของสิ่งต่าง ๆ เป็นสำคัญ (Adrian Snodgrass, 2537: 5)

การใช้สัญลักษณ์ว่าด้วยชั้นบันได

ฐานของพระสถูปฐานระเบียงแบ่งออกเป็น 3 หรือ 4 หรือ 5 ชั้น พระสถูปทรงหอบปราสาทแบ่งออกเป็นชั้นต่าง ๆ ตามจำนวนเลข ตั้งแต่ 3 ชั้น จนถึง 13 ชั้น หรือมากกว่านั้น ความสำคัญโดยทั่วไปคือ ลำดับชั้นเหล่านี้เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการจัดวางพื้นที่ ฐานที่เป็นชั้น ๆ ของพระสถูปฐานระเบียงและเสาหลักที่เป็นชั้น ๆ ของสถูปทรงหอบปราสาท ต่างก็เป็นสัญลักษณ์ของ

เขาพระสุเมรุ หรือภูเขา แห่งจักรวาล ซึ่งเทียบได้กับเสาแกนจักรวาล (สดมภ์) อันรองรับโลก บรรยากาศ และท้องฟ้าเอาไว้ และมี โลกเป็นฐาน มีบรรยากาศเป็นท้อง และมีท้องฟ้าเป็นสิริชะเช่นเดียวกับเสาแทนจักรวาล เขาพระสุเมรุ ค้ำยันจักรวาลไว้ทั้ง 3 ชั้น ทำให้สวรรค์กับโลกแยกออกจากกัน เกิดเป็นพื้นที่ขยายกว้าง คือแดนกลาง หรือ บรรยากาศ (อันตริกษะ) กล่าวคือ ในตอนแรกภาพ ทั้งสองคือสวรรค์ กับดอกนั้นอยู่ร่วมกัน แต่เมื่อมันแยกออกจากกัน พื้นที่ที่อยู่ระหว่าง (อันตร) กลาง ก็กลายเป็นแดนกลาง (Adrian Snodgrass, 2537: 229)

แผนภาพที่ 1 พระสถูปโดมเป็นเขาพระสุเมรุหรือขุนเขาจักรวาล

ที่มา: Adrian Snodgrass, 2537: 229

สัญลักษณ์ของธรรมิกา

ธรรมิกา คือส่วนบนสุดของยอดโดมหรือยอดหอเจดีย์ในสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นบริเวณที่แกนกลางของโครงสร้างโผล่ขึ้นมาและมักล้อมด้วยรั้วศาลาหรือกำแพง สะท้อนถึงอาณาเขตศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบดั้งเดิมของธรรมิกาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส จัดวางรอบต้นโพธิ์หรือฉัตร อันเป็นสัญลักษณ์ของแกนโลกในคติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา คำว่า “ธรรมิกา” เชื่อมโยงกับคำว่า “ธรรมะ” ในภาษาบาลี หมายถึง “มณฑป” หรือ “ป้อมบนระเบียง” ซึ่งสื่อถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกยกระดับขึ้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายว่าธรรมิกาเป็นมณฑปที่ตั้งอยู่บนยอดมุขปราสาท แสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ในเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งรูปแบบนี้ยังคงสะท้อนอยู่ในแผนผังของวัดและสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาในยุคต่อมา (Adrian Snodgrass, 2537: 230)

แผนภาพที่ 2 สถาปัตยกรรม

ที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สถาปัตยกรรม>

สถาปัตยกรรมอินเดียโบราณ สถาปัตยกรรมหมายเลข 1 ถูกสร้างขึ้นในยุคก่อนการสร้างพระพุทธรูป จึงถ่ายทอดแนวคิดทางศาสนาผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ดังนี้: ฉัตร สัญลักษณ์แห่งฐานันดรศักดิ์ของพระพุทธเจ้า, ธรรมิกา ฐานสี่เหลี่ยมเจาะรูเสียบก้านฉัตร แสดงถึงเขตศักดิ์สิทธิ์, เรือนธาตุ ทรงโดมครึ่งวงกลมประดิษฐานพระบรมธาตุ สื่อถึงจักรวาล, เมธี ฐานทรงกระบอกยกเรือนธาตุสูงขึ้น, ลานประทักษิณ สำหรับเดินเวียนเทียนสักการะ และ โตรณะ ชุ่มประตูลักษณะพุทธประวัติและสัญลักษณ์มงคล ประดับรอบทิศหลักทั้งสี่ สะท้อนถึงศิลปกรรมและความเชื่อทางพุทธศาสนาในยุคโบราณ (ธนธว กิตติกานต์, 2557: 8-11)

สัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอินเดีย ทรงโอคว่าก็ยังคงเป็นลักษณะสำคัญเรียกว่า อัมตะ ส่วนนี้เทียบกับเจดีย์ทรงระฆังของไทยก็คือ องค์ระฆัง หรือทรงระฆังเหนือขึ้นไปจากอัมตะมีทรงสี่เหลี่ยมเรียกว่า ธรรมิกา หมายความว่าไปหลายอย่างว่าเป็นรูปจำลองของอาคารที่ซ้อนกันเป็นชั้นก็มี หรือหมายถึงรั้วที่ล้อมพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็มี และยังความหมายอื่นอีก ชาวไทยเรียกทรงสี่เหลี่ยมนี้ว่า บัลลังก์ (สันติ เล็กสุขุม, ออนไลน์: 2567)

ธรรมิกากเป็นส่วนบนสุดของสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงถึงแกนกลางของโครงสร้างและเชื่อมโยงกับคติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา รูปแบบดั้งเดิมเป็นที่เหลื่อมจักรัศล้อมรอบด้วยรั้วศาลาหรือกำแพง สะท้อนถึงอาณาเขตศักดิ์สิทธิ์ แสดงถึงการเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์และสวรรค์ ในสถาปัตยกรรมองค์ประกอบหลัก ได้แก่ ฉัตร ธรรมิก้า เรือนธาตุ เเมธิ ลานประทักษิณ และไตรฉนวน ล้วนสะท้อนแนวคิดและสัญลักษณ์ทางศาสนาที่แฝงด้วยปรัชญาพุทธศาสนาและศิลปกรรมโบราณ ซึ่งมีอิทธิพลต่อศิลปะพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จนถึงปัจจุบัน

มูลเหตุแห่งการสร้างสถูป

พระสถูปนั้น มีประเพณีการสร้างสำหรับบรรจุนิพพานมาแต่ก่อนพุทธกาล ไม่เฉพาะแต่สำหรับบรรจุนิพพานของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น สถูปที่สร้างบรรจุนิพพานบุคคลอื่น ๆ ก็มี ดังปรากฏในคัมภีร์อรุทธกถาธรรมบทว่า พระพาทิยะเป็นพุทธสาวก ถูกโคชนถึงมรณภาพ พระพุทธองค์โปรดให้สร้างสถูปบรรจุนิพพานไว้มีเป็นตัวอย่าง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545: 17) ถ้าวัดตามโบราณวัตถุที่ตรวจพบในอินเดีย ถึงพวกที่นับถือศาสนาอื่น เช่น พวกเดียรถีย์นิครนถ์ ก็สร้างสถูปบรรจุนิพพานของศาสดาจารย์เป็นทำนองเดียวกัน พิศเราะห์ดูตามลักษณะพระสถูปที่สร้างมาตลอดกาลบัดนี้ เห็นว่าสถูปชั้นเดิมที่เดียวก็จะเป็นแต่พูนดินขึ้นเป็นโคกที่ฝังนิพพานแล้วลงเชือกรอบกันดินพังและบนโคกนั้นทำนองจะปักร่มหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังนิพพานผู้ใด ถ้าไม่ใช่นิพพานคนสำคัญก็จะเป็นแต่ พูนดินเป็นโคกเท่านั้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545: 19) สถูปเป็นยุคแรกเริ่มเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการปลงศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มนุษย์จัดการศพผู้ตายด้วยการฝัง หลักฐานหลุมฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง ต่อมาเมื่อพิธีกรรมความเชื่อซับซ้อนมากขึ้น จึงมีการมุนดินบนหลุมศพขึ้นเป็นเนินสูง (Tope) (Benjamin Rowland, 1970: 77)

หรือสร้างเป็นห้องสุสานใต้ดิน ตามระดับสถานภาพทางสังคมของผู้ตาย เมื่อมีพระเพณีการเผาศพ มนุษย์จึงให้บรรจุนิพพานในภาชนะและฝังในเนินดินเช่นอดีต หากผู้ตายเป็นบุคคลชั้นสูงจะก่อดินหรืออิฐเป็นเนินสูงปักฉัตร สัญลักษณ์แสดงความสำคัญของผู้ตาย และทำรั้วล้อมป้องกันฝูงสัตว์ (Dietrich Seckel, 1964: 103) สถูปในฐานะที่เป็นสถานที่บรรจุนิพพานจึงมีมาก่อนสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ดังที่ในคัมภีร์อรุทธกถาธรรมบทตอนหนึ่งกล่าวถึงการสร้างสถูปบรรจุนิพพานว่า “เมื่อพระพาทิยะพุทธสาวกถูกโคชนถึงมรณภาพ พระพุทธองค์โปรดให้สร้างสถูปบรรจุนิพพานไว้” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2551: 22)

พุทธสถานที่สำคัญคือ สถูป อันเป็นสัญลักษณ์สำหรับบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้า มีที่มาจากเนินดินบรรจุนิพพาน หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พุทธสาวกได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในเนินดินตามประเพณีนิยม และประดับฉัตรด้านบนตามสถานกะษัตริย์ ในพุทธคัมภีร์ระบุว่า มีสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 8 แห่ง (Benjamin, 1970: 77) สมัยต่อมาได้มีการบัญญัติหลักการสร้างสถูปเพื่อบูชาใน

ความหมายต่าง ๆ ได้แก่ บริโภคเจดีย์ สร้างเพื่อสักการะแทนพระองค์ ณ สังเวชนียสถานสี่แห่งตามพุทธประวัติ และสถูปสององค์ องค์แรกเป็นสถูปบรรจุอังคาร ณ เมืองปีปผลิวัน และสถูปบรรจุพระนันทวง พระบรมสารีริกธาตุ เมืองกุสินารา ธรรมเจดีย์ สร้างเพื่อสักการะบูชาแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า ตามพุทธวาจาที่ว่า พระธรรมแทนองค์ โดยพระพุทธรูป เช่น คาถาพระอริยสัจ “เย ธมมา เหตุปภวา (อาห) เตสสจ โย นิโรธ จ เอวาทิ มหาสมโณ” และ อุทเทสิกเจดีย์ สถูปที่สร้างอุทิศแก่พุทธศาสนาในวารสำคัญต่าง ๆ ”(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2551: 20-25)

สถูปเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการปลงศพและการบูชาในศาสนาพุทธ โดยมีต้นกำเนิดจากการพูนดินฝังอัฐิธาตุผู้วายชนม์ ต่อมาพัฒนามาเป็นสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า หลักฐานโบราณคดีชี้ให้เห็นว่าการสร้างสถูปมีมาก่อนพุทธกาล เช่น การสร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของพระพาหิยะ พุทธสาวกผู้มรณภาพจากอุบัติเหตุ โดยพระพุทธองค์ทรงโปรดให้สร้างขึ้น สถูปได้รับการปรับปรุงให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า โดยมีการบัญญัติรูปแบบต่าง ๆ บริโภคเจดีย์ สร้างเพื่อสักการะพระบรมสารีริกธาตุ ธรรมเจดีย์ สร้างเพื่อระลึกถึงพระธรรมคำสอน และ อุทเทสิกเจดีย์ สร้างเพื่ออุทิศในโอกาสสำคัญต่าง ๆ พัฒนาการนี้สะท้อนถึงความศรัทธาและความเคารพต่อพระพุทธศาสนาที่สืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สถูปเจดีย์ในพระพุทธศาสนา

ในสมัยสุโขทัย คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ถูกใช้ควบคู่กัน ดังปรากฏในจารึกเก่าแก่ที่กล่าวไว้ว่า “จึ่งทั้งหลายกระทำบูชาพระสถูปเจดีย์” แม้ในปัจจุบัน นักวิชาการยังคงใช้คำทั้งสองนี้ แต่คำว่า “เจดีย์” ได้รับความนิยมมากกว่า คำว่า “สถูป” มักใช้ในบริบทที่เน้นถึงสิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญ เช่น เมื่อพระเจ้ายอดเชียงรายแห่งเมืองเชียงใหม่ทรงสร้างสถูปขนาดใหญ่ในวัดมหาโพธาราม เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราช อัยกาของพระองค์ ในอดีต สถูปถูกสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลที่ได้รับการเคารพบูชา ตัวอย่างที่สำคัญคือ สถูปของพระสารีบุตร อัครสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งเริ่มต้นจากการเป็นสถูปมูลดินขนาดเล็ก แต่ได้รับการบูรณะให้ยิ่งใหญ่เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลาย กษัตริย์หลายราชวงศ์ เช่น คุปตะ สูงคะ และปาละ ต่างสนับสนุนการก่อสร้างสถูปและอาคารขนาดใหญ่ที่นำลันทา จนกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาอันเลื่องชื่อ สถูปยังถูกสร้างขึ้นเพื่อบรรจุเครื่องอัฐบริขารของพระพุทธเจ้า เช่น บาตรและจีวร ตามบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่งซึ่งได้เดินทางไปยังสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา สะท้อนถึงคติความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ฝังลึกในวัฒนธรรมเอเชียมา ยาวนาน (ธนธร กิตติกานต์, 2557: 3-7)

สถูปเจดีย์ในอินเดียเกิดขึ้นมาพร้อมกับศาสนาพุทธเกิดในอินเดีย นับตั้งแต่พระพุทธองค์ทรงอุบัติและสั่งสอนเวไนยสัตว์สืบมา ตราบจนปรินิพพานไปแล้ว เหล่าสาวกพากันเผยแพร่ดำรงพุทธอาณาจักรให้แผ่กว้างไพศาลยิ่งกว่าเดิม ศาสนาพุทธดำรงอยู่ต่อมาอีกหลายร้อยปี มีกษัตริย์อินเดียหลายพระองค์นับถือพระพุทธศาสนา ก็ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายยิ่งขึ้น ครั้งหนึ่งเคยรุ่งโรจน์ แต่

ต่อมาก็โรยราปรักหักพัง พระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. 270–307) แห่งราชวงศ์โมริยะทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง โปรดให้สร้างถาวรวัตถุเป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้น เช่น ศิลาลับลึงก์บงกช สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าขณะทรงตรัสรู้ ศิลาธรรมจักรกับกวางหมอบ สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าขณะทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และสถูปเจดีย์ สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าทรงนิพพาน (นิตดา หงส์วิวัฒน์ และคณะ, 2555: 10)

แนวความหมายเกี่ยวกับสถูปเจดีย์ในพระพุทธศาสนาผมได้ทบทวนคัมภีร์ วรรณกรรม หนังสือ ตำรา และเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ดังนี้

พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ ได้กล่าวว่า สถูปหรือเจดีย์ในพระพุทธศาสนา เป็นพุทธประสงค์โดยตรง และพอกกล่าวได้ว่า ประเพณีนิยมในการสร้างพระสถูปเจดีย์นั้น มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น และนิยมสร้างกันมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่แม้ แต่คราวที่พระสารีบุตรผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวานิพพาน หลังจากทำฌาปนกิจสรีระแล้ว พระพุทธเจ้าก็ยังสั่งให้พระจุนทะและคณะสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุสารีริกธาตุไว้ที่ประตูพระเชตะวัน เมืองสาวัตถี และส่วนหนึ่งให้สร้างสถูปเจดีย์บรรจุไว้ที่ถ้ำลันทาบ้านเกิด ความจริงประเพณีนิยมในการสร้างสถูปหรือเจดีย์นี้มีมาก่อนพุทธกาล (พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ, ออนไลน์)

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงเรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000” โดยกล่าวถึง การขยายตัวของศิลปวัฒนธรรมของทวารวดี โดยอ้างคำของ ศาสตราจารย์ของ บวส เซอสิเยร์ว่า ศิลปะแบบทวารวดีได้ขยายตัวออกไป 3 ทาง คือ ทางทิศตะวันออกทางหนึ่งไปยังอำเภอรัฐประเทศ ผ่านทางดงละครคงคริมหาโพธิ์ อีกทางหนึ่งไปยังที่ราบสูงโคราช โดยผ่านทางจังหวัดสระบุรี และแยกออกเป็นหลายสายที่แม่น้ำมูล ไปยังจังหวัดมหาสารคามทางทิศเหนือไปยังจังหวัดลำพูน (คืออาณาจักรทริภุชชัย) โดยผ่านทางจังหวัดลพบุรี นครสวรรค์และตาก ทางใต้มีทางลงไปยังแหลมมลายูโดยผ่านทางจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี ทางเหล่านี้มา บรรจบกันแถวบริเวณเมืองอุทอง ที่ทราบได้เช่นนี้ เพราะอาศัยโบราณวัตถุสถาน แบบทวารวดี ที่ค้นพบตามสายทางเดินเหล่านั้น ส่วนที่บ้านโคกไม้เดน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ได้ค้นพบสถาปัตยกรรมแบบแปลกที่ไม่เคยพบมาก่อนในศิลปะแบบทวารวดี คือ สถูปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีกำแพงแก้วล้อมรอบ เพื่อกันเขตประทักษิณ (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2535: 24-25)

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กล่าวว่า เจดีย์คือหลักฐานศิลปกรรมที่สำคัญที่บ่งบอกถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ และศรัทธาความเชื่อในพุทธศาสนาในแต่ละชนชาติในแต่ละยุคสมัย ด้วยเหตุนี้การประดิษฐานพระพุทธศาสนา ณ ที่ใดจะมีการสร้างศาสนสถานและ การสถาปนาเจดีย์ขึ้นก่อน เพราะเจดีย์คือที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันเปรียบเสมือนตัวแทนของ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และคู่กับกาสร้างเจดีย์จะมีพระอุโบสถหรือพระวิหารสำหรับกระทำพิธีกรรมของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ด้วยเหตุนี้เจดีย์จึงสร้างด้วยวัตถุที่มั่นคงถาวร ก่อด้วยอิฐ หิน ศิลาลง ฉาบปูน และอาจมีการปั้นปูนประดับลวดลาย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560: 11) เจดีย์จึงเป็นหนึ่งในองค์ประกอบ

สำคัญที่มักพบภายในเขตพุทธสถาน วัตถุประสงค์ของการสร้างเจดีย์คือเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ช่วงไทยโบราณรับคติและแนวคิดในการสร้างเจดีย์จากหลายแหล่ง เช่น อินเดีย ศรีลังกา พม่า เป็นต้น แต่ได้มีการเลือกรับ ปรับใช้รูปแบบเจดีย์ ผสานกับการสร้างสรรค์เกิดเป็นเจดีย์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของงานศิลปะแต่ละสมัย นับตั้งแต่สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ล้านนา อโยธยา และรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของเจดีย์แต่ละยุคสะท้อนคตินิยม ภูมิปัญญาของช่าง ความสัมพันธ์ของผู้คน และพลังศรัทธาต่อพุทธศาสนา ที่น่าสนใจคือ เจดีย์ยังเป็นหลักฐานอีกประเภทหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ศึกษาทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับหลักฐานลายลักษณ์อักษร ซึ่งอาจช่วยไขปริศนาบางประเด็นในประวัติศาสตร์ไทยได้ อีกทั้งยังพบความหมายของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างสถูป หมายถึง สถานที่อันควรแก่การเคารพบูชาสำหรับบุคคล 8 ประเภท ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก พระภิกษุณี พระโพธิสัตว์ พระสงฆ์ และพระมหาจักรพรรดิ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 49)

สถูปเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยในสมัยสุโขทัย คำว่า “สถูป” และ “เจดีย์” ถูกใช้ควบคู่กัน เพื่อหมายถึงสิ่งก่อสร้างที่บรรจุอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญ เช่น พระเจ้ายอดเชียงรายสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิพระเจ้าติโลกราช ในอินเดียสถูปเริ่มจากเนินดินที่บรรจุอัฐิธาตุ จนพัฒนาเป็นศาสนสถานที่ซับซ้อน มหาสถูปแห่งนาลันทา พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งเสริมการสร้างสถูปและศาสนสถานเพื่อแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า เช่น สถูปสาญจีและศิลาบัลลังก์ต่าง ๆ ส่วนในไทย สถูปเจดีย์ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ศรีลังกา และพม่า ก่อนจะปรับให้เข้ากับศิลปะพื้นถิ่นตามยุคสมัย เช่น ทวารวดี สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ นักวิชาการเช่น พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล และศักดิ์ชัย สายสิงห์ ต่างชี้ให้เห็นว่าการสร้างสถูปเจดีย์สะท้อนถึงคติความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา อีกทั้งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่าในการศึกษาวัฒนธรรมไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สรุป

สถูปเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณ โดยเริ่มจากการพูนดินฝังอัฐิธาตุผู้วายชนม์ พัฒนาเป็นศาสนสถานที่ซับซ้อน มหาสถูปแห่งนาลันทา ในไทย สถูปเจดีย์ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ศรีลังกา และพม่า ก่อนจะปรับให้เข้ากับศิลปะพื้นถิ่นในยุคทวารวดี สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ จากนักวิชาการ ชี้ให้เห็นว่าสถูปเจดีย์สะท้อนคติความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา ผ่านองค์ประกอบเชิงสัญลักษณ์ เช่น หอระฆัง ฉัตร และฐานระเบียง ที่แสดงถึงจักรวาลในคติพุทธ ศาสนสถานเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญในการศึกษาความเป็นมาของสังคมไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สะท้อนถึงพลังศรัทธาและการปรับตัวทางศิลปกรรมที่สอดรับกับยุคสมัย ทำให้สถูปเจดีย์ยังคงเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาและวัฒนธรรมสืบจนปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2545). ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดล ธีรธมโม) (2550). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ 2. พะเยา: โรงพิมพ์เจริญอักษร.
- พระมหาสมจินต์ สมนาภโย (2567), “เจดีย์ในพระพุทธศาสนา”. บทความวิชาการ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.mcu.ac.th/article/detail/503>.
- สันติ เล็กสุขุม (2567). “เจดีย์ทรงระฆัง-ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์-ทรงปราสาท มาจากไหน อย่างไร”. วารสาร ศิลปวัฒนธรรม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://shorturl.asia/imHeC>.
- หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล (2522). ศิลปะอินเดีย. นครปฐม: แผนกบริการกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ม.จ.สุภัทรรติ ดิศกุล (2535). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพมหานคร: บริษัท รุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด.
- สมชาย สิริประเสริฐศิลป์ (2529). การศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 4. สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556). พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2560). เจดีย์ในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการและพลังศรัทธา. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ.
- น. ณ ปากน้ำ (2529) ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์พลชัย.
- นิตดา หงส์วิวัฒน์ และคณะ (2555). พระพุทธรูปและเทวรูป: ศิลปะทวารวดี ศิลปะทักขิณ และศิลปะร่วมแบบเขมร. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- ธนธร กิตติกานต์ (2557). มหาธาตุ. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- Adrian Snodgrass (2537). *The Symbolism of the Stupa*. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ. สัญลักษณ์แห่งพระสถูป. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธนธร กิตติกานต์ (2557). มหาธาตุ. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- Benjamin Rowland. *The Art and Architecture of India Buddhist, Hindu and Jain* Methuen. penguin Books L.td., 1970.

โอปปาติกะตามภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

OPAPATIKA ACCORDING TO THE REALM OF EXISTENCE IN BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาวีรภัทร วีรภทโท

วัดศรีพรหมเมตตาอาราม จังหวัดนครปฐม

Phra Maha Weerapat Weerapatto

Wat Sriponpenmatayaram, Tak Province

Email: Weerapathoop@gmail.com

Received 16 December 2024; Revised 28 December 2024; Accepted 30 December 2024.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาความหมายและบทบาทของโอปปาติกะในพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ผ่านกระบวนการธรรมชาติ แต่ปรากฏตัวอย่างสมบูรณ์ทันทีตามผลกรรมที่ได้กระทำไว้ โอปปาติกะสะท้อนถึงหลักกรรมเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด มีบทบาทสำคัญในการอธิบายชีวิตหลังความตายตามคติทางพระพุทธศาสนา ประเภทของโอปปาติกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็นหลายประเภทตามผลกรรมและสถานะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ มนุษย์ต้นกบที่สูญเสียสภาพทิพย์เพราะกินจวนดิน สัตว์นรกที่รับโทษจากบาปกรรม เปรตและอสุรกายที่ทนทุกข์จากความอดอยาก เหวดาและพรหมที่เสวยสุขในสวรรค์จากบุญกุศล แต่ยังคงอยู่ในวัฏจักรการเกิดใหม่ ตลอดจนมาร ยักษ์ คนธรรพ์ นาค และครุฑที่มีบทบาทหลากหลายในโลกทิพย์ เนื้อหาในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกแสดงให้เห็นบทบาทของโอปปาติกะในการสนทนาธรรม การปกป้องพระพุทธศาสนา และการรับรู้ผลกรรมของมนุษย์ ช่วยตอกย้ำความเชื่อเรื่องผลของการกระทำที่สะท้อนถึงหลักกรรมในพระพุทธศาสนา การศึกษาโอปปาติกะจึงให้มนุษย์ตระหนักถึงผลกรรม ยึดมั่นในศีลธรรม และปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาจิตใจให้หลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นแนวทางสู่การบรรลุพระนิพพานในที่สุด

คำสำคัญ: โอปปาติกะ, ภพภูมิ, คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

This article studies the meaning and role of Opapatika in Buddhism, which refers to beings who are born without going through natural processes but appear completely immediately as a result of their karma. Opapatika reflects the principles of karma and

reincarnation and plays an important role in explaining life after death according to Buddhist beliefs. The types of Opatatika in Buddhist scriptures are divided into several types according to their karma and spiritual status, including humans at the beginning of the kalpa who lose their divine state because they eat earthen stalks; hell beings who are punished by their sins; pretas and demons who suffer from starvation; devas and brahmas who enjoy heavenly bliss from their merits but are still in the cycle of rebirth; and demons, giants, gandhabbas, nagas, and garudas who play various roles in the divine world. The contents of the Vinaya Pitaka, Suttanta Pitaka, and Abhidhamma Pitaka illustrate the roles of Opatatika in Dhamma discussions, the protection of Buddhism, and the recognition of human karma. This reinforces the belief in the effects of actions that reflect the principles of karma in Buddhism. Therefore, studying Opatatika allows humans to be aware of the effects of karma, adhere to morality, and continuously practice Dhamma. To develop the mind to escape from the cycle of rebirth, which is the path to the ultimate attainment of nirvana.

Keyword: Opatatika, the realm of existence, Buddhist scriptures

บทนำ

ความเชื่อเรื่องโอปาติกะ ผี เทวดา และสิ่งเหนือธรรมชาติปรากฏในทุกวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนว่ามีอยู่จริง แต่ความเชื่อเหล่านี้ได้ผูกโยงผู้คนในสังคมให้มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ การเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อเนื่อง บางคนเชื่อในอำนาจปกป้องจากผีหรือเทวดา ขณะที่บางคนปฏิเสธการมีอยู่ แต่ไม่ว่าความเชื่อจะเป็นเช่นใด มันยังคงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตเสมอมา

แม้ว่าในปัจจุบันนี้ มนุษย์มีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีที่ทันสมัยได้เข้ามามีบทบาทในการดำรงชีวิต ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนไปจากเดิม แต่ก็ยังมีกลุ่มคนที่มีความเชื่อเรื่องผี เทวดา อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ตลอดจนสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่อีกเป็นจำนวนมาก แต่ความสงสัยเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ และมนุษย์ได้พยายามที่จะพิสูจน์ความจริงโดยอาศัยเทคโนโลยี และหลักการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ มาเป็นเครื่องมือในการพิสูจน์เรื่องดังกล่าว

ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงทราบรายละเอียดถึงขั้นตอนและกระบวนการเวียนว่ายตายเกิดใน“สังสารวัฏฏ์”(ที.ม.อ. (ไทย) 116/102) สัตว์ที่เกิดในกำเนิดอื่น ๆ สามารถมองเห็นพัฒนาการของสัตว์นั้นได้จากวิหการสมัยใหม่ ยกเว้นแต่สัตว์ที่เกิดผิดขึ้นเป็นตัวตนทันที นั้นค่อนข้างยากที่จะศึกษาและมองเห็นพัฒนาการด้วยวิหการหรือเครื่องมือที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพราะสัตว์จำพวกโอปาติกะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีกายละเอียดเกินกว่าสายตาดมจะมองเห็นได้ ในบรรดาสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง 4 ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ นั้น มีเพียงกำเนิดเดียวเท่านั้นที่สายตามนุษย์ไม่

สามารถมองเห็นได้คือ พวกโอบปาติกะ จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะพิสูจน์เรื่องนี้ได้ในปัจจุบัน หากใช้เกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือชี้วัดและยืนยันความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ โอบปาติกะนับว่าอยู่นอกขอบข่ายของวิทยาศาสตร์ ดังนั้นมนุษย์อาจคิดได้ว่าโอบปาติกะที่ว่านี้ไม่ได้มีอยู่จริง เพราะพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ในทางพระพุทธศาสนาเองก็ได้ปฏิเสธการมีอยู่ของ เปรต อสุรกาย เทวดา และพรหม พระพุทธศาสนาจัดประเภทกลุ่มดังกล่าวว่าเป็น “โอบปาติกะ” คือ สัตว์ที่เป็นประเภทหลุดเกิดขึ้น แล้วใหญ่โตในทันที ไม่ต้องอาศัยท้องในการเกิด ไม่ต้องเสียเวลาเลี้ยงดู ในเรื่องของการเกิดนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระสารีบุตรว่า กำเนิดอันชะคืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิด อันชชะ กำเนิดชลาพุชะคืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ นี้เราเรียกว่า กำเนิดชลาพุชะ กำเนิดสังเสทชะคืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ซากศพเน่า ขนหมูต น้ำครำ หรือถ้าโคล นี้เราเรียกว่ากำเนิดสังเสทชะ กำเนิดโอบปาติกะ คืออะไร คือเทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่า กำเนิดโอบปาติกะ (ม.ม. (ไทย) 12/152/151-152)

โอบปาติกะ ก็คือชีวิตหลังความตายของสัตว์โลก ที่เกิดโดยที่ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ อาศัยเพียงแต่อดีตกรรมเพียงอย่างเดียว เกิดจากใจของตนเองที่ยังอยากมีชีวิตอยู่ แต่การเกิดใหม่นั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วแบบผุดโผล่ขึ้น เกิดแล้วก็เป็นตัวตนสมบูรณ์ มีอวัยวะครบถ้วนเหมือนตอนก่อนตายนั่นเอง ดังนั้นคนหรือสัตว์ที่ตายจากโลกมนุษย์แล้วจะเกิดเป็นโอบปาติกะ (มีตัวตนใหม่) ทันที โดยมีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะต่าง ๆ รับรู้ และเคลื่อนไหวไปตามที่จิตหรือวิญญาณเหมือนเมื่อตอนเป็นมนุษย์ แต่อยู่ในสภาพกายทิพย์ อาจเป็นเทวดา มนุษย์บางจำพวก สัตว์นรก เปรตบางจำพวก และอสุรกาย (บรรจบ บรรณรุจิ, 2557: 6)

ความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นและอำนาจเหนือธรรมชาติฝังรากลึกในวัฒนธรรมมนุษย์ รวมถึงสังคมไทยที่มีความเชื่อเกี่ยวกับผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ก่อนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แม้พระพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในสังคมไทย แต่ความเชื่อดั้งเดิมเหล่านี้ยังคงอยู่และผสมผสานกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทย

ความเชื่อเรื่องผีถูกอธิบายว่าเป็น “โอบปาติกะ” หมายถึงสิ่งมีชีวิตในอีกมิติหนึ่ง ที่เกิดขึ้นจากอำนาจของกรรม ความเชื่อนี้สามารถส่งอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะในสถานะที่สังคมมีความไม่แน่นอนและเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ผู้คนมักหันพึ่งพาอำนาจลี้ลับเพื่อขอความช่วยเหลือและปัดเป่าสิ่งไม่ดี การศึกษาเรื่องโอบปาติกะจึงมีความสำคัญ เพราะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิตหลังความตายและผลของกรรม ซึ่งอาจนำไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนเองและผู้อื่นให้ก้าวพ้นจากความทุกข์ในชีวิตได้

ความหมายของโอบปาติกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎก ได้มีการกล่าวถึงโอบปาติกะว่า เป็นประเภทหนึ่งของการกำเนิด โดยมีการกำเนิดทั้งหมด 4 ประเภท ซึ่งโอบปาติกะนั้นจะเกิดขึ้นมาได้โดยมีต้องอาศัยกรรมของมารดา และตายไป

ก็ไม่ปรากฏชาก ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายแก่พระสารีบุตรถึงการกำเนิดทั้ง 4 ประเภทไว้ใน มหาสิหนาทสูตร ว่า

สารีบุตร กำเนิด 4 ชนิดนี้ กำเนิด 4 ชนิด ไหนบ้าง คือ

1. กำเนิดอณทพะ (การเกิดในไข่)
2. กำเนิดชลาพุชะ (การเกิดในครรภ์)
3. กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในถ้ำโคลหรือที่ขึ้นและ)
4. กำเนิดโอปปาติกะ (การเกิดผุดขึ้น)

กำเนิดอณทพะ คืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิดอณทพะ

กำเนิดชลาพุชะ คืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ นี้เราเรียกว่า กำเนิดชลาพุชะ
กำเนิดสังเสทชะ คืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ชากศพเน่า ขนมบูด น้ำคร่ำ หรือถ้ำโคล นี้เราเรียกว่า กำเนิดสังเสทชะ

กำเนิดโอปปาติกะ คืออะไร คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่ากำเนิดโอปปาติกะ (ม.ม. (ไทย) 12/152/151)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์” คำว่า “โอปปาติกะ” หรือ โอปปาติกะ อุป (เข้าไป, ไกล, มัน) + ปต ธาตุ + ฌิก ปัจจัย ปาติก (ผู้ตกไป) ผู้เกิดผุดขึ้นเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559:440) (ข้อ 4 ในโยนิ หรือกำเนิด 4) ซึ่งเกิดขึ้นเป็นสัตว์ที่สมบูรณ์ทันที ไม่ต้องอยู่ในท้องหรือเป็นเด็กก่อน และเวลาตายร่างกายก็หายไปทันที ไม่เหลือซากศพไว้ และได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม” ว่า โอปปาติกะ ได้แก่พวกเปรต อสุรกาย สัตว์นรก เทวดาในชั้นสูง ๆ พวกพรหม และมนุษย์สมัยต้นกับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 157-158) Buddhist Studies

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญา นันทภิกขุ) อธิบายไว้ในหนังสือ ธรรมะเพื่อชีวิต ว่า โอปปาติกะ คือ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ อาศัยแต่อดีตกรรม แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ สัตว์นรก สัตว์สวรรค์ และสัตว์บางประเภทที่เกิดในมนุษย์โลก (พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญา นันทภิกขุ), 2548)

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึง ความเร้นลับของโอปปาติกะกำเนิดว่า เป็นเรื่องเข้าใจผิดกันอยู่เวลานี้ พวกหนึ่งเข้าใจว่า โอปปาติกะนั้น เป็นชื่อของสัตว์ชนิดหนึ่ง นี้เราไม่เห็นด้วย ที่แท้โอปปาติกะเป็นชื่อของกิริยาอาการที่เกิด ไม่ได้เป็นชื่อของสัตว์ชนิดหนึ่งที่เป็นรูปร่างอะไรของตนโดยเฉพาะ “โอปปาติกะ” หมายถึง การเกิดในลักษณะที่ว่า ผุดขึ้นมาโตเต็มที่ ไม่ต้องเกิดเป็นเด็กไม่ต้องมีบิดามารดา มันเกิดผุดขึ้นมาโดยไม่ต้องมีบิดามารดา โดยไม่ต้องเป็นเด็กก่อน เป็นหญิงเป็นชาย ไม่ต้องมีเพศ กิริยาเกิดผลงอยงายนี้เรียกว่า โอปปาติกะ อย่าเติมคำว่า สัตว์ เข้าไป มันเป็นกิริยา อาการที่เกิด เป็นชื่อของกิริยาอาการ ที่นี้เมื่อเกิดแล้วจะไม่เรียกสัตว์นั้นว่า “โอปปาติกะ” ไม่ใช่ชื่อของสัตว์ เป็นชื่อของกิริยา

อาการที่เกิด เมื่อจิตคิดอย่างเทวดา ก็เป็นเทวดา ผลงขึ้นมาในจิตนี้ไม่ต้องมีพ่อแม่ ไม่ต้องเป็นเด็กก่อน มีความรู้สึกเป็นอย่างไร พรหม จิตก็อยู่ในสภาพพรหม ก็เกิดเป็นพรหมขึ้นมาในจิตใจนี้ การเกิดที่ไม่ต้องเป็นเด็กก่อน ไม่ต้องมีบิดามารดา ไม่ต้องเข้าไปในครรภ์ ไม่มีเพศอย่างนี้ การเกิดอย่างนี้ว่า “โอปปาติกะ” เป็นชื่อของการกำเนิดอย่างหนึ่งเท่านั้นไม่ใช่ชื่อของสัตว์ (พุทธทาสภิกขุ, 2539: 218-219)

ราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน 2542” คำว่า “โอปปาติกะ” หมายถึง กำเนิดสัตว์ที่ผุดขึ้นเอง เช่น เทวดา พรหม เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1386-1387)

โอปปาติกะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมายถึงการเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยครรภ์หรือพ่อแม่ เกิดจากผลกรรมล้วน ๆ และปรากฏตัวอย่างสมบูรณ์ทันที เช่น เทวดา พรหม และสัตว์นรก นักปราชญ์พุทธศาสนาอธิบายว่าโอปปาติกะเป็นกิริยาอาการของการเกิด ไม่ใช่ชื่อของสิ่งมีชีวิต สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา

ประเภทของโอปปาติกะ

มนุษย์ต้นกัป

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของมนุษย์ว่า เริ่มต้นจากอภิสสรพรหม ผู้มีกำเนิดเป็นโอปปาติกะ มีภาวะเป็นทิพย์ มีแสงสว่างในตนเอง พรหมเหล่านี้จุติลงมาสู่โลก และได้รับประทาน “จันดิน” ซึ่งมีรสชาติหวานและกลิ่นหอมเป็นอาหาร เมื่อ “จันดิน” หหมดไป จึงเปลี่ยนไปกิน “สะเก็ดดิน” และต่อมาจึงกิน “เครีอดิน” ซึ่งอาหารเหล่านี้ทำให้ร่างกายของพวกเขาค่อย ๆ หยาบลง น้ำหนักเพิ่มขึ้น และสูญเสียความเป็นทิพย์ รวมถึงแสงสว่างในตัวที่เคยมี กายทิพย์ที่เคยเบาลอยไปมาได้ก็เสื่อมหาย กลายเป็นมนุษย์ที่มองเห็นซึ่งกันและกันชัดเจน เมื่อเครีอดินหมดสิ้น ข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ซึ่งปรากฏขึ้นเองโดยธรรมชาติ โดยไม่ต้องไถหว่าน ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ มีกลิ่นหอมและเมล็ดเป็นข้าวสาร ได้กลายมาเป็นอาหารทดแทน มนุษย์จึงเริ่มมีความปรารถนาซึ่งกันและกันระหว่างชายหญิง และดำเนินการสืบเชื้อสายต่อเนื่องกันมาจนกลายเป็นเผ่าพันธุ์มนุษย์ดังเช่นในปัจจุบัน (ที.ปา (ไทย) 11/111-140/83-102)

สัตว์นรก

สัตว์นรกในพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและลึกซึ้ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสอนเรื่องกฎแห่งกรรมและการลงโทษสำหรับการกระทำผิด ในพระพุทธศาสนา สัตว์นรกคือผู้ที่ต้องทนทุกข์ทรมานในนรกเนื่องจากการกระทำที่ไม่ดีในอดีต โดยเฉพาะการกระทำบาปที่รุนแรง

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึง “เรื่องสัตว์นรก” ไว้ว่า สัตว์อันเกิดในนรกภูมินั้นเกิดด้วย “โอปปาติกโยนิ” ซึ่งสัตว์นรกนั้นมีหลายประเภท โดยส่วนใหญ่แบ่งสัตว์นรกตามภพภูมิ หรือประเภทของนรก ซึ่งในสังกัจจายคก กล่าวถึงนรกดังนี้ 1) สัญชีวนรก 2) กาศสุตตนรก 3) สังฆาฏนรก 4) ขลาโรรวนรก 5) ฐุมโรรวนรก 6) ตาปนนรก 7) ปตปนนรก 8) อเวจีมหานรก ซึ่งในแต่ละขุมยังมีอุส

ทนรก 16. ขุม เป็นบริวาร รวมเป็น 128 ขุม รวมกับ 8 ขุมใหญ่ก็จะเท่ากับ 136 ขุม โดยมีการลงโทษในแต่ละนรก (ขุ.ชา.ม. (ไทย) 28/83/47)

เปรต หรือ อสุรกาย

ในพระวินัย (วิ.มทา. (ไทย) 1/228/220-245) บางช่วงที่กล่าวถึงว่า ในช่วงเช้าขณะที่พระมหาโมคคัลลานะเดินรับบิณฑบาต มักจะเห็นเปรตในสภาพที่ทนทุกข์ทรมานด้วยอาการต่าง ๆ นา ๆ มีเปรตทั้งเพศหญิง เปรตเพศชาย ภิกษุเปรต ภิกษุณีเปรต สามเณรเปรต สามเณรีเปรต ท่านจึงนำเรื่องดังกล่าวไปเล่าให้ภิกษุรูปอื่นฟัง ภิกษุทั้งหลายไม่เชื่อและนำเรื่องนี้ไปฟ้องพระพุทธองค์เพื่อปรับอาบัติ ท่าน พระพุทธองค์ได้ตรัสยืนยันว่า เปรตนั้นมีจริง เปรต คือ สัตว์ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยมารดา บิดา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า เปรต เป็นสัตว์จำพวกหนึ่งซึ่งเกิดอยู่ในอบายชั้นที่เรียกว่า ปิตติวิสัย หรือเปตติวิสัย (แดนเปรต) ได้รับความทุกข์ทรมานเพราะอดอยาก ไม่มีจะกิน แม้เมื่อมีก็กินไม่ได้ หรือกินได้โดยยาก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559: 248)

เทวดา

เทวดาเป็นหนึ่งในภพภูมิที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งเทวดาถือเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความสุขและมีอำนาจมากกว่ามนุษย์ แต่ยังคงอยู่ในวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด การเข้าใจเรื่องราวของเทวดาในพระพุทธศาสนาช่วยให้เห็นถึงผลของการกระทำที่ดีและความหมายของการปฏิบัติธรรมเพื่อการหลุดพ้น

ประเภทของเทวดาและสวรรค์

เทวภูมิชั้นที่ 1 จาคุมมหาราชิกาภูมิ ชั้นจาคุมมหาราชิกา ตั้งอยู่ตอนกลางของเขาศระสุเมรุเสมอ ๆ ระดับภูเขาคันธรี ลงจนถึงโลกมนุษย์ อาณาเขตแผ่กว้างไปจนจรดขอบภูเขาจักรวาล เป็นที่สถิตของท้าวมหาราช 4 องค์ บางครั้งก็เรียกว่า “ท้าวจตุโลกบาล” เพราะทำหน้าที่รักษาโลกด้วย คือองค์ที่ 1 ท้าวธตรฐ มีอาณาเขตปกครองอยู่ทางทิศตะวันออกเขาศระสุเมรุ ทำหน้าที่ปกครองคนธรรพเทวดาทั้งหมด 2 ท้าววิรูปหก มีอาณาเขตปกครองอยู่ทางทิศใต้ของเขาศระสุเมรุ ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองกุมภัณฑ์ทั้งหมด 3 ท้าววิรูปักษ์มีอาณาเขตปกครองอยู่ทางทิศตะวันตกเขาศระสุเมรุ ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองนาคเทวดาทั้งหมด 4 ท้าวเวสสุวัณ มีอาณาเขตปกครองอยู่ทางทิศเหนือของเขาศระสุเมรุ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดาทั้งหมด เทวดาเหล่านี้มีอายุ 500 ปีทิพย์ (อง.ตก. (ไทย) 20/7/288)

พรหม

พรหมเป็นหนึ่งในสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในภพภูมิสูงในจักรวาลตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา พรหมเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความบริสุทธิ์และความสงบสูง มีอำนาจและปัญญาที่เหนือกว่ามนุษย์และเทวดา แต่ยังคงอยู่ในวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด การเข้าใจเรื่องราวของพรหมในพระพุทธศาสนาช่วยให้เห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรม การทำสมาธิ และการปลดปล่อยตนเองจากพันธะของโลภีเย

ประเภทของพรหม

ในพระไตรปิฎกก็ดีหรือในชั้นอรรถกถาก็ดีมักอธิบายรายละเอียดของพรหมไม่มากนัก ส่วนใหญ่กล่าวถึงคุณธรรมหรือวิถีปฏิบัติจะพาเข้าถึงความเป็นพรหม ส่วนรายละเอียดมักปรากฏในเอกสารชั้นหลัง ๆ เช่น จากไตรภูมิพระร่วง หรือในยุคปัจจุบันก็จะเป็น “โลกทิปนี” (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร, ป.ธ.9), 122-145)

มาร

มารในพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติ มารหมายถึงสิ่งที่ขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรมและนิพพาน ประกอบด้วย มาร 5 ประการ คือ กิเลสมาร ชันธมาร อภิสขารมาร เทวบุตรมาร และมัจจุมาร (วิสุทธิ. (บาลี) 1/270)

ยักษ์

ยักษ์ เป็นสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทจำนวนมาก ใน พระไตรปิฎกได้จัดให้เรื่องราวของยักษ์เป็นหมวดหนึ่งเรียกว่า “ยักษ์สังยุตต์” (ที.ม. (ไทย) 15/235-246/335-354) ยักษ์จัดเป็นอมนุษย์จำพวกหนึ่งที่มีเรื่องราวปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีทั้งยักษ์ดี ยักษ์ร้าย เพราะยักษ์มีหลายประเภท เช่นยักษ์เสนาบดี ยักษ์บริวารรับใช้ ท้าวเวสสุวัณ เป็นต้น (ม.อ. (ไทย) 14/582/373)

คนธรรพ์

วิทยาธรหรือคนธรรพ์ เป็นเทวดาที่มักถูกกล่าวถึงบ่อยครั้งในวรรณคดีไทย คนธรรพ์เป็นพวกที่ทรงความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ มีศิลปศาสตร์ 18 ประการ เช่น โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น พวกนี้เหาะได้ มีเวทมนตร์ คาถา อาคมต่าง ๆ วิทยาธรมีรูปร่างหลากหลาย อยู่แบบเดียวกับมี อยู่เป็นหมู่เป็นกลุ่มก็มี

นาค

นาคเป็นเจ้าของสัตว์เลื้อยคลานทั้งหมด แม่ว่านาคจะเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ก็เป็นผู้มีฤทธิ์ อานาภาพมาก จัดอยู่ในชั้นภูมิของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

ครุฑ

ครุฑเป็นสัตว์ในตำนาน อีกประเภทที่คุ้นตาคนไทย เพราะเป็นสัตว์ที่ถูกนำมาเป็นตราประจำพระเจ้าแผ่นดิน ในธนบัตร (เงิน) ของไทยทุกชนิด จะมีภาพครุฑปรากฏ ครุฑเป็นสัตว์กึ่งเดรัจฉานที่จัดเป็น เทวดาประเภทหนึ่ง อยู่ในกรปกครองของท้าววิรุฬหก ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ด้านทิศใต้

โอบปาติกะหมายถึงสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยสมบูรณทัณฑ์ แบ่งเป็นหลายประเภทตามภูมิและภาวะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ มนุษย์ต้นกัปที่สูญเสียความเป็นทิพย์จากการกินจวนดิน สัตว์นรกที่ได้รับโทษตามบาป เปรตหรืออสุรกายที่ทุกข์ทรมานจากอดีตกรรม เทวดาที่มีความสุขแต่ยังเวียนว่ายในวัฏสงสาร

พรหมผู้มีสมาธิสูงแต่ไม่ได้พ้นวัฏจักร มารผู้ขัดขวางการบรรลุธรรม ยักษ์ที่เกิดจากกรรมดีหรือชั่ว คนธรรมดา ผู้ให้ความบันเทิง นาคผู้มีฤทธิ์ และครุฑที่มีอำนาจและความสง่างามเช่นเทวดา

โอบปาติกะที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระวินัยปิฎก

เพื่อให้เกิดการศึกษา มีความหลากหลายยิ่งขึ้น จึงนำตัวอย่าง ของโอบปาติกะที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกมากล่าวไว้ เป็นกรณีศึกษา (Case Study) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) กรณีโอบปาติกะที่ปรากฏในเรื่องพระสุทินล่วงละเมิดปาราชิก (เสพเมถุน) ความว่าท่านได้ล่วงละเมิดต่ออาบัติปาราชิกด้วยการเสพเมถุนธรรมกับภรรยาเก่าของท่าน จนกลายเป็นเรื่องราวใหญ่โตในครั้งพุทธกาล ถือว่า ท่านเป็นต้นพุทธบัญญัติว่าด้วยปฐมปาราชิกและเป็นที่มาว่าเหล่าเทพทั้งหลายต่างก็โจษขานกันทั่วเมืองสวรรค์ ฉะนั้น โอบปาติกะที่ปรากฏในมหาวิภังค์ พระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงโอบปาติกะที่เป็นเหล่าทวยเทพได้ทราบข่าว เหตุแห่งปาราชิกของพระสุทิน จึงได้กระจายข่าวบอกต่อกันไปว่า ทวยเทพชั้นกุ่มมะ กระจายข่าวว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียด ไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลั่นทบุตรก่อเสนียด ก่อโทษขึ้นแล้ว ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นกุ่มมะ แล้วได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นดาวดึงษ์ ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา ฯลฯ ทวยเทพชั้นดุสิต ฯลฯ ทวยเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงแล้วก็กระจายข่าวกันต่อไปว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียด ไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลั่นทบุตรก่อเสนียดก่อโทษขึ้นแล้วเพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงปาวประกาศ ได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ (วิ.มหา. (ไทย) 1/36/25)

พระสุตตันตปิฎก

เนื้อหาในพระสุตตันตปิฎกมักกล่าวถึงการปรากฏตัวของโอบปาติกะในรูปของเทพ พรหม และมาร ที่มีปฏิสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า ซึ่งหลักฐานที่ปรากฏชัดเจนเรื่องโอบปาติกะ เห็นได้ในหลายแห่งของพระสุตตันตปิฎก เช่น ในกรณีของพระพรหม ที่ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ โดยเรื่องย่อกล่าวไว้ว่า

ในครั้งนั้น ท้าวสัทัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตน ได้มีความดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการชวนชวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม” จึงหายไปจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เปรียบประหนึ่งบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออก หรือคู้แขนเข้าฉะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งคุกเข่าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับปลางทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตในตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นยอมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม” (วิ.ม. (ไทย) 5/264/49)

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค

มีหลายตอนได้ระบุถึงโอปปาติกะที่สัมผัสพระพุทธเจ้าโดยการพูดคุย โดยการให้เห็นด้วยตา เนื้อ หู เนื้อและญาณ เป็นต้น ดังนี้

1) เทวตาสังยุตต์ ประมวลเรื่องเทวดา (โอปปาติกะ) ที่ไปเฝ้าทูลถามปัญหาต่อพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด 81 สูตร หรือ 81 ครั้ง และได้แสดงคำถามคำตอบไว้ด้วย

ในเทวตาสังยุตต์ โอปปาติกะมักจะถูกกล่าวถึงในฐานะเทพหรือเทวดาที่มาสนทนากับพระพุทธเจ้าและพระสาวก เทวดาเหล่านี้มาเพื่อถามคำถามเกี่ยวกับธรรมะ การปฏิบัติธรรม และการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง การที่เทวดามาเฝ้าพระพุทธเจ้าแสดงถึงการมีอยู่ของโอปปาติกะประเภทเทวดาที่มีความสนใจในธรรมะและต้องการคำแนะนำในการปฏิบัติ (ส.ส. (ไทย) 15/1/1)

2) เทวปุตตสังยุตต์ ประมวลเรื่องเทพบุตร (โอปปาติกะ) ที่ไปเฝ้าทูลถามปัญหาต่อพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด 30 สูตร หรือ 30 ครั้ง และได้แสดงคำถามคำตอบไว้ด้วยในเทวปุตตสังยุตต์ โอปปาติกะจะถูกเรียกว่า "เทพปุตตะ" หรือบุตรแห่งเทพ ซึ่งมักจะมิมีบทบาทในการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า บทสนทนาเหล่านี้มักเกี่ยวกับเรื่องการปฏิบัติธรรม ความดี และศีลธรรม เทวปุตตะมักจะปรากฏตัวในลักษณะเดียวกับเทวดาในเทวตาสังยุตต์ แต่มีความเฉพาะเจาะจงในการเป็นบุตรของเทพ เทพบุตรเหล่านี้มีบทบาทในการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเพื่อขอคำแนะนำและความเข้าใจในหลักธรรม เทพบุตรเป็นโอปปาติกะที่มีความสามารถในการปรากฏตัวและมีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ (ส.ส. (ไทย) 15/82/87)

ในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้กล่าวถึงโอปปาติกะในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้ พระวินัยปิฎก กล่าวถึงกรณีพระสุทินล่งละเมียดปราชาชิก ทำให้โอปปาติกะประเภททวยเทพรับรู้และกระจายข่าวไปทั่วพรหมโลก แสดงถึงการรับรู้และปฏิสัมพันธ์ระหว่างโอปปาติกะและมนุษย์ทางจิตวิญญาณ พระสุตตันตปิฎก ระบุถึงท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นโอปปาติกะ ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่สัตว์โลก สะท้อนบทบาทโอปปาติกะที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่ธรรมะ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ประมวลเรื่องเทวดาและเทพบุตรที่ไปสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า เทวดาและเทพบุตรเหล่านี้ถือเป็นโอปปาติกะที่แสวงหาปัญญาและแนวทางปฏิบัติธรรมผ่านการถามตอบข้อธรรมกับพระพุทธเจ้า

วิเคราะห์โอปปาติกะตามภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

โอปปาติกะในพระพุทธศาสนาหมายถึงการกำเนิดที่เกิดขึ้นโดยไม่ผ่านกระบวนการธรรมชาติ เช่น การเกิดในครรภ์หรือไข่ แต่เป็นการปรากฏขึ้นโดยสมบูรณ์ทันทีตามผลกรรมที่ผ่านมา โดยไม่ทิ้งซากศพเมื่อสิ้นชีวิต โอปปาติกะมีหลายประเภท ซึ่งสะท้อนถึงผลกรรมและสถานะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ มนุษย์ต้นกบที่สูญเสียความเป็นทิพย์เพราะกินจวันดิน สัตว์นรกที่รับโทษตามกรรม เปรตและอสุรกายที่ทุกข์ทรมานจากกรรมชั่ว เทวดาและพรหมผู้มีความสุขจากการทำบุญ มารที่ขัดขวางการปฏิบัติ

ธรรม ยักษ์ คนธรรพ์ นาค และครุฑที่มีบทบาทหลากหลายในโลกทิพย์ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โอปปาติกะถูกกล่าวถึงในหลายบริบท ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเชื่อมโยงกับเรื่องราวเกี่ยวกับผลกระทบ การเวียนว่ายตายเกิด และบทบาทของโอปปาติกะในระบบจักรวาล ความเชื่อนี้สอนให้มนุษย์ตระหนักถึงผลของการกระทำ ยึดมั่นในศีลธรรม และปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด จนถึงการบรรลุพระนิพพานในที่สุด

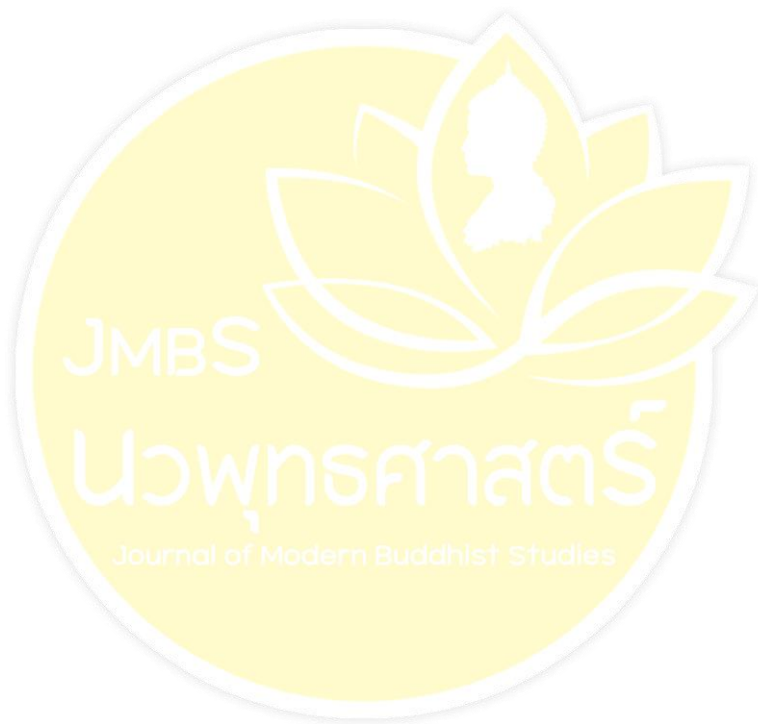
สรุป

โอปปาติกะในพระพุทธศาสนาหมายถึงสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ผ่านกระบวนการธรรมชาติ เช่นการเกิดในครรภ์หรือไข่ แต่ปรากฏขึ้นโดยสมบูรณ์ทันทีจากผลกรรมที่ได้กระทำไว้ ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ และไม่มีซากศพเมื่อสิ้นชีวิต โอปปาติกะสะท้อนแนวคิดเรื่องกรรมและผลของกรรม แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น มนุษย์ต้นกบที่สูญเสียความเป็นทิพย์เพราะกินจวนดิน สัตว์นรกที่ได้รับโทษจากบาปกรรมเปรตและอสุรกายที่ทุกข์ทรมานจากอดีตกรรม เทวดาและพรหมที่มีความสุขจากการทำบุญแต่มีได้พันวิภูจักร มารที่ขัดขวางการปฏิบัติธรรม รวมถึงยักษ์ คนธรรพ์ นาค และครุฑที่มีบทบาทในตำนานและวรรณคดี คัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับโอปปาติกะในบริบทต่าง ๆ แสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดและอิทธิพลของสิ่งเหล่านี้ต่อมนุษย์ การทำความดี การสำนึกผิด และการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องจึงเป็นแนวทางที่ช่วยให้หลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดและบรรลุพระนิพพานในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- บรรจบ บรรณรุจิ (2557). โอปปาติกะ ชีวิตหลังความตาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) (2559). พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2557). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 27, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญา นันทภิกขุ) (2548). ธรรมะเพื่อชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ (2539). หนังสือดอกโมกข์ ฉบับพิเศษ พุทธทาสวจนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน (2546). พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: นาน มีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) (2559). พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาธรรมสภา.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร, ป.ธ.9), โลกนาถทีปนี. [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
https://kalyanamitra.org/book/index_dhammadownload_detail.php?id=1064

รูปแบบผู้นำสตรีในองค์กรเชิงพุทธ

WOMEN LEADERSHIP MODELS IN BUDDHIST ORGANIZATIONS

พระศุภกริช สามารกุล

วัดไร่ขิง พระอารามหลวง จังหวัดนครปฐม

Phra Suphakrit Samankul

Wat Rai Khing Royal Monastery, Nakhon Pathom Province

Email: namwanyou709@gmail.com

Received 16 December 2024; Revised 28 December 2024; Accepted 30 December 2024.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาบทบาทของสตรีในองค์กรเชิงพุทธที่มีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในยุคปัจจุบัน ทั้งในด้านการเผยแผ่ธรรมะ การบริหารจัดการองค์กร และการสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา ช่วยสร้างจริยธรรมในการบริหาร ผู้นำสตรีในองค์กรพุทธต้องพัฒนาทักษะการสื่อสาร วางแผนเชิงกลยุทธ์ และสร้างเครือข่าย เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม ภาวะผู้นำสตรีแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยส่วนบุคคล การเป็นแบบอย่างที่ดี คุณลักษณะที่ช่วยขับเคลื่อนองค์กรให้ประสบความสำเร็จ ผู้นำสตรีในองค์กรพุทธจึงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยี โดยอาศัยการพัฒนาเชิงวิชาการและการฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มพูนความรู้และทักษะในการบริหารงาน

คำสำคัญ: รูปแบบ, ผู้นำสตรี, องค์กรเชิงพุทธ

Abstract

This article examines the increasingly significant role of women in Buddhist organizations in the modern era, particularly in spreading Dhamma, managing organizations, and supporting religious activities. Applying Buddhist principles helps foster ethical management. Women leaders in Buddhist organizations must develop communication skills, strategic planning, and networking to effectively respond to social and technological changes. Female leadership highlights the importance of personal qualities, being role models, and possessing attributes that drive organizational success. Women leaders in Buddhist organizations must adapt to social, cultural, and technological transformations by engaging in

continuous academic development and training to enhance their knowledge and managerial skills.

Keywords: pattern, female leader, buddhist organization

บทนำ

ผู้หญิงซึ่งเป็นประชากรเกินครึ่งของโลกได้มีบทบาทเพิ่มขึ้นในภาวะผู้นำและการบริหารงานเทียบเท่าผู้ชายในช่วงห้าสิบปีที่ผ่านมา แม้จำนวนผู้หญิงในตำแหน่งสำคัญยังไม่สูงตามที่คาดหวัง แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงเชิงบวก เช่น การเป็นผู้นำประเทศหรือผู้บริหารองค์กรระดับโลก อย่างไรก็ตาม รายงานของ PEW Research Center ปี 2010 พบว่าความเท่าเทียมทางการจ้างงานยังเป็นประเด็นท้าทาย โดยใน 11 จาก 22 ประเทศที่สำรวจ คนส่วนใหญ่เห็นว่าผู้ชายควรได้รับโอกาสทำงานก่อนผู้หญิงใน สถานการณ์ที่การจ้างงานมีจำกัด ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นในการศึกษาพัฒนาเรื่องนี้ (บุชญา วีรกุล, 2558: 268-274)

การศึกษาเรื่องความเป็นผู้นำและบทบาทของผู้หญิงมีพัฒนาการอย่างชัดเจนในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ผลการวิจัยก่อนหน้าพบว่าผู้หญิงมักลังเลที่จะรับบทบาทผู้นำในอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ขบวนการปลดปล่อยสตรีและกฎหมายที่ห้ามการเลือกปฏิบัติทางเพศส่งผลให้ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้น สถิติจากการสำรวจของแกลลอประหว่างปี ค.ศ. 1937-1978 แสดงถึงทัศนคติที่เปิดกว้างต่อผู้นำหญิงมากขึ้น นอกจากนี้ การลงทะเบียนเรียนหลักสูตรบริหารธุรกิจมหาบัณฑิตของผู้หญิงเพิ่มขึ้นสามเท่าในอเมริกา ขณะที่สัดส่วนของผู้หญิงในตำแหน่งบริหารยังคงเพิ่มขึ้น แม้ส่วนใหญ่ยังเป็นระดับต้น ภายในปี ค.ศ. 1980 ผู้หญิงคิดเป็น 8% ของกองทัพสหรัฐฯ โดยคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเป็น 12% ภายในห้าปี สะท้อนให้เห็นถึงความก้าวหน้าในการยอมรับผู้หญิงในบทบาทผู้นำ (Bernard M. Bass, 1981: 491) ช่วงเวลา ค.ศ. 1960-2000 ถือเป็นช่วงสำคัญของการเปลี่ยนแปลงบทบาทผู้นำของผู้หญิง ปัจจัยทางวัฒนธรรมส่งผลต่อพฤติกรรมความเป็นผู้นำและบทบาทที่แตกต่างกันระหว่างเพศ แม้การตั้งครุฑและบทบาทดั้งเดิมของผู้หญิงในสังคมจะยังคงมีอยู่ แต่การยอมรับผู้หญิงในบทบาทการทำงานและผู้นำก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปี ค.ศ. 1977 ผู้หญิงกว่า 75% ในสหรัฐฯ ไม่เห็นด้วยกับการจำกัดอาชีพตามเพศ ซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 54% ในปี ค.ศ. 1962 โดยเฉพาะในกลุ่มผู้หญิงอายุน้อยที่แสดงความไม่พอใจต่อบทบาทดั้งเดิมมากขึ้น สะท้อนถึงแนวโน้มการยอมรับความเท่าเทียมทางเพศในอนาคต (Bernard M. Bass, 1981: 492)

การศึกษาหลายชิ้นแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงสามารถประสบความสำเร็จในบทบาทผู้นำได้ไม่ต่างจากผู้ชาย โดยปัจจัยส่วนบุคคล เช่น ความฉลาดและการวางแผนตนเอง มีความสำคัญมากกว่าเพศ โลกเน็ตโตและวิลเลียมพบว่าผู้นำหญิงและชายได้รับการยอมรับจากเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเท่าเทียมกันเมื่อมีความสามารถเพียงพอ ขณะที่กานเตอร์ระบุว่ารูปแบบปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มผู้นำไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพศ ในช่วงปลายทศวรรษ 1970 ผู้หญิงในวิทยาลัยแสดงความชื่นชอบผู้หญิงในตำแหน่ง

ผู้นำมากกว่าผู้ชาย ซึ่งเป็นแนวโน้มที่ต่างจากช่วงก่อนหน้านั้น การสำรวจโดยเอ็ม เอ็ม วูตระบุว่าผู้จัดการชายและหญิงต่างเห็นพ้องว่าผู้หญิงได้รับการยอมรับในสภาพแวดล้อมทางธุรกิจมากขึ้นเมื่อมีทักษะและความสามารถ สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อบทบาทผู้นำหญิงในสังคมผู้นำ (Bernard M. Bass, 1981: 502-503)

เนื้อหาที่ให้ภาพรวมเกี่ยวกับบทบาทและความก้าวหน้าของผู้หญิงในภาวะผู้นำตลอดช่วงเวลาหลายทศวรรษ โดยแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และกฎหมายที่สนับสนุนความเท่าเทียมทางเพศ ทั้งในแง่การทำงานและการยอมรับในตำแหน่งผู้นำ ข้อค้นพบจากการวิจัยหลายชิ้นระบุว่าปัจจัยส่วนบุคคล เช่น ความสามารถและความฉลาด มีความสำคัญมากกว่าความแตกต่างทางเพศ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลสถิติและผลการสำรวจที่สะท้อนถึงการพัฒนาทัศนคติที่เปิดกว้างต่อผู้นำหญิงมากขึ้นในสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ผู้หญิงเริ่มได้รับการยอมรับในบทบาทผู้นำทั้งในภาคธุรกิจและการเมือง

ความหมายแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิสตรี

สิทธิสตรี (Women's Rights) หมายถึงสิทธิและการให้สิทธิแก่สตรีและเด็กหญิงในสังคมทั่วโลก ซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และพฤติกรรมของสังคม บางสังคมสนับสนุนและสร้างความเข้มแข็งให้กับสิทธิสตรีผ่านกฎหมายและประเพณี ในขณะที่บางแห่งยังคงเพิกเฉยหรือยับยั้งสิทธิเหล่านี้ แนวคิดเรื่องสิทธิสตรีแตกต่างจากสิทธิมนุษยชนในภาพรวม เนื่องจากสิทธิสตรีเน้นการขจัดอคติทางประเพณีและประวัติศาสตร์ที่เคยให้สิทธิแก่ผู้ชายและเด็กผู้ชายมากกว่า โดยเฉพาะในบริบทที่สังคมมักกำหนดบทบาทของสตรีอย่างจำกัด การส่งเสริมสิทธิสตรีจึงเป็นการสร้างความเท่าเทียมและความยุติธรรมในสังคมผ่านการให้โอกาสและการปกป้องทางกฎหมายที่เท่าเทียมกัน (Hosken, Fran P., 1981: 1-10)

พัฒนาการสิทธิสตรีในโลกตะวันตกในช่วงปลายทศวรรษ 1960-1970 (พ.ศ. 2503-2513) เป็นช่วงของการเคลื่อนไหวสตรีนิยมคลื่นลูกที่สอง โดยเน้นการปลดปล่อยผู้หญิงจากความไม่เท่าเทียมทั้งในบ้านและที่ทำงาน ซึ่งแตกต่างจากคลื่นลูกแรกที่มุ่งเน้นการเรียกร้องสิทธิเลือกตั้ง เหตุการณ์สำคัญ เช่น การประท้วงการประกวดมิสอเมริกา (1968) ที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับมาตรฐานความงามและการวัดดูทางเพศ และหนังสือ *The Feminine Mystique* (1963) ของ Betty Friedan ที่กล่าวถึง “ปัญหาที่ไม่มีชื่อ” ซึ่งสะท้อนบทบาททรงของผู้หญิงในครอบครัวและสังคม ส่วนบทความ *The Personal is Political* (1970) ของ Carol Hanisch ซึ่งวางงานบ้านที่ดูเหมือนไม่สำคัญเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของการกดขี่ทางเพศ แนวคิดสตรีนิยมแบ่งออกเป็นหลายแนว เช่น แนวเสรีนิยมที่เน้นประชาธิปไตยและเรียกร้องสิทธิที่เท่าเทียม แนวสังคมนิยมที่ต่อต้านทุนนิยมและการกดขี่ทางเศรษฐกิจ และแนวมาร์กซิสต์ที่เน้นบทบาทของผู้หญิงในกระบวนการผลิตและการดูแลครัวเรือนที่มักไม่ได้รับค่าตอบแทน การเคลื่อนไหวนี้ส่งผลให้

เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมาย สิทธิแรงงาน และทัศนคติทางสังคมที่ส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศมากขึ้นในโลกตะวันตก (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2545: 87-88)

อิทธิพลมาร์กซิสต์ต่อแนวคิดสิทธิสตรีปรากฏชัดเจนในงานเขียน *The Origin of the Family, Private Property and the State* ของ Friedrich Engels ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากงานวิจัยของ Lewis H. Morgan เรื่อง *Ancient Society* ที่ศึกษาประเพณีการสืบสายทางมารดาของชนเผ่าอินเดียนแดงในสหรัฐอเมริกา และข้อเขียนของ Johann Jakob Bachofen เกี่ยวกับสิทธิทางมารดา โดย Bachofen เสนอว่ามนุษย์ในยุคดึกดำบรรพ์มีการสมสู่อย่างเสรี ทำให้ไม่มีการระบุพ่อที่แน่นอน แต่ความเป็นแม่ชัดเจนเพราะสตรีเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร จึงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในสังคม การเปลี่ยนแปลงสู่การสมรสแบบผัวเดียวเมียเดียว ซึ่งสตรีต้องผูกพันกับชายเพียงผู้เดียว ถือเป็นภาระละเมิดสิทธิทางมารดาและสะท้อนการกดขี่สตรีในสังคมชายเป็นใหญ่ แนวคิดนี้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ ในทศวรรษ 1970 ที่มองว่าสิทธิสตรีเชื่อมโยงกับโครงสร้างเศรษฐกิจและอำนาจในสังคม ซึ่งต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเท่าเทียมทางเพศ (กุหลาบ สายประดิษฐ์, 2524: 25-29)

พัฒนาการสิทธิสตรีในประเทศไทยเริ่มเห็นชัดเจนตั้งแต่ช่วงปีพุทธศักราช 2510 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมไทยเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งใหญ่ การเดินทางของนิสิตนักศึกษาเพื่อรณรงค์ให้ใช้สินค้าไทยและเรียกร้องประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2516 ส่งผลให้รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ต้องลาออก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ รวมถึงสิทธิสตรี การถกเถียงเกี่ยวกับความเท่าเทียมระหว่างเพศเริ่มปรากฏชัดในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นกลาง โดยเฉพาะประเด็นทางกฎหมาย เช่น การเปลี่ยนคำนำหน้าจากนางสาวเป็นนางหลังการจดทะเบียนสมรส และการใช้นามสกุลสามี ซึ่งสะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมเชิงสัญลักษณ์และกฎหมาย ในขณะเดียวกัน โลกตะวันตกก็มีการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรีในช่วงทศวรรษ 1960-1970 รวมถึงการต่อต้านสงครามเวียดนามและการเรียกร้องเสรีภาพทางวิชาการ โดยมีการอ่านและตีพิมพ์งานวิชาการในแนวมาร์กซิสต์มากขึ้น การเคลื่อนไหวนี้เริ่มส่งอิทธิพลเข้ามาในประเทศไทยเช่นกัน นักทฤษฎีมาร์กซิสต์มองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้นสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมที่ยังคงพัฒนาโลกใหม่ ๆ ในการขูดรีดแรงงาน ส่งผลให้กรอบความคิดทางสังคมและการเมืองของฝ่ายซ้ายต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ซึ่งแนวคิดเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนากระบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีในประเทศไทย (จามะรี เชียงทอง, 2563: 3-28)

สิทธิสตรีเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการให้สิทธิและโอกาสที่เท่าเทียมแก่สตรีและเด็กหญิงทั่วโลก ซึ่งมีพัฒนาการแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละสังคม โดยในโลกตะวันตก การเคลื่อนไหวสตรีนิยมคลื่นลูกที่สองในช่วงทศวรรษ 1960-1970 เน้นการปลดปล่อยผู้หญิงจากการกดขี่ทั้งในบ้านและที่ทำงาน เหตุการณ์สำคัญ เช่น การประท้วงการประกวดมิสอเมริกา และหนังสือ *The Feminine Mystique* ของ Betty Friedan ช่วยกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมายและทัศนคติทางสังคม แนวคิดสตรีนิยมในสายมาร์กซิสต์ได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของ Friedrich Engels และนักคิดแนว

มาร์กซิสม์คนอื่น ๆ ซึ่งเชื่อมโยงลัทธิสังคมนิยมกับโครงสร้างเศรษฐกิจและอำนาจในสังคม ในประเทศไทย พัฒนาการลัทธิสังคมนิยมชัดเจนตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2510 เป็นต้นมา โดยมีการเดินขบวนเรียกร้อง ประชาธิปไตยและการยกเลิกเกี่ยวกับความเท่าเทียมทางกฎหมายระหว่างเพศ การเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและเศรษฐกิจในโลกตะวันตก โดยเฉพาะแนวคิดมาร์กซิสม์ ส่งอิทธิพลต่อความคิดทางสังคมและ การเมืองในไทย ซึ่งกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาระบบการเรียกร้องสิทธิสตรีในสังคมไทย ปัจจัย เหล่านี้ทำให้การเคลื่อนไหวเพื่อความเท่าเทียมทางเพศยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องได้รับการพัฒนา และต่อยอดต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

ความหมายของภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำ หมายถึง ความสามารถในการที่จะกระตุ้นและใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นเพื่อให้บรรลุ เป้าหมายขององค์การ กระบวนการภาวะผู้นำ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ขั้นใช้อำนาจหน้าที่เพื่อให้ กลุ่มทำงานหรือมีการปฏิบัติตามเป้าหมายขององค์การ กระตุ้นสมาชิกขององค์การให้ทำงานจนบรรลุ เป้าหมาย และขั้นส่งอิทธิพลต่อพลวัตหรือความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มและต่อวัฒนธรรมองค์การ (Courtland L. Bovee and others, 1993: 468) ที่สำคัญผู้ที่เป็นผู้นำจะต้องได้รับการยอมรับหรือยกย่อง ให้เป็นผู้นำและต้องเป็นผู้มีความสามารถอันเกิดจากตัวของเขาเอง จนเป็นที่ยอมรับหรือยกย่องของกลุ่ม ให้เป็นผู้นำและนำทีมไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย (วิเชียร วิชยอุดม, 2550: 2) ภาวะผู้นำเป็น คุณลักษณะ พฤติกรรมความสามารถ หรือกระบวนการที่เป็นปฏิสัมพันธ์หรือเป็นวิธีการดำเนินชีวิตของ บุคคล ที่สามารถมีอิทธิพลต่อผู้อื่น กลุ่มคน สามารถสร้างแรงบันดาลใจ สร้างความปรารถนา ทำให้เกิด ความเชื่อถือศรัทธา การยอมรับ ความพยายาม การอุทิศตัว การใช้ความสามารถอย่างดีที่สุด และช่วย เพิ่มพลังอำนาจของผู้อื่น เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย (รัตติกรณ์ จงวิศาล, 2559: 14)

สุเทพ เชาวลิขิต ได้กำหนดคุณลักษณะของผู้นำ CEO ในทศวรรษที่ 21 ไว้ 6 ข้อ ดังนี้

- 1) มีวิสัยทัศน์ (Vision) ในเป้าหมายความสำเร็จ คือ มองไปข้างหน้า “มองกว้าง คิด ลึกเห็นไกล ทันสมัย และเฉียบแหลม”
- 2) สื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ สามารถบอกทุกคนในองค์การให้ทราบได้ว่า องค์การจะดำเนินการไปในทิศทางใด สามารถสื่อสารได้ทุกทิศทาง
- 3) มีความน่าเชื่อถือ คือ มีบุคลิกภาพเป็นที่น่าเชื่อถือ น่าไว้วางใจไม่โกหกหลอกลวง สร้างความเชื่อความศรัทธาแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาและสาธารณชน
- 4) กล้าได้กล้าเสีย คือ กล้าเสี่ยง วางแผนแล้วต้องเดินหน้า อย่างกล้าผิผิต ผิดแล้วต้อง รับผิดชอบและอย่านั่งทับปัญหา
- 5) คิดนอกกรอบ (Think out of Box) คือ คิดให้หลุดพ้นจากความเคยชินเดิม ๆ และต้องคิดให้เกิดความเชื่อมโยงในกรอบของโลกาภิวัตน์ มีมิติใหม่ ๆ ของความคิด

6) กล้าที่จะทำให้องค์กรมีความกระตือรือร้น คล่องตัว (สุเทพ เชาวลิท, 2561: 11)
บทบาทผู้นำของผู้บริหาร

สัมมา รณิธีย์ กล่าวว่า บทบาทผู้นำของผู้บริหารในฐานะผู้นำองค์กรให้สามารถปฏิบัติงานร่วมกับผู้ร่วมงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ประกอบด้วย

1. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นผู้บริหารดำเนินการวางแผน กำหนดนโยบาย ทิศทางขององค์กร จัดสรรทรัพยากร ตัดสินใจในการทำงาน อำนวยความสะดวก การใช้อำนาจอย่างเหมาะสมตลอดจนการปรับโครงสร้าง ระบบและการปฏิบัติการให้ตอบสนองวิสัยทัศน์และภารกิจขององค์กร

2. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นผู้ชำนาญการ มีความรู้ความสามารถเป็นที่ยอมรับ สามารถให้คำแนะนำผู้อื่นที่เป็นผู้ร่วมงาน สามารถพัฒนาให้ผู้ร่วมงานมีความสามารถเพิ่มขึ้น

3. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ สามารถคาดคะเน คาดการณ์เหตุการณ์ในอนาคตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

4. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นตัวแทนกลุ่ม รับผิดชอบและสนับสนุนผู้ร่วมงาน ผู้สร้างและผู้สนับสนุนความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ และประสานงานระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

5. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นผู้จัดการความขัดแย้ง ความยุ่งยากที่อาจจะเกิดขึ้นในองค์กรโดยการเจรจา โกล่เกลี่ย ตอรอง ตลอดจนการให้คำแนะนำที่เหมาะสม

6. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นผู้บุกเบิก ริเริ่ม สนับสนุนการดำเนินงานและพัฒนาการทำงานเป็นทีม

7. บทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ เป็นแบบอย่างที่ดีของกลุ่ม เป็นผู้มีอุดมคติ (สัมมา รณิธีย์, 2556: 27)

สรุปได้ว่าภาวะผู้นำคือความสามารถในการใช้อิทธิพลและกระตุ้นให้ผู้อื่นทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์กร ครอบคลุมทั้งการวางแผน การบริหารงาน การตัดสินใจ และการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่มีประสิทธิภาพ ผู้นำต้องได้รับการยอมรับจากบุคลากรผ่านความสามารถส่วนตัวและการแสดงออกที่น่าเชื่อถือ คุณลักษณะของผู้นำที่สำคัญ ได้แก่ การมีวิสัยทัศน์ การสื่อสาร ความน่าเชื่อถือ ความกล้าหาญในการตัดสินใจ ความคิดสร้างสรรค์ และความคล่องตัวล้วนเป็นคุณสมบัติที่ผู้นำต้องพัฒนาและแสดงออกอย่างต่อเนื่อง บทบาทของผู้นำในฐานะผู้บริหาร ครอบคลุมตั้งแต่ การกำหนดนโยบาย การจัดสรรทรัพยากร การวางแผนเชิงกลยุทธ์ ไปจนถึงการจัดการความขัดแย้ง การประสานงาน และการเป็นต้นแบบที่ดีในองค์กร ความสามารถในการสร้างแรงบันดาลใจเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความสำเร็จขององค์กรโดยรวมแล้ว สะท้อนถึงมิติที่หลากหลายของภาวะผู้นำ ทั้งในเชิงทฤษฎีและการปฏิบัติสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทักษะผู้นำในบริบทต่างๆ

ภาวะผู้นำของสตรีที่เป็นผู้บริหาร

ผู้หญิงจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นในตำแหน่งบริหารและการเมืองในระดับสากล แต่จำนวนผู้หญิงในตำแหน่งสำคัญยังไม่สูงเท่าที่คาดหวัง อย่างไรก็ตาม โอกาสที่เคยจำกัดเฉพาะผู้ชายเริ่มเปิดกว้าง เช่น การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประธานาธิบดี หรือผู้นำองค์กรระดับโลก นอกจากนี้ หลายประเทศในยุโรปได้แก้กฎหมายให้บุตรคนแรกไม่ว่าหญิงหรือชายมีสิทธิ์สืบราชสมบัติ อย่างไรก็ตาม รายงานของ PEW Research Center ในปี 2010 ระบุว่า ใน 11 จาก 22 ประเทศที่สำรวจ คนส่วนใหญ่เห็นว่าผู้ชายควรได้รับโอกาสทำงานก่อนผู้หญิงเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง สะท้อนว่าความเท่าเทียมทางการทำงาน และภาวะผู้นำของผู้หญิงยังเป็นประเด็นที่ต้องพัฒนาและศึกษาเพิ่มเติม

งานเขียนของบุชยา วีรกุล เสนอว่าปัจจัยสนับสนุนทางสังคมและองค์การมีความสำคัญกับความก้าวหน้าของผู้หญิงในที่ทำงาน แต่ความสามารถและทัศนคติที่เหมาะสมของผู้หญิงเป็นปัจจัยสำคัญไม่น้อยกว่ากันที่จะช่วยให้เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ที่ขัดขวางเส้นทางอาชีพของผู้หญิง เปรียบเหมือนกับการแข่งเรือพาย เสียงเชียร์อยู่ริมฝั่งอาจทำให้จิตใจฮึกเหิมว่ามีคนอยู่เคียงข้างเรา แต่สิ่งที่จะทำให้เรือเข้าเส้นชัยได้คือกำลังความสามารถและความอดทนร่วมกันของกัปตันและทีม ในการรวมกำลังทั้งหมดพายเรือหลบหลีกกระแสน้ำหรือสิ่งกีดขวางให้เข้าสู่เส้นชัยได้ และถ้าไม่มีใคร ยืนเชียร์เราบนฝั่งเลย ก็จะทำให้ชัยชนะที่ได้ทำให้เรานับถือตนเองมากขึ้น (บุชยา วีรกุล, 2558: 268-274)

ความแตกต่างระหว่างภาวะผู้นำของผู้หญิงและของผู้ชาย

ในช่วงเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ภาวะผู้นำของผู้หญิงได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักวิจัยต่าง ๆ ทำให้มีงานวิจัยที่มุ่งหาคำตอบว่า ภาวะผู้นำของผู้หญิงแตกต่างจากภาวะผู้นำของผู้ชายหรือไม่อย่างไร ซึ่งผลการวิจัยของนักวิชาการได้ข้อค้นพบที่ค่อนข้างหลากหลาย โดยมีผลการวิจัย ที่ไม่พบความแตกต่างระหว่างภาวะผู้นำของผู้หญิงและผู้ชาย และผลการวิจัยที่พบความแตกต่าง ระหว่างภาวะผู้นำของผู้หญิงและของผู้ชาย ผลการวิจัยที่ไม่พบความแตกต่างที่ชัดเจนระหว่างภาวะ ผู้นำของผู้หญิงและผู้ชาย พบว่า ผู้นำทั้งเพศหญิงและเพศชายสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกัน มีพฤติกรรมความเป็นผู้นำที่เหมือนหรือคล้ายกัน แต่ก็มีงานวิจัยอีกส่วนหนึ่งที่พบ ความแตกต่างระหว่างภาวะผู้นำของผู้หญิงและของผู้ชายอย่างมีนัยสำคัญ (มัทนา วัฒนอมศักดิ์, 2558: 203-209)

ผู้หญิงมีบทบาทเพิ่มขึ้นในตำแหน่งบริหารและการเมืองระดับสากล แม้จำนวนในตำแหน่งสำคัญยังคงน้อยกว่าที่คาดหวัง แต่โอกาสที่เคยจำกัดเฉพาะผู้ชายได้เปิดกว้างมากขึ้น เช่น การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประธานาธิบดี หรือผู้นำองค์กรระดับโลก รายงานของ PEW Research Center (2010) ระบุว่าผู้ชายยังได้รับโอกาสทำงานมากกว่าผู้หญิงในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ

ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบผู้นำสตรีในบริบทพุทธศาสนา

ผู้บริหารจะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ต้องมีคุณลักษณะ 3 ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทศตยปาปนิคสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย พอค้ำประกอบด้วยองค์ 3 ประการ ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพศาลในโคกทรัพย์ องค์ 3 ประการ อะไรบ้าง คือ พอค้ำในโลกนี้ 1) มีตาดี 2) มีธูรกิจดี 3) เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย

พอค้ำชื่อว่ามีตาดี เป็นอย่างไร คือ พอค้ำในโลกนี้รู้จักสินค้าว่า “สินค้านี้ ซื้อมาเท่านี้ ขายไปอย่างนี้ จึงมีมูลค่าประมาณเท่านี้ มีกำไรเท่านี้” พอค้ำชื่อว่ามีตาดี เป็นอย่างนี้แล

พอค้ำชื่อว่ามีธูรกิจดี เป็นอย่างไร คือ พอค้ำเป็นคนฉลาดซื้อและขายสินค้าได้ พอค้ำชื่อว่ามีธูรกิจดี เป็นอย่างนี้แล

พอค้ำชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างไร คือ คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคทรัพย์มาก ย่อมรู้จักพอค้ำในโลกนี้ว่า “พอค้ำผู้นี้แลมีตาดี มีธูรกิจดี และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรภรรยาได้ทั้งใช้คืนให้แก่พวกเราได้ตามกำหนดเวลา” คหบดีหรือบุตรคหบดีเหล่านั้น ย่อมเชื่อเชียวพอค้ำนั้นด้วยโภคทรัพย์ว่า “นับแต่ขึ้นไป ท่านจงนำโภคทรัพย์ไปเลี้ยงดูบุตรภรรยา และใช้คืนให้พวกเราตามกำหนดเวลา” พอค้ำชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างนี้แล

พอค้ำประกอบด้วยองค์ 3 ประการนี้แล ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพศาลในโคกทรัพย์ (อง.ตัก. (ไทย) 20/20/136)

จากการศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของสตรีในการขับเคลื่อนองค์กรเชิงพุทธ ดังนี้

1. บทบาทของสตรีในการขับเคลื่อนองค์กรเชิงพุทธในปัจจุบัน บทบาทของสตรีในองค์กรเชิงพุทธมีความชัดเจนและสำคัญมากขึ้น ทั้งในด้านการเผยแผ่ธรรมะ การสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา และการบริหารจัดการองค์กร สตรีชาวพุทธกลายเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคมและศาสนา การวิจัยเกี่ยวกับบทบาทนี้จึงมีความจำเป็นในการเสริมสร้างความเข้าใจและพัฒนาศักยภาพผู้นำสตรีในบริบทพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม

2. การนำหลักธรรมพุทธศาสนามาใช้ในการบริหารการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาในการบริหารองค์กรช่วยเสริมสร้างจริยธรรมและคุณธรรมในที่ทำงาน งานวิจัยของกรรณิณทร์รัตนแสนวงษ์ แสดงให้เห็นว่าหลักธรรม เมตตา สามาธิ และปัญญา ในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะในบทบาทของผู้นำสตรีในองค์กรเชิงพุทธ ต้องเผชิญกับความซับซ้อนของปัญหาสังคมและศาสนา

3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยีส่งผลต่อรูปแบบภาวะผู้นำของสตรีในองค์กรเชิงพุทธ งานวิจัยของมณฑนา ภักค์คุณานนท์ เสนอว่าการพัฒนาทักษะด้านการสื่อสาร การวางแผนเชิงกลยุทธ์ และการสร้างเครือข่ายเป็นสิ่งจำเป็น ผู้นำสตรีในองค์กรพุทธควรได้รับการพัฒนาในทิศทางที่

สอดคล้องกับแนวโน้มและความต้องการของสังคม เพื่อให้สามารถขับเคลื่อนองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพในอนาคต

บทบาทของสตรีในองค์กรเชิงพุทธมีความสำคัญมากขึ้นในปัจจุบัน ทั้งในด้านการเผยแผ่ธรรมะ การบริหารจัดการองค์กร และการสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา จะต้องอาศัยการประยุกต์ใช้หลักธรรม เพื่อเสริมสร้างจริยธรรมในการบริหาร ผู้นำสตรีในองค์กรพุทธยังต้องพัฒนาทักษะด้านการสื่อสาร การวางแผนเชิงกลยุทธ์ และการสร้างเครือข่าย เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยีได้ทันสมัย

สรุป

ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในภาวะผู้นำและการบริหารทั้งในระดับสากลและในองค์กรเชิงพุทธ แม้จำนวนในตำแหน่งสำคัญยังไม่สูงตามที่คาดหวัง แต่โอกาสที่เคยจำกัดเฉพาะผู้ชายได้เปิดกว้างมากขึ้น ในเรื่องการดำรงตำแหน่งผู้นำประเทศและผู้บริหารองค์กรระดับโลก การพัฒนาภาวะผู้นำสตรีในบริบทพุทธศาสนาเน้นการประยุกต์ใช้หลักธรรม เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมในการบริหาร และการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคปัจจุบัน สิ่งสำคัญคือการอาศัยทักษะการสื่อสาร การวางแผนเชิงกลยุทธ์ และการสร้างเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนองค์กร

เอกสารอ้างอิง

- บุษยา วีรกุล, ภาวะผู้นำ (2558). กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2545). สตรีศึกษา. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมูลนิธิผู้หญิงกฎหมาย และการพัฒนาชนบท.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2524). กำเนิดครอบครัวของมนุษยชาติ ระเบียบสังคมของมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: กอไผ่. *Modern Buddhist Studies*
- จามะรี เชียงทอง (2563). “แนวคิดสตรีนิยมจากมุมมองและประสบการณ์ของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์”. วารสารจุดยืน. ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน).
- วิเชียร วิทยอุดม (2550). ภาวะผู้นำ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ธีระฟิล์มและไซเท็กซ์.
- รัตติกรณ์ จงวิศาล(2559). ภาวะผู้นำ: ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัมมา ธรณิธย์(2556). ภาวะผู้นำของผู้บริหาร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ข้าวฟ่าง.
- บุษยา วีรกุล (2558). ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมและพัฒนาเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- มัทนา วัฒนอมศักดิ์ (2558). “สตรีกับการเป็นผู้นำ”. การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (มกราคม – มิถุนายน).

Bernard M. Bass (1981). Stogdill's handbook of leadership: A survey of theory and research.
New York: The Free Press.

Courtland L. Bovee and others (1993). Management New York: McGraw-Hall.

